

dCIDOB 105.

**Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica
negra.**

Introducció.

realitat, màgia i esperança a l'Àfrica negra

Aquest monogràfic que teniu a les mans és especial. A diferència d'altres monogràfics geogràfics que publiquem, aquest no se centra en un sol país, ni tan sols en una regió amb certes característiques d'homogeneïtat o que estigui immersa en un procés en què els seus membres hi participen de forma més o menys conjunta. En aquest número parlem de tot un subcontinent, de l'Àfrica negra, l'Àfrica que pren forma al sud del desert del Sàhara. Un subcontinent heterogeni on s'ubiquen 48 estats independents i amb una població de 785 milions de persones, on conviuen múltiples i diverses cultures, llengües, formes de viure i d'entendre la vida, sistemes polítics i socials, realitats econòmiques, situacions de conflictivitat, etc.

I ho fem amb la plena consciència que a alguns lectors els pot semblar que donem un pas enrere contra el tractament normalitzat que caldria donar a qualsevol d'aquests països i que es correspondria amb un treball individualitzat i en profunditat del retrat de cada país. Però també ho fem amb la total convicció que aquest pas és necessari per poder posar-nos al nivell que correspon i tractar, des de fora de la subjectivitat fruit de tòpics i prejudicis, un espai tan complex com plural. Volem fer una ullada a la regió agafant distància, cercant aquells aspectes que són comuns en gran part de la seva població i de la seva història passada i present, per definir les tendències i processos que hi tenen lloc i que permeten explicar i entendre el que la immediatesa i volatilitat de la notícia presentada pels mitjans de comunicació –habitualment dramàtica– no pot.

D'entrada necessitàvem tenir aquesta visió a vista d'ocell. El temps ens indicarà la necessitat de baixar a la superfície i intensificar la nostra recerca a una escala més petita.

Amb aquesta intenció hem analitzat les causes de la violència més enllà del passat colonial –el cor de les tenebres– i postcolonial; ens hem endinsat per veure com les grans potències del món s'interessen per una Àfrica fins ara pràcticament exclosa dels beneficis de la globalització; i encara més per comprendre el fracàs de certs models econòmics, polítics, socials i culturals que, imposats o modelats a imatge occidental, han fracassat en la recerca del desenvolupament en topar amb visions (cosmovisions) situades en plans totalment diferents.

Viatjar és una bona forma de trencar amb els prejudicis. Us convidem, doncs, a fer aquest viatge cap a l'interior de l'Àfrica negra per conèixer i comprendre millor les realitats que, com al tauler del parxís i l'oca segons el símil d'Albert Farré, conviuen en el dia a dia dels africans.

dCIDOB 105.

**Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica
negra.**

Saviesa i violència a les societats africanes.
Ferran Iniesta

Saviesa i violència a les societats africanes

Història i present als conflictes africans d'avui

Ferran Iniesta Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona

Quan un país o una cultura ens resulta estrany o poc conegut, tot ens sembla sorprenent i contradictori. Si el cas dels nostres veïns magribins ja ens és poc intel·ligible, malgrat les seves moltes similituds amb nosaltres, el fenomen negreafricà –això que púdicament els benpensants anomenen *subsaharià*– se'ns presenta com a absurd, excessiu i del tot incompreensible. Aquí no ho resolldrem en unes pàgines, però tractarem dos fets aparentment contraposats, el d'una Àfrica de saviesa i una altra de violències truculentes, que coexisteixen en el nostre flamant tercer mil·lenni.

Convindria no oblidar que *De vita solitaria* –una de les obres filosòfiques de Petrarca, escrita cap el 1350 i molt aviat recollida per humanistes catalans com Bernat Metge– era una invitació a la meditació, al silenci i a la saviesa, però prenent com a exemple de perfecció un paradís suposadament ubicat a l'Àfrica Oriental. Era la primera descripció d'una utopia, situada a les llunyanes contrades d'una Àfrica índica de la qual no se sabia res, d'un lloc edènic on només hi havia dones que generaven dones, i que no necessitaven cap més proximitat sexual que banyar-se en rius que les deixaven prenyades de filles, igualment sàvies i poc bel·licoses. Així, els europeus exasperats van situar el primer *outopos*¹ a una Àfrica ignota, distant, gairebé inhumana, on la perfecció era possible. De fet, el que no agradava a Petrarca era l'Europa on li havia tocat viure.

Mentre el polonès Joseph Conrad descrivia un paorós *Cor de les tenebres* al Congo colonial de Leopold II de Bèlgica, el nord-americà Edgar Rice Burroughs desplaçava la seva obra des de la ciència-ficció marciana (injustament oblidada, per cert) a una Àfrica de naturalesa selvàtica on el blanc perdut cohabitava amb les bèsties en estat de naturalesa primordial. Conrad i Burroughs

eren les dues expressions de la sorpresa occidental davant un món exòtic, capaç de les millors pintures paradisiàques o de les pitjors baixeses morals. Probablement, amb menys èxit que l'autor de Tarzan, Joseph Conrad va concloure que la foscor no era patrimoni africà, sinó de tota l'espècie humana: la tenebra de l'europeu Kurtz era, potser, pitjor que la dels africans salvatges. L'Àfrica tenebrosa tenia clarianes on es banyaven les verges de Petrarca i per on jugaven els goril·les de l'home natural que Johnny Weissmüller va fer triomfar al cinema.

Avui, els estudiants occidentals llegeixen amb fruïció les rares obres de narrativa africana en què es parla dels antics coneixements, de vies iniciàtiques, de llegendes de saviesa ancestral de la ploma d'autors com Hampaté Bâ, Alassane Ndaw, Alexis Kagame, John Mbiti, Ka Mana o Ndebi Biya. Narracions on el coneixement, la pedagogia esotèrica i l'harmonia del món de què parla Oscar Pfouma es troben en el centre de la reflexió. Altres estudiants, els més nombrosos, han acceptat que Àfrica viu assolada per guerres i horrors, i han adreçat els seus passos a la beneficència activa de les ONG, convençuts de la impossibilitat africana per sortir d'aquest cul-de-sac.

Entre inferns i paradisos

Els anys d'independència han deixat un doble rastre de guerres i filosofies, de crispacions i propostes d'equilibri. Els universitaris africans i europeus han pogut llegir les converses entre el militar antropòleg Marcel Griaule i l'ancià dogon Ogotemméli, a les muntanyes malianes de Bandiagara. Tot, en l'univers descrit pel vell dogon, tenia sentit transcendent, des

de la veu creadora fins a la dansa que reunia cel i terra o la circumcisió de nois i noies després del fracassat intent de còpula entre la guineu pàl·lida i la terra, de sexe en forma de termiter. Amb Germaine Dieterlen, Griaule havia analitzat els sorprenents coneixements astronòmics d'aquella societat capaç de detectar un planeta, Po-Digitaria, que orbita Sírius cada 60 anys, molt abans que els científics, amb els seus telescopis, en sabessin res.

Alguns han arribat a imaginar un poble dogon tot simbolisme, aliè als conflictes o a les guerres amb els seus veïns de la vall del Níger, sense saber que, fins al segle XIX, aquest agrupament clànic d'antiga tradició africana havia castigat amb dures ràtzies la gent de les terres fluvials. Els mateixos exèrcits imperials sonrai de Sonni Alí o d'Askya Mohammed, entre 1480 i 1520, havien estat batuts a les muntanyes d'aquest menut poble dels espadats que dominen la sabana del Níger mitjà. En contrast amb la visió dualista moderna, la gent d'Ogotemmêli no era ni angelical ni demoníaca, només humana, i per tant capaç de grans cosmovisions i de moments menys excel·sos. O, tal vegada, la filosofia d'Eckhardt, Böhme i Heidegger no sortia del mateix poble que desencadenà conflictes mundials? Sovint, la perplexitat neix del simplisme en què ens movem.

Avui, els estudiants occidentals llegeixen amb fruïció les rares obres de narrativa africana en què es parla dels antics coneixements, de vies iniciàtiques, de llegendes de saviesa ancestral

Constatar i descriure fets és relativament senzill, però ja no ho és tant fer una anàlisi de causes, sobretot quan aquestes poden barrejar elements immediats amb d'altres de llarga durada en el temps. Jomo Kenyatta² descrivia amb orgull, als anys trenta del segle passat, la societat kikuyu en el seu estudi *Facing Mount Kenya*, i això creà un fort corrent de simpatia anglesa cap a aquella cultura ancestral. Però foren els mateixos joves kikuyu del seu partit nacionalista moderat els qui van fer el pacte de sang conegut com a Mau-Mau, i aleshores la premsa de Londres va descobrir el cantó *inhumà* d'aquells idíl·lics africans. Des del paleoantropòleg Louis Leakey –el descobridor de l'*Homo habilis*– fins a la filmografia hollywoodiana amb un messiànic Rock Hudson a *Something of Value* (1957), van reaccionar puritanament contra aquell terror inesperat.

Caldria buscar anys més tard, en obres d'antropòlegs com Rob Buijtenhuijs, una explicació raonada i raonable de l'exasperació d'uns joves kikuyu marginats i menyspreats pels propietaris blancs de les terres altes kenyanes. Amb l'apropiació de terres *desocupades* per part de la corona britànica i la seva ulterior venda a colons europeus, vàries generacions kikuyu es van veure en la impossibilitat de posar en guaret les seves terres esgotades i d'accedir a sòls més refets. Tanmateix, no hauríem d'ignorar que els terribles Mau-Mau van provocar 32 víctimes europees, 1.600 africanes de la policia colonial i col·laboradors, i que l'exèrcit britànic va matar 37.000 guerrillers i suposats aliats dels insurrectes, en una repressió que va dur Kenyatta i altres nacionalistes a la presó.

Quan ens acostem al present, les guerres més sagnants troben explicació en estudis detallats i poc sotmesos a les emocions ben intencionades, que volen pal·liar efectes sense conèixer els motius dels conflictes. Les dictadures de Samuel Kanyon Doe o de Charles Taylor a Libèria, amb la fallida d'un Estat basat en la discriminació de la majoria *salvatge* per part d'una minoria *civilitzada* d'origen afroamericà –Sierra Leone té una estructura semblant– han estat descrites com a moviments d'irracionalitat ètnica, però la recerca indica que els elements de ruptura s'havien agreujat en un segle de desigualtats de caire colonial.

Tampoc no són el problema les delimitacions de pobles o ètnies, sinó justament la seva postergació ideològica i econòmica per part d'un Estat d'estructura forana i molt poc empeltat en pobles, als quals, ofensivament, s'ha titllat d'indígenes.

Tampoc no s'hauria d'oblidar que Idi Amin fou altament popular quan arribà al poder a Uganda, perquè l'expropiació de plantacions als indopakistanesos fou ben rebuda i perquè la política del seu predecessor, Milton Obote, feia anys que fracassava; ni que el zairès Mobutu Sese Seko disposà de suport intel·lectual amb el seu discurs d'africanització cultural o que la seva longevitat política pot explicar-se pel seu escàs intervencionisme en els afers de les poblacions locals³. Caldria també assenyalar que, fins que no va envair les terres de l'Ogaden etiop, la política del general Syad Barre fou relativament acceptable per als clans somalis, però que el desastre econòmic i militar provocà una forta repressió contra els grups centrals i meridionals, que van entrar en revolta contra un Estat que van considerar –justificadament– en mans d'un clan del sud. El conflicte estructural que viuen els països sahelians –nòmades del desert i agricultors de la sabana– tampoc té res d'intel·ligible, perquè són dos estils de vida i dues poblacions agrupades colonialment a la força i abocades a la lluita pel control dels escassos recursos de l'Estat independent, i això és així des de Mauritània fins al Sudan.

El genocidi tutsi a Rwanda el 1994 i el cripto-genocidi hutu a Burundi al llarg dels darrers quaranta anys, han estat estudiats a bastament, però en cap cas s'ha pogut ignorar el pes destructiu del nacionalisme estatitzant com una de les causes centrals de la ruptura dels equilibris històrics entre estaments o ètnies (segons el model analític dels autors). En cap cas la pretesa irracionalitat de les crisis s'ha pogut demostrar, però les informacions dels mitjans de comunicació semblen centrar-se en l'horror de la tragèdia i poques vegades en les causes que els especialistes africans i occidentals han destacat. Probablement, perquè l'impacte emocional d'una notícia negativa és sempre més fort i deixa un rastre més durable en l'inconscient. Per això, quan Mwai Kibaki a Kenya o Robert Mugabe a Zimbabwe han fet frau escandalós en les darreres eleccions, la revolta –en el cas kenyà sobretot– s'ha llegit com un esclat d'irracionalitat tribal, sense més aclariments, i el pacte posterior entre els oponents a Kenya amb prou feines ha trobat repercussió mediàtica. Per això, queda la imatge d'una

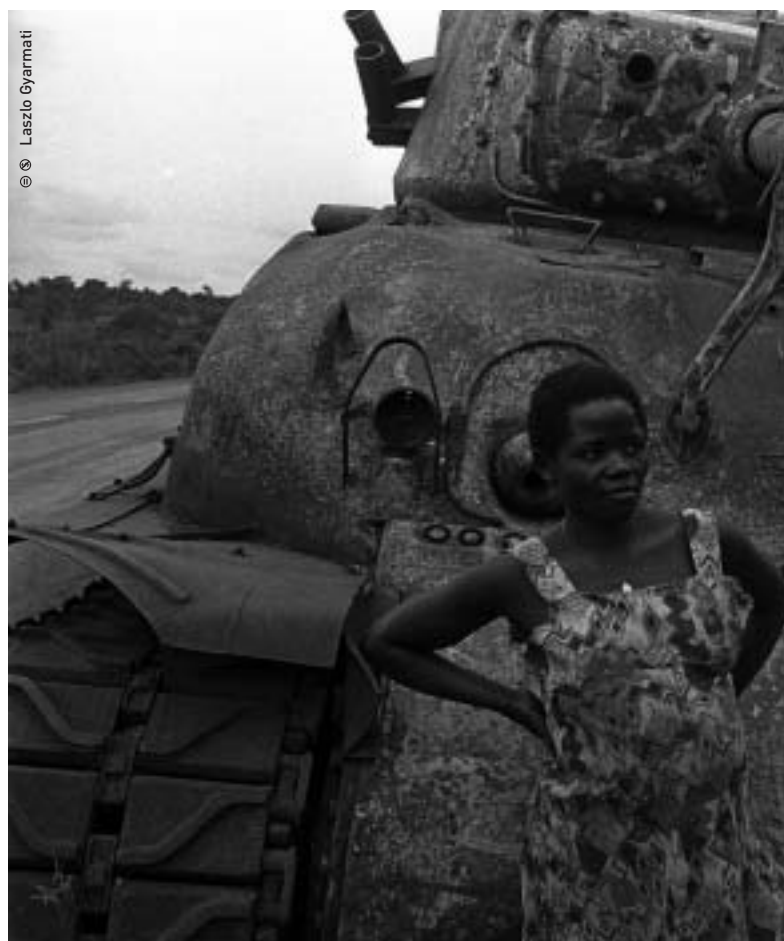
Alguns observadors benintencionats han volgut carregar a les espatlles de la colonització totes les causes del disfuncionament dels estats africans independents

Àfrica infernal, de violència descontrolada, al costat d'alguns savis i algunes velles i gairebé etnogràfiques tradicions bucòliques: un continent d'infern i paradisos, un lloc de privilegi per a forces d'interposició, ONG humanitàries i buscadors d'edens.

Les arrels de la violència

De la mateixa manera que, per fer funcionar acceptablement un Estat modern, no es poden ignorar els sistemes polítics experimentats històricament per les poblacions, tampoc no s'han de menystenir les modalitats de crisi ni les fórmules de resolució de conflictes que hi ha hagut entre aquests pobles. Alguns observadors benintencionats han volgut carregar a les espatlles de la colonització totes les causes del disfuncionament dels estats africans independents, com si la història hagués començat amb l'ocupació europea d'Àfrica, a final del segle XIX. Si això fos així, la conflictivitat africana seria més comprensible per als informadors occidentals, perquè una lectura mimètica de l'europea seria suficient. Dissortadament per als nostres comunicadors de masses, la realitat africana té arrels més profundes i els comportaments de crisi no són una simple rèplica mecànica a les insuficiències colonials.

Els poders africans clàssics, fins als segles XV i XVI, es basaven en la jerarquia aristocràtica al capdavant dels estats o en la gerontocràcia al capdavant de les confederacions clàniques. Els mecanismes de control eren consells nobiliaris als imperis o

© Laszlo Gyarmati

estats, i senats de llinatge als agrupaments clànics. El poder redistribuïa de forma clientelar els beneficis materials obtinguts dels intercanvis exteriors i rara vegada intervenia en els afers locals ni en el mode productiu de les poblacions (Bayart, 2000). Però els governants no es limitaven a regalar bous, sal o teixits; eren fonamentals en allò que els antropòlegs han anomenat la redistribució simbòlica: presidien els rituals i els reis —estats o clànics— eren el punt de trobada de les forces visibles i les invisibles (Ellis Ter Harr, 2005). De fet, els governs africans clàssics no tenien com a funció intervenir en la vida social sinó en accions periòdiques de tipus religiós o en el control de la força militar. Cal entendre, així, l'escàs hàbit intervencionista de l'Estat africà històric en els afers de les poblacions ètniques i locals.

La força militar que feien servir clans i estats no diferia massa de la de molts sistemes polítics asiàtics o europeus, i els temps de saquejos i de coaccions eren limitats en el temps. Com qualsevol poder neolític, la força armada i les crisis socials africanes no destacaven particularment ni per la seva truculència ni pel seu angelisme, i com deia Goody, l'Estat clàssic africà podia comparar-se dignament amb els europeus medievals en complexitat política, en volum d'intercanvi econòmic i en dimensions militars, amb l'única diferència negativa de disposar d'una tecnologia menys desenvolupada, suplerta pel recurs, en terres de sabana, del cavall importat de tipus àrab (Goody, 1978). Els poders de l'època exportaven or, vori, ferro i alguns esclaus com a complement de càrrega, per rutes transsaharianes o per vies marítimes a l'Índic, sense que l'esclau constituís un volum important en general.

Tot això començà a variar a les costes atlàntiques durant els segles XV i XVI, primer de forma molt localitzada (Senegàmbia, Costa d'Or⁴, Benín, Angola) i des del segle XVII pràcticament a tot el litoral. La demanda creixent d'esclaus, davant l'estabilitat de les quantitats africanes d'or que s'exportaven cap a Europa, va fer que els poders que limitaven amb l'oceà es militaritzessin, i es van fer ràtzies constants contra els seus veïns de l'interior, per tal de respondre a la demanda creixent de mà d'obra que feien els navegants europeus. Entre el 1650 i el 1850, el tràfic atlàntic d'esclaus arribà al seu paroxisme, i poques regions de l'interior africà van poder quedar-ne al marge.

Així, algunes àrees del continent van viure 400 anys de guerres, robatoris i saquejos interns a càrrec dels seus exèrcits que, suposadament, les havien de protegir, i amenaces externes constants que feien que les societats més allunyades de la predació esclavista s'haguessin igualment de militaritzar per tal de preservar la seva integritat. Aquest període llarg i truculent de la història africana, induït per una peculiar demanda europea d'esclaus en volums massius, va fer desaparèixer molts dels mecanismes de control del poder, perquè la cohesió ideològica va ser subordinada a la violència arbitrària dels poders esclavistes emergents. A l'Àfrica Occidental i Equatorial aquest procés és conegut com a *roig*, símbol dels reis destructors i brutals, de la mateixa estirp que el déu antic egipci Seth, *el Roig*. En les llengües del grup manding, aquest fenomen de reialeses irrespectuoses i poders sense escrúpols rep el nom de *fanga*, que és la força bruta i arbitrària que fa fugir la justícia entre les herbes de la sabana. Si la monarquia clàssica, a l'imperi medieval del Malí, era *mansaya*, poder legítim i ben delimitat, els temps esclavistes de Segu —a la mateixa àrea— serien presidits durant segles per la *fanga*, la força arbitrària com a única llei.

El retorn de la tradició

Quan la violència colonial s'establí a Àfrica en nom d'un nou ordre i una nova raó, el continent començava a sortir del malson esclavista. L'atac colonitzador, entre 1870 i 1900, fou sagnant, com totes les guerres de conquesta, però les ins-

Hi ha regions que van viure 400 anys de guerres, robatoris i saquejos interns a càrrec dels seus exèrcits que, suposadament, les havien de protegir

titucions de l'Estat colonial van representar un nou acte de violència psíquica contra poblacions esquinçades entre les velles tradicions i les coaccions amorals de la *fanga*. Durant més de mig segle XX, la nova violència sobre una Àfrica silenciada i sotmesa fou més ideològica que no pas física, tot i les repressions brutals contra els aixecaments a Madagascar (1947), Kenya (1953) o Camerun (1958). Els tribunals europeus jutjaven segons lleis incomprensibles per als autòctons. El cristianisme aixecà els seus temples damunt dels llocs més sagrats dels pobles vençuts, com, per exemple, els turons rhodesians de Matopo o el Ngog Lituba, muntanya sagrada dels bassa de Camerun. Els treballs forçats van predominar en moltes colònies fins després de la Segona Guerra Mundial. L'escolarització obria una esclatxa ideològica entre pares i fills en molts sectors d'elit africans. Però, per damunt de tot, el mite del progrés anava acompanyat del menyspreu per les velles tradicions africanes, ja molt malmeses per segles de guerres esclavistes.

Si la història de la violència social es pogués fer per acumulació d'estrats, és clar que la peculiaritat africana seria aquest estrat de dos a quatre segles de guerres de captura d'homes i dones, de terror envers les pròpies poblacions pels nous poders de *fanga* o rojos, de trencament de límits i lleis consuetudinàries pels governs esclavistes de la costa i de l'interior. Ignorar aquesta realitat, com fan sovint els intel·lectuals africans en no voler acceptar la part de responsabilitat històrica dels dirigents continentals, i com fa una premsa benintencionada i paternalista a Occident, que busca sempre i exclusivament les causes dels conflictes en manipulacions externes (que sens dubte hi són), no permet aconseguir un equilibri ni un redreçament de les societats africanes.

La primera violència contra la gent d'Àfrica són unes institucions tan alienes com les de l'Estat heretat de la colonització, i amb polítiques impopulars i intervencionistes dissenyades pels organismes internacionals. Però la segona causa de violència, i la que dóna la seva espectacularitat mediàtica, és una insuficient crítica i rebuig de la mentalitat destructiva de la *fanga* esclavista, dissortadament encara massa vigent com a ideologia. Aquest estrat de violència surt a la superfície, amb tota la seva brutalitat desfermada, quan no hi ha poders tradicionals estructurats i capaços de fer front a l'onada de devastació. Justament, aquestes jerarquies antigues, que sobreviuen arreu del continent, però que han estat afeblides i corrompudes tant per la *fanga* esclavista com per la colonització moderna, són les úniques que poden garantir un retorn a la pau i un control ritual dels conflictes. Però la ruta serà llarga, perquè tant els governs colonials europeus com els seus successors independents, han menystingut aquesta força i han procurat posar-la al seu servei com a funcionaris annexos a l'Estat.

Ha estat l'absència d'aquesta jerarquia als pobles de Kenya, o la seva feblesa, la que ha permès la crisi desfermada fa uns mesos per un irresponsable Kibaki que va posar per davant de la pau social el seu desig de romandre a la presidència. Aquesta mateixa postergació de les jerarquies shona i ndebele possibilita una situació de violència permanent a un

Zimbabwe crispat pels interessos del Govern de Mugabe, que addueix, per oprimir els adversaris, una llunyana legitimitat guerrillera, que avui ja no significa res per a la majoria de la població. Podríem afirmar, sense massa risc d'error, que si no hi haguessin poders tradicionals africans, caldria reinventar-los, perquè només ells connecten amb un univers ideològic comunitari i poc productivista, que tota la pràctica estatal i internacional qüestiona amb mesures de retorsió econòmica i política.

Si comparem la dècada actual amb la de final de mil·lenni, podem constatar estadísticament, una milloria general de la conflictivitat al continent. Els problemes rwandès o el burundès no s'han resolt, però estan en un camí millor que els darrers anys del segle passat. Les guerres d'Angola i Congo han acabat, o la mateixa divisió de Còte d'Ivoire sembla anar cap a una solució. Perviuen conflictes com Darfur o el sud somali, però cal acceptar una evolució espectacular, paral·lela al redreçament econòmic d'un continent que creix per sobre del 7% fa ja uns anys. I sobretot, des de 2000, hi ha una dada aparentment banal que pot tenir fortes i positives conseqüències: els governs de Moçambic, Uganda i Angola, entre d'altres, han variat les seves legislacions i han passat a reconèixer les autoritats tradicionals, les antigues jerarquies, com una base constitutiva de les societats africanes i un element de pau social. El canvi no ha estat fruit de la bona voluntat estatal, sinó de la senzilla constatació moderna que sense les antigues tradicions clàssiques o de *mansaya* no hi ha possibilitat de funcionament pacífic ni constructiu de les societats africanes en aquest nou mil·lenni. Avui, les abans menyspreades i marginades autoritats locals africanes, estan de moda: el temps ens dirà si aquesta perspectiva esperançadora era prou sòlida per afavorir la indispensable reconstrucció de les societats d'Àfrica. ●

Notes

1. N. de l'ed.: Referència al neologisme creat per Tomàs Moro qui, en el seu llibre *Utopia* (1516), jugà amb les paraules *eutopos* (el lloc que no existeix) i *eutopos* (el millor lloc), per donar lloc al concepte d'utopia.
2. N. de l'ed.: Polític kikuyu, va ser el primer primer ministre i president de Kenya després de la seva independència (1963).
3. N. de l'ed.: Militar i polític zairès, Mobutu Sese Seko fou el cap d'Estat del Zaire (actual República Democràtica del Congo) i cap suprem de les forces armades des de 1965 fins a la seva mort, el 1997.
4. N. de l'ed.: Antiga colònia britànica creada el 1660 i que, en esdevenir independent el 1957, prengué el nom de Ghana.

Referències bibliogràfiques

- BAYART, Jean-François. *El Estado en Àfrica*. Barcelona: Ed. Bellaterra, 2000.
- ECHART, Enara i SANTAMARÍA, Antonio (coord.). *África en el horizonte. Introducción a la realidad socioeconómica del África subsahariana*. Madrid: Libros de la Catarata-IUDC, 2006.
- ELLIS, Stephen i TER HARR, Gerrie. *Mundos de poder: pensamiento religioso y práctica política en África*. Barcelona: Ed. Bellaterra, 2005.
- GOODY, Jack. *Technology, Tradition and the State in Africa*. Londres: Oxford University Press, 1978.
- INIESTA, Ferran (ed.). *La frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ed. Bellaterra, 2007.
- ROCA, Albert (ed.). *La revolución pendiente. El cambio político en el África negra*. Lleida: Ed. Sud-Nord, 2005.

dCIDOB 105.

**Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica
negra.**

Occident ja no està sol a Àfrica.
Antoni Castel

Occident ja no està sol a Àfrica

Competència entre les grans potències a l'Àfrica negra

Antoni Castel Universitat Autònoma de Barcelona

Amb la seva presència a Àfrica, la Xina desafia la supremacia que els Estats Units i la Unió Europea exercien al continent des de la fi de la Guerra Freda. El nou actor, que no es mou per motius ideològics com ho feia la Unió Soviètica sinó per interessos comercials i polítics, ha donat un marge de maniobra als dirigents dels països africans amb recursos, sobretot en petroli, que ara poden desobeir les polítiques dictades pels organismes internacionals de crèdit. En aquest cas, l'anomenat “consens de Washington” ha estat substituït pel “consens de Beijing” (Cooper, 2004).

Els Estats Units tenen una gran influència a Àfrica, però menys des de l'arribada de la Xina, el principal aliat dels dos governs –el del Sudan i el de Zimbabwe– que més maldecaps donen a la diplomàcia occidental. I el desembarcament de les companyies estatals xineses de petroli a Nigèria, Angola i Guinea Equatorial, els tres principals productors, compromet que els Estats Units assoleixin un dels objectius de la seva política energètica: incrementar la importació de petroli africà per reduir la dependència del produït al Pròxim Orient (Servant, 2005). Dels 9,6 milions de barrils diaris que importa de mitjana, en compra 1,1 milions a Nigèria i 0,4 a Angola. Segons dades de la US Energy Information Administration, Nigèria és el quart exportador de petroli als Estats Units, darrere del Canadà (1,8 milions de barrils diaris), l'Aràbia Saudita (1,5) i Mèxic (1,2).

L'energia és un dels pilars de la política africana dels Estats Units. L'altra és la seguretat. Des dels atemptats contra les seves ambaixades a Dar es Salam i Nairobi (7 d'agost de 1998), els Estats Units consideren que algunes zones d'Àfrica, com el Sahel, la Banya d'Àfrica i l'Àfrica Oriental, són sensi-

bles a la instal·lació de cèl·lules d'Al Qaida. En el seu afany de neutralitzar les preteses cèl·lules i impedir-ne la creació, ha enfortit les relacions amb països que li poden ser útils en aquest objectiu com Etiòpia, Djibouti, Kenya, Malí, Rwanda, Tanzània i Uganda, i ha propiciat la creació de l'AFRICOM (Comandament Estats Units-Àfrica). Arran dels atemptats de l'11 de setembre de 2001, els Estats Units han instal·lat a Djibouti una base militar, un fet amb una dosi de simbolisme perquè l'antic territori dels afars i els issas és un dels puntals de la presència militar francesa al continent. Des de Djibouti, els militars nord-americans segueixen la guerra d'Iraq i el conflicte de Somàlia.

Si en la Guerra Freda, sobretot durant la presidència de Ronald Reagan, els escenaris de confrontació es trobaven a Angola i Etiòpia, ara són a Somàlia i Sudan. A Angola i Etiòpia

L'energia és un dels pilars de la política africana dels Estats Units. L'altra, des dels atemptats contra les seves ambaixades a Dar es Salam i Nairobi, és la seguretat

es tractava de travar la consolidació de governs marxistes, com el Moviment Popular per a l'Alliberament d'Angola (MPLA) de José Eduardo dos Santos i la junta militar, el *Derg*, de Mengistu Haile Mariam, propers a la Unió Soviètica. A Somàlia, cal impedir la instal·lació dels islamistes de la Unió dels Tribunals Islàmics, que dirigeix Hassan Dahir Aweys, als quals s'acusa de mantenir vincles amb Al Qaida. I a l'igual d'Angola, la batalla contra l'enemic es fa amb actors tercers. En el cas d'Angola, va ser amb la Sud-àfrica de l'*apartheid* i la Unió Nacional per la Independència Total d'Angola (UNITA), encapçalada per Jonas Savimbi. A Somàlia, mitjançant l'exèrcit d'una Etiòpia dirigida per un dels seus millors aliats, Meles Zenawi.

Somàlia ha representat una de les grans humiliacions dels Estats Units, que van deixar de forma precipitada el país el 1994 poc més d'un any després de la seva arribada en l'operació *Restore Hope* (Restablir l'esperança). La marxa, ordenada pel president Bill Clinton quan van matar uns soldats i van arrossegat pels carrers de Muqdiisho un pilot el setembre de 1993, ha donat nom a la "síndrome de Somàlia", per la qual els Estats Units rebutgen qualsevol intervenció directa al continent (Mayall, 1996). Iraq val un, dos, tres i els soldats morts que calguin, però cap punt d'Àfrica val el desgast que per al Govern produeix la mort d'un home a un lloc que queda molt lluny d'Amèrica. Això ho va deixar ben clar la seva diplomàcia quan se li va reclamar que intervingués en la guerra de la República Democràtica del Congo.

Amb el Sudan, la diplomàcia dels Estats Units actua amb prudència. Es podria dir que estreny el règim però no l'ofega. Ha impulsat en el si del Consell de Seguretat de les Nacions Unides sancions contra el Govern sudanès, però no ha anat més enllà quan el president Omar al Bashir ha obstaculitzat el desplegament dels cascos blaus o les milícies janjawid han atacat poblats i cremat collites del Darfur (Flint i De Waal, 2007). Aquesta prudència es pot explicar perquè la diplomàcia dels Estats Units considera que seria contraproduent posar contra les cordes Al Bashir, contestat pels islamistes de Hassan Turabi i pressionat per l'exèrcit, que defensa una solució militar del *problema del Darfur* i no acaba de pair l'acord de pau de l'any 2005 amb la guerrilla del Sud. Bashir, que es va desfer de Turabi, l'ideòleg del cop d'Estat que el va dur al poder el juny de 1989, pot barrar el pas a l'establiment d'Al Qaida al país més extens d'Àfrica. Al mateix temps, pot garantir el respecte de l'acord de pau que ha dut al Govern els dirigents de l'Exèrcit Popular d'Alliberament del Sudan (SPLA), aliats dels Estats Units durant els més de vint anys de guerra.

La qüestionada implicació europea: França i la UE

Els darrers anys de la Guerra Freda, els Estats Units van mantenir un perfil baix a Àfrica. Només es van implicar en els dos conflictes regionals, de confrontació Est-Oest, Angola i Etiòpia, i van apostar per la via diplomàtica a Sud-

àfrica mitjançant el *compromís constructiu* dissenyat pel sots-secretari d'Estat d'Afers Africans, Chester Crocker (Davies, 2007). Aquest baix perfil dels Estats Units propiciava que França tingués un gran protagonisme en el continent, com a garant dels interessos occidentals. En acabar la Guerra Freda, liquidat el *clientelisme bipolar* que va marcar les relacions entre els dirigents africans i Occident, els Estats Units van ocupar el lloc que li pertocava com a primera potència mundial.

La major presència dels Estats Units a Àfrica es fa en detriment de França: instal·la una base militar a Djibouti, un dels puntals de la *Françafrika* (Verschave, 1998); s'alia amb el règim rwandès, en el poder des del genocidi de 1994; i sedueix molts països francòfons amb els seus programes militars, African Crisis Response Initiative (ACRI), i comercials, African Growth Opportunity Act (AGOA). Una part de la pèrdua d'influència de França és causada per la recuperació de l'espai pels Estats Units. Però l'altra part és el resultat de la gestió del conflicte de Rwanda i de l'esgotament del model clientelar que alimentava les relacions amb la *Françafrika*.

El suport del Govern del socialista François Mitterrand als radicals hutus que desencadenen el genocidi i la seva protecció a través de l'Operació Turquesa distancien les elits africanes, en especial les francòfones, de França. A partir dels fets de Rwanda, França és percebuda com arrogant, incapaç

© Agência Brasil

El president d'Angola, José Eduardo dos Santos, dóna la benvinguda al president del Brasil, Luiz Inácio Lula da Silva (Luanda, octubre de 2007)

de fer un gest simbòlic, com el fa en canvi Bèlgica, de reconèixer, almenys, la seva passivitat durant el genocidi. A Rwanda, el resultat és devastador pels interessos francesos perquè perd tot protagonisme, tant cultural com polític, en un país estratègic, aspirant a potència regional, que és un actor fonamental en el conflicte de l'est del Congo i s'obre cap a l'Àfrica Oriental. El desembre de 2006, Rwanda es va integrar a la Comunitat d'Àfrica de l'Est (EAC).

Amb el Congo, les relacions són distants des de la caiguda del règim de Mobutu Sese Seko, el 1997. L'obstinació de la diplomàcia francesa de mantenir en el poder un aliat tan impopular com Mobutu li passa factura. El president Joseph Kabila no ha trencat les relacions amb França, com ha fet el rwandès Paul Kagame, però ha pres distàncies, i ha enfortit els lligams amb els Estats Units, que mai no han deixat d'estar presents en un país tan ric i fonamental al continent, i s'apropa a la Xina.

A l'Àfrica Occidental, França està qüestionada a Côte d'Ivoire, la seva joia de la corona durant la colònia i la llarga presidència de Félix Houphouët-Boigny (1960-1993). S'ha acabat el període de lluna de mel entre el president francès de torn i Houphouët-Boigny. Ara, Nicolas Sarkozy, com abans li tocava fer-ho a Jacques Chirac, s'ha d'enfrontar al complex dossier ivorià: un país dividit malgrat els successius acords de pau, en què el president Laurent Gbagbo i els seus seguidors reneguen de França, a la qual acusen de donar suport als rebels del nord.

Contestada al Congo i Côte d'Ivoire, la diplomàcia francesa s'aferra als vells aliats —els presidents Paul Biya (Camerun), Omar Bongo (Gabon) i Abdoulaye Wade (Senegal); segueix amb preocupació la transició de Guinea; manté bones relacions amb Teodoro Obiang (Guinea Equatorial), s'apropa a l'angolès José Eduardo dos Santos després d'anys de distanciament a causa de l'*Angolagate*¹ i defèn els seus interessos estratègics al Txad, un país petrolífer i clau en els conflictes del Darfur i la República Centreafricana. Amb la seva presència militar, el dispositiu Épervier, desplegat el 1986, té la capacitat de decidir sobre el futur d'un president com el txadià Idriss Déby Itno, assetjat per les guerrilles que es fan i es desfan. Amb l'Eufor², França referma el seu protagonisme i implica la UE.

Acusada de mantenir-se al marge del conflictes africans, la UE es reivindica, a través de l'Eufor i del finançament de la força de pacificació africana African Union Mission in Sudan (AMIS) al Darfur, com un dels actors que cal tenir en compte. És un pas significatiu d'una UE incapaç, en les relacions amb Àfrica, d'anar més enllà dels acords comercials, com va quedar palès a la cimera de Lisboa de desembre de 2007, i de control dels fluxos migratoris. I per un dels membres comunitaris del Sud, Espanya, el control de la migració és la base de la seva política a l'Àfrica Occidental (Cap Verd, Guinea, Guinea Bissau, Malí, Níger i Senegal).

El Govern xinès teixeix una xarxa de complicitats que li serveix políticament per reivindicar-se com una potència que cal tenir en compte

Pragmatisme xinès en terres africanes

La Xina³ que entra a Àfrica no és la de Mao Zedong, sinó la del president Hu Jintao, que fa bandera del pragmatisme de l'artífex de les reformes, Deng Xiaoping. Ofereix el seu coneixement, sobretot en agricultura i obres públiques, els seus productes a bon preu per a unes poblacions amb un baix poder adquisitiu, i unes empreses competitives, en especial en la construcció, el petroli, la mineria i les telecomunicacions. Unes ofertes temptadores per a uns dirigents africans que, amb la *cooperació pragmàtica* de la Xina, poden guanyar marge de maniobra davant els països occidentals i els organismes internacionals de crèdit.

Tanmateix, el Govern xinès no es mou a Àfrica només per interessos comercials i de política energètica. En arribar a acords comercials i de cooperació amb nombrosos països africans, teixeix una xarxa de complicitats que li serveix políticament per reivindicar-se com una potència que cal tenir en compte. I de pas afebleix un dels principis que marquen les relacions entre Occident i els països africans des de la fi de la Guerra Freda: la condicionalitat de l'ajuda.

El fet de no tenir un passat colonial és una bona carta de presentació a Àfrica. La Xina la té: és un país percebut com a proper, sensible als problemes d'uns països amb uns paràmetres socials similars als del país asiàtic fa tres dècades, abans de les reformes econòmiques de Deng. L'Índia, l'últim gran actor que ha arribat al continent, tampoc té un passat colonial, i encara gaudeix de legitimitat entre els països del sud per la seva contestació a l'imperi britànic, el seu suport als moviments anticolonials i el seu model de desenvolupament, amb bons resultats a l'agricultura. No ha arribat amb tanta empenya com la Xina però la seva presència es fa sentir en especial a l'Àfrica Oriental, on les comunitats d'ascendència indopakistanesa li serveixen de pont.

Per a les capitals occidentals, l'Índia representa un nou competidor, sobretot en el restringit mercat de l'energia, però no una amenaça. No forma part del Consell de Seguretat de les Nacions Unides ni té la capacitat de dur a terme una política fora del seu espai natural, al subcontinent indi.

La Xina i l'Índia formen part dels BRIC (Brasil, Rússia, Índia i Xina), els grans països amb economies emergents. A diferència de la resta de països d'Amèrica Llatina, i amb l'excepció de Cuba, el Brasil mai no ha donat l'esquena a Àfrica. Tanmateix, el president Lula da Silva ha viatjat en nombroses ocasions al continent per enfortir les tradicionals relacions amb els països lusòfons, sobretot amb Angola, defensar les relacions Sud-Sud, vendre el seu programa de biocombustibles (Burkina Faso) i arribar a acords sobre els antiretrovirals amb Sud-àfrica, una potència que, com el Brasil mateix, també reivindica un paper més gran en les Nacions Unides.

Per la seva banda, Rússia no ha recuperat el terreny de l'antiga Unió Soviètica a Àfrica ni sembla que l'interessi fer-ho. No té capacitat econòmica, ni Àfrica és l'espai natural del successor de l'URSS i l'imperi tsarista, que opta per recuperar presència a Europa i l'Àsia Central.

El Brasil, Rússia, i Malàisia —molt activa en el sector d'hydrocarburs amb l'empresa Petronas i en les telecomunicacions—, són actors amb ambicions en un continent, l'africà, que era, fins a l'arribada de la Xina i l'Índia vedat d'Occident. ●

Notes

1. Escàndol causat per la venda il·legal d'armes, per part de França, entre 1993 i 2000, durant el règim de José Eduardo dos Santos.
2. N. de l'ed.: L'Eufor, força de la Unió Europea, és una força militar sota les ordres del Consell de la UE. A Àfrica, i en compliment de la resolució 1.778 de Nacions Unides de 2007 que aprova l'establiment d'una missió de pau a l'est del Txad i al nord-est de la República Centreafricana (MINURCAT), hi ha desplegada l'Eufor Txad/RCA, força multinacional europea on hi participen pràcticament tots els Estats Membres de la UE, amb tropes sobre el terreny de 14 d'aquests estats.
3. De l'abundant literatura sobre la presència de la Xina a Àfrica destaquen: BROADMAN, Harry G. *Africa's Silk Road. China and India's new economic frontier*. Washington: Banc Mundial, 2007; GOLDSTEIN, Andrea, et al. *The rise of China and India. What's in it for Africa?* OCDE: París, 2006; i MANZI, Firoze i MARKS, Stephen. *China en África ¿Ayuda o arrasa?* Barcelona: Oozebap, 2007.

Referències bibliogràfiques

- COOPER RAMO, Joshua. *The Beijing Consensus*. The Foreign Policy Centre, 2004. Consultable a: www.fpc.org.uk/fsblob/244.pdf
- DAVIES, J. E. *Constructive Engagement?: Chester Crocker & American Policy in South Africa, Namibia & Angola, 1981-1988*. Ohio University Press, 2007.
- FLINT, Julie i DE WAAL, Alex. *Darfur. Historia breve de una larga guerra*. Barcelona: Intermón, 2007.
- MAYALL, James (ed.). *The New Interventionism 1991-1994. United Nations experience in Cambodia, former Yugoslavia and Somalia*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- SERVANT, Jean-Christophe. "China's trade safari in Africa". *Le Monde Diplomatique*, maig de 2005 (edició en anglès).
- VERSCHAVE, François-Xavier. *La Françafrique: le plus long scandale de la République*. Paris: Stock, 1998.

dCIDOB 105.

Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica negra.

Les cabòries del Banc Mundial a Àfrica.
Artur Colom Jaén

Les cabòries del Banc Mundial a Àfrica

És possible conjugar neoliberalisme i desenvolupament?

Artur Colom Jaén Departament d'Economia Aplicada, UAB;
Agrupament de Recerca i Docència d'Àfrica (ARDA)

Des que l'any 1950 el Banc Mundial va concedir el primer préstec a un país africà (a Etiòpia), la presència d'aquesta institució en el continent ha anat creixent. Avui dia, no hi ha cap país africà que no tingui tractes amb aquesta institució. Certament, estem davant de la institució financera més important dedicada al desenvolupament, i si afegim els bancs regionals que l'acompanyen i que treballen de manera molt similar¹, la dimensió s'eixampla. La seva rellevància no rau únicament en la immensa quantitat de diners que canalitza cap al món en desenvolupament, sinó també en la seva capacitat de creació i difusió d'ideologia i de models de desenvolupament, de la qual Àfrica no es deslliura. La seva imatge amable de pluralitat i de canals oberts de participació amaga una notable estretor ideològica, centrada en el lliure mercat.

No és casualitat que la seva seu es trobi a Washington, ja que Estats Units n'és el principal accionista, i, de fet, en té el control a tots els nivells. Un fet que queda palès en què, des de la seva fundació, tots els seus presidents han estat nord-americans. Malgrat que els països africans en són també propietaris i es beneficien dels seus préstecs, tenen poc a dir en la seva estructura de poder: dels 24 directors generals que actualment té el Banc Mundial, només dos són nomenats pels països africans.

La importància del Banc Mundial per explicar les polítiques de desenvolupament a Àfrica esdevé central a partir dels anys vuitanta. Des de les independències, entorn del 1960 per a la majoria de països, fins als anys vuitanta, les polítiques africanes de desenvolupament no es veuen tan directament influenciades pel Banc Mundial. Fins i tot hi ha

un bon nombre d'experiències amb biaix socialista, com a Tanzània, Etiòpia o Ghana. Malgrat una època de notable creixement econòmic, amb una taxa mitjana anual de creixement del PIB del 4,2% per al període 1965-1969, i del 3,3% per al període 1970-1979 (dades de la UNCTAD), les contradiccions inherents a una inserció perifèrica a l'economia mundial, amb una forta dependència financera de les antigues metròpolis i una estructura econòmica amb un fort pes de l'exportació de matèries primeres, esgoten aquest model quan apareixen símptomes de crisi en l'economia internacional. A partir de la segona meitat de la dècada dels setanta, sobretot a partir de la segona crisi petroliera l'any 1979, la crisi a Àfrica és una realitat indiscutible, encara que els seus efectes i la seva profunditat poden variar d'un país a un altre.

Del Pla de Lagos a l'Informe Berg i l'ajustament estructural

Davant de la magnitud de la crisi social, política i econòmica, l'any 1980 els mateixos líders africans van presentar, en el marc de l'Organització de la Unitat Africana (OUA), un pla per al redreçament econòmic basat en les seves capacitats. El conegut com a Pla de Lagos (OUA, 1980) no contenia, de fet, idees gaire noves, i centrava l'arrel dels problemes del subdesenvolupament africà en factors exteriors. El discurs de la dependència i de la càrrega del llegat colonial continuaven ben presents en el Pla, de manera que

l'estratègia que se'n desprenia tenia a veure amb allò que es coneixia com a *self-reliance*, l'autosuficiència. S'ha de dir que el fet que, per part dels governants africans, s'apuntessin únicament raons externes per explicar la crisi era tot un exercici de desresponsabilització poc ajustat a la realitat.

L'any següent, el Banc Mundial va presentar l'Informe Berg (Banc Mundial, 1981), en què es feia un diagnòstic de la situació africana i recomanacions de política. *Grosso modo*, el que es deia en l'Informe era que l'arrel dels problemes per al desenvolupament d'Àfrica es relacionava amb factors interns. El gran pes del sector públic i un incorrecte funcionament dels mercats, fruit d'una excessiva intervenció pública en l'economia, s'identificaven en l'Informe com els principals factors de bloqueig del desenvolupament a Àfrica. A partir d'aquí, les recomanacions que se'n derivaven tenien a veure amb l'emergent enfocament neoliberal de la política econòmica (Sanahuja, 2001).

Amb la crisi del deute i les dificultats creixents que hi ha en nombrosos països, tant el Banc Mundial com el FMI es converteixen en una de les escasses fonts de finançament que troben els països amb més dificultats. Els crèdits d'ambdues institucions arriben en gran quantitat i volum, però arriben amb l'etiqueta de la *condicionalitat*. És a dir, que aquest nou finançament quedarà condicionat a l'adopció d'una sèrie de mesures de política econòmica, algunes de les quals tindran un caire d'estabilització macroeconòmica de curt i mig termini (típicament del FMI), i d'altres tindran un caràcter més estructural de llarg termini (més aviat corresponents al Banc Mundial).

El lector es pot fàcilment imaginar que la major part del contingut del Pla de Lagos va quedar bandejat, i allò que es va acabar aplicant eren receptes derivades de l'enfocament de l'Informe Berg: privatització, desregulació i obertura. Cal dir que el progrés en la implementació d'aquesta agenda ha estat lent, i només es va generalitzar a partir de la segona meitat del decenni dels vuitanta, i amb diferents graus d'assoliment segons els països.

Al cap de pocs anys, els efectes negatius dels programes d'ajustament estructural ja eren ben visibles, amb taxes de creixement econòmic molt minses, que de fet provocaven en molts casos la caiguda de la renda per càpita. Des del punt de vista social, la pobresa va créixer, tant en termes relatius

Amb la crisi del deute i les dificultats creixents tant el Banc Mundial com el FMI es converteixen en una de les escasses fonts de finançament

com absoluts, a gairebé tots els països on es van aplicar aquestes polítiques. Els escassos èxits macroeconòmics que es poden registrar, com el de Ghana, van acompanyats d'un increment dels problemes socials i de l'endeutament (Onimode, 1989).

Es van alçar nombroses veus discordants amb les polítiques del Banc Mundial i el FMI. L'enfocament neoliberal es posava en qüestió. La proposta de 1989 de la Comissió Econòmica per a l'Àfrica de Nacions Unides (CEA) en què es va plantejar un discurs alternatiu al de l'ajustament estructural (AAF-SAP²), o treballs com *Adjustment with Human Face*, d'UNICEF (1991), mostren els efectes perniciosos de les polítiques patrocinades pel Banc Mundial i el FMI.

Un nou discurs i unes noves polítiques... però amb els mateixos fonaments

Els darrers anys del segle passat, la legitimitat del Banc Mundial i de l'enfocament neoliberal de les seves polítiques es van qüestionar fortament. Les dificultats del desenvolupament i l'extensió de la pobresa, sobretot a Àfrica, alimentaven aquesta percepció. La necessitat de transformar-se per recuperar la legitimitat van dur el Banc Mundial a abraçar el discurs de la reducció de la pobresa i a reformar la instrumentació de les seves polítiques.

El nou discurs plantejat s'ha canalitzat a través de dos instruments ben coneguts: les iniciatives de reducció del deute i les estratègies de reducció de la pobresa.

No és fins al 1996 que el Banc Mundial i el FMI accepten, a instàncies del G-7, dur a terme condonacions del deute als països més pobres. El projecte es va concretar en un programa anomenat Iniciativa HIPC³, que en primera instància proposava uns volums de reducció del deute certament limitats, i que per la pressió de l'opinió pública l'any 1999 es va ampliar⁴, amb condonacions més àmplies i amb condicions menys estrictes.

Amb els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni presents des de l'any 2000 i amb tot un renovat esforç internacional per al desenvolupament, a la cimera de Gleneagles del G-8 de l'any 2005 s'acaba aprovant una reducció del deute encara més profunda: als països que han arribat a la darrera etapa de la Iniciativa HIPC se'ls concedeix una condonació del 100% del deute que tenen amb el Banc Mundial, el FMI i el Banc Africà de Desenvolupament, en el marc de l'anomenada Multilateral Debt Relief Initiative.

Si bé en molts casos l'impacte financer és rellevant, les condicionalitats associades a la condonació fan que de fet s'estigui utilitzant la reducció del deute per aprofundir en molts aspectes de l'ajustament estructural malgrat el canvi en el discurs (Colom, 2006).

D'altra banda, per tal d'accedir als beneficis de la Iniciativa, els països estan obligats a elaborar una estratègia integral de reducció del deute, anomenada Poverty Reduction Strategy Paper (PRSP). Tot i que en principi ha d'estar elabo-

rada al país, en realitat, el fet que finalment hagi de ser aprovada a Washington per un comitè conjunt del FMI i el Banc Mundial, fa que, els PRSP assumeixin la visió d'aquestes dues institucions, i, per tant, gairebé no s'apartin de l'ortodòxia neoliberal. Encara que és veritat que els aspectes socials avui dia tenen una rellevància superior en la programació de les polítiques, els principis implícits de la política econòmica continuen essent els de l'ajustament estructural: privatització, desregulació i obertura (UNCTAD, 2002; Colom, 2005).

El 6 de juny de 2000, en ocasió de l'aprovació dels crèdits que donaven llum verda al projecte, aquest fou presentat pel Banc Mundial com "(...) un marc sense precedents per transformar la riquesa petroliera en beneficis directes per als pobres, els vulnerables i el medi ambient"⁶. Amb tot el finançament disponible van començar les obres, i amb un any d'avançament sobre el calendari previst, l'aixeta del petroli va començar a rajar l'octubre de 2003, fent que el Txad entrés en el club dels exportadors de petroli.

Taula 1. Estatus de la Iniciativa HIPC a 31 de juliol de 2007⁵

Països que han assolit el Punt de Culminació	Països que han assolit el Punt de Decisió	Països elegibles que no han entrat en la Iniciativa
Benín, Bolívia, Burkina Faso, Camerun, Etiòpia, Ghana, Guiana, Hondures, Madagascar, Malawi, Malí, Mauritània, Moçambic, Nicaragua, Níger, Rwanda, São Tomé i Príncipe, Senegal, Sierra Leone, Tanzània, Uganda i Zàmbia	Afganistan, Burundi, Congo, Gàmbia, Guinea, Guinea Bissau, Haití, República Democràtica del Congo i Txad	Comores, Côte d'Ivoire, Eritrea, Kirguizistan, Libèria, Nepal, República Centreafricana, Somàlia, Sudan i Togo

Fonts: Banc Mundial i FMI

Petroli i reducció de la pobresa al Txad: un exemple de les contradiccions del nou discurs del Banc Mundial

Un cas força il·lustratiu de les contradiccions a què s'enfronta el Banc Mundial en aquesta nova agenda és el projecte petroler del Txad. Malgrat que des dels anys setanta se sabia que hi havia petroli en el subsòl d'aquest país centreafricà, la inestabilitat política present des de la independència va ajornar el projecte fins als anys noranta. El president Idriss Déby, que havia arribat al poder mitjançant un cop d'Estat l'any 1990, i que no tenia precisament un bon historial democràtic, va aconseguir tirar endavant el projecte d'explotació dels jaciments de Doba, al sud del país. El projecte també incloïa la construcció d'un oleoducte d'una mica més de 1.000 quilòmetres fins a Kribi, a la costa camerunesa.

Un consorci de tres grans transnacionals petrolieres liderat per la texana ExxonMobile (que va aportar un 40% del capital), i que també agrupa la malaia Petronas (35%), i la californiana Chevron (25%), van posar fil a l'agulla per tirar endavant la inversió privada més gran que mai no s'havia fet a l'Àfrica Subsahariana: 4.200 milions de dòlars.

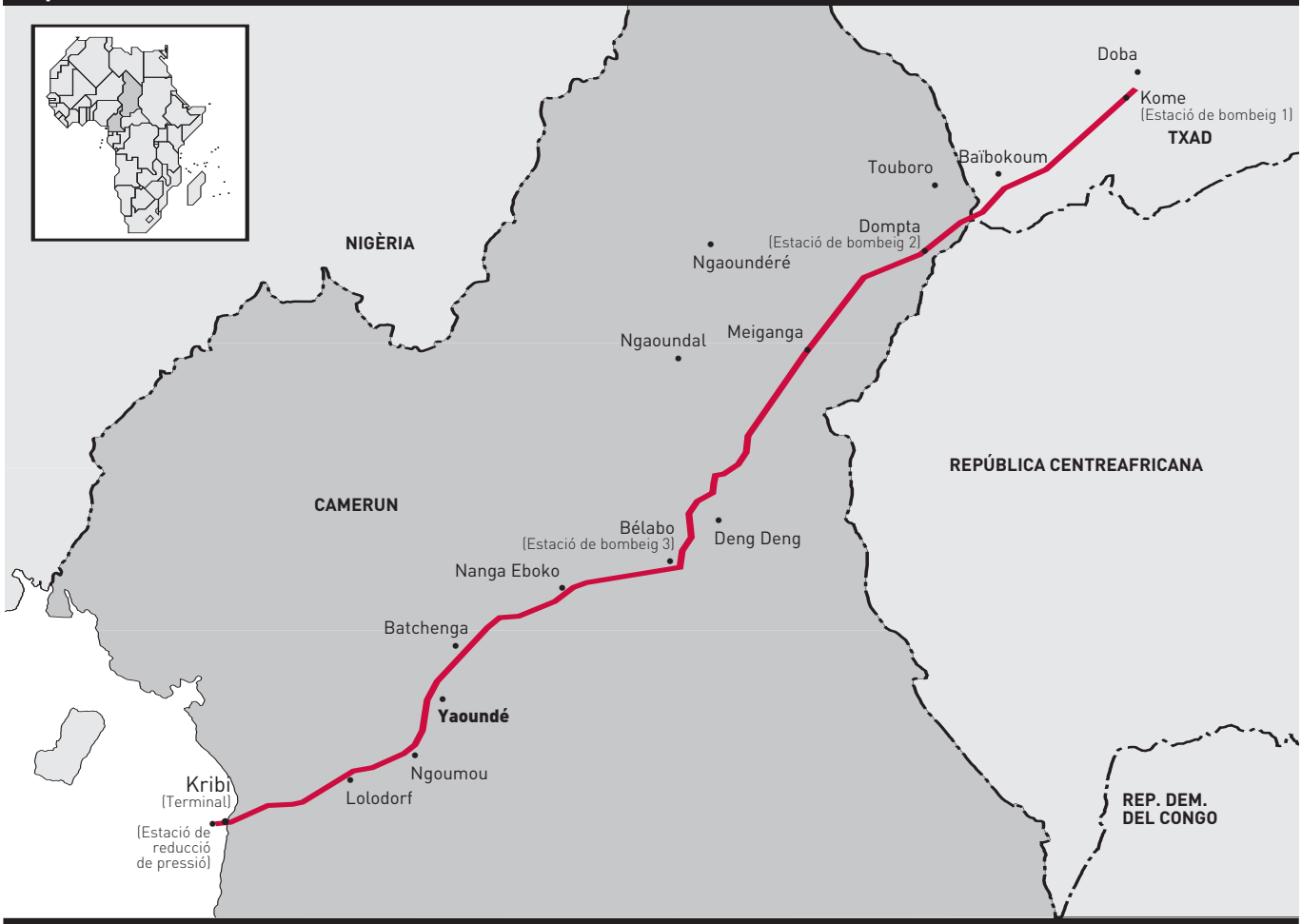
Per donar solidesa al projecte i garantir certa estabilitat institucional i jurídica, el Banc Mundial s'hi va implicar. En primer lloc, ho va fer perquè sense la seva participació aquest projecte no s'hagués dut a terme, i la nova política energètica dels Estats Units buscava reduir la dependència petroliera de l'Orient Mitjà i augmentar els subministraments del Golf de Guinea, i aquest projecte encaixava en aquesta visió, ja que la previsió era transportar el 100% del petroli extret als Estats Units. En segon lloc, el Banc veia una oportunitat de dur a terme un projecte on es combinessin indústries extractives i polítiques de reducció de la pobresa, que li podia servir de prova pilot per a altres països i recuperar certa legitimitat en projectes d'impacte ambiental.

Per guanyar legitimitat a ulls de la població i de l'opinió pública internacional, i també per evitar l'anomenada *male-dicció dels recursos*⁷, el Banc Mundial va condicionar la seva participació a l'aprovació al Parlament txadià a principi de l'any 1999 de la Loi 001/99, per la qual es regulava l'administració dels recursos procedents del petroli. A grans trets, la Loi obligava el Govern a assignar una part substancial dels ingressos derivats del petroli als denominats *sectors prioritaris*: salut, benestar social, educació, infraestructures, energia, desenvolupament rural, medi ambient i aigua.

Paral·lelament, el Txad era beneficiari de l'Iniciativa HIPC del Banc Mundial i el FMI des de l'any 2001. Com hem vist més amunt, una condició associada a la reducció del deute és l'elaboració d'una estratègia integral de reducció de la pobresa, que en el cas del Txad fou aprovada el juny de 2003, amb el nom de Stratégie Nationale de Réduction de la Pauvreté. De manera que a principi de 2004 el Banc Mundial havia aconseguit que una sèrie d'elements, en principi necessaris per dur a terme polítiques de reducció de la pobresa, estiguessin sobre la taula: finançament i una estratègia.

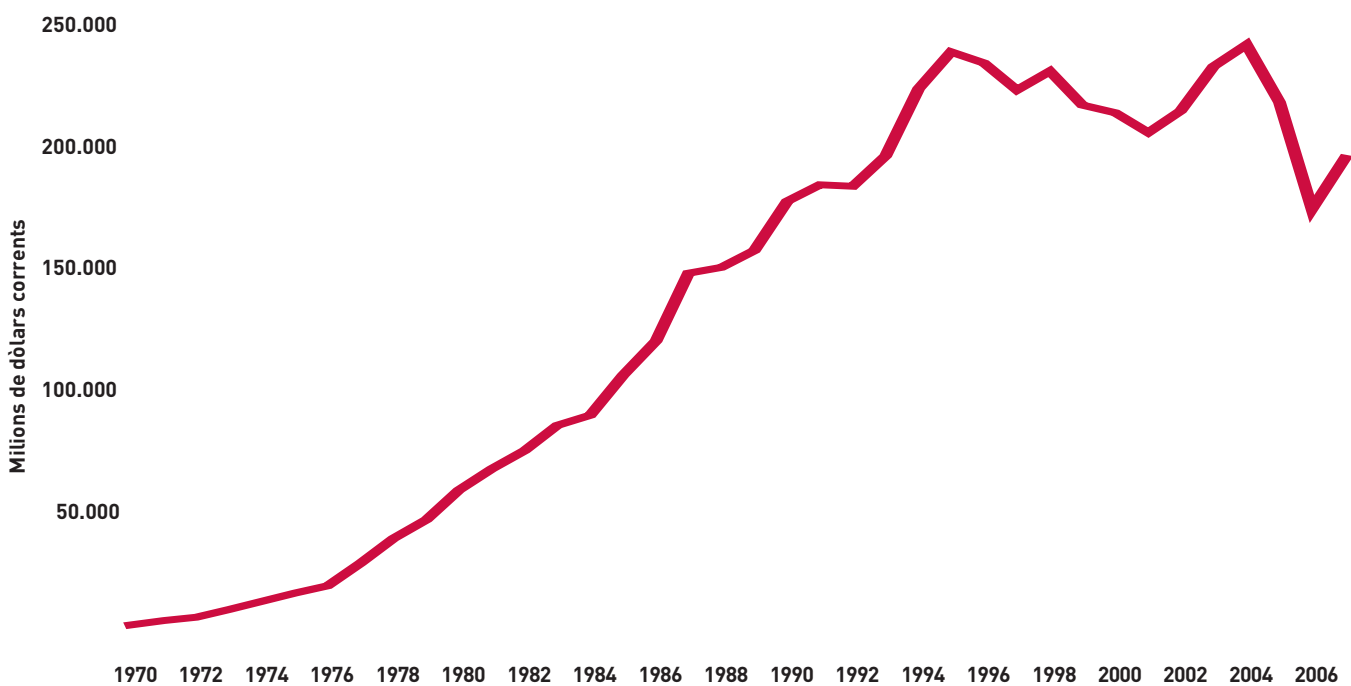
Però, al cap de molt poc temps, el que havia de ser un model a seguir per altres països en situacions similars es va ensorrar. La renda del petroli va portar al límit la precarietat dels equilibris polítics existents al Txad, la manca de capacitats per gestionar un pressupost creixent i l'autoritarisme del contestat Déby. L'any 2005 va forçar una reforma constitucional per presentar-se a una reelecció que la Constitució no li permetia, i va acabar de provocar la desafecció de nombrosos col·laboradors que es van aixecar en armes i es van instal·lar a l'est del país, a la frontera del Darfur sudanès. D'altra banda, a principi de 2006 el president també va forçar la modificació de la Loi de la qual tant es vantava el Banc Mundial, en un sentit que li permetés disposar de més recursos lliures de control. El Banc de seguida va cessar les seves activitats al país,

Mapa 1: Oleoducte Txad-Camerun

Font: Departament de Geologia Econòmica, Universitat de Texas

Gràfic 1. Deute extern total de l'Àfrica Subsahariana (1970-2007)

Elaboració pròpia. Font: World Development Indicators On-line, Banc Mundial, (febrer de 2008).

però les necessitats geoestratègiques dels Estats Units van pesar més, i finalment es va arribar a un acord l'estiu de 2006 en què el Banc acceptava la modificació de la Loi, que entre d'altres coses significava poder dedicar més recursos a la *seguretat*, és a dir, a la despesa militar.

Des de la modificació de la Loi, la inestabilitat política s'ha accentuat notablement, i s'ha arribat a enfrontaments armats oberts a la capital, el darrer d'aquests el febrer de 2008. Metafòricament, el Banc Mundial va evacuar les seves oficines a Ndjamena i va aturar les seves operacions al país. Mentrestant, dels pous de Doba no va deixar de rajar petroli ni un sol dia. Combinar en la mateixa agenda la defensa dels interessos del capital transnacional i portar a terme polítiques de reducció de la pobresa, tot plegat en un context d'autoritarisme, feblesa institucional i volatilitat política, s'ha revelat, si més no, ingenu.

El Banc Mundial és un bon aliat per al desenvolupament a Àfrica?

L'experiència de l'aplicació de polítiques neoliberals a Àfrica, típicament associades a l'acció del Banc Mundial, està resultant molt limitada en termes de desenvolupament. Malgrat els intensos intents de reforma de la darrera dècada, entre els quals destaca la preocupació per la pobresa, la percepció que el Banc pretén canviar l'embolcall tot mantenint la recepta de sempre és més que una percepció: és una realitat fàcilment objectivable. ●

Notes

1. A més del Banc Africà de Desenvolupament, trobem el Banc Interamericà de Desenvolupament i el Banc Asiàtic de Desenvolupament.
2. *African Alternative Framework to Structural Adjustment Programs for Socioeconomic Recovery and Transformation*.
3. *Heavily Indebted Poor Countries*, traduïble per "Països pobres molt endeutats".
4. Oficialment *Iniciativa HIPC Reforçada*.
5. La Iniciativa HIPC s'estructura en tres fases. En la primera, el país beneficiari ha de tenir un programa en marxa amb el FMI i elaborar un PRSP. En la segona (superat el Punt de Decisió), el país rep condonacions parcials del deute i ha d'implementar el PRSP. Finalment, amb el PRSP ja havent donat resultats, el país accedeix a les condonacions completes establertes en la Iniciativa, en l'anomenat Punt de Culminació.
6. *World Bank approves support for Chad-Cameroon Petroleum Development and Pipeline Project*, Banc Mundial, nota de premsa No 2000/395/AFR, 6 de juny de 2000.
7. El concepte de *maledicció dels recursos* fa referència al fet que històricament nombrosos països en desenvolupament no han aconseguit traduir en millores socioeconòmiques l'explotació del seus immensos recursos naturals. Els exemples típics són Algèria, Veneçuela i Nigèria. Les explicacions d'aquest fenomen solen centrar-se en la mala governança associada a l'immens creixement de recursos fiscals disponibles, que obren la porta a la corrupció, el malbaratament i el reforçament de l'autoritarisme.

Referències bibliogràfiques

- BANC MUNDIAL.** *Accelerated Development in Sub-Saharan Africa*. Washington: Banc Mundial, 1981. Consultable a: www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2000/04/13/000178830_98101911444774/Rendered/PDF/multi_page.pdf
- BANK INFORMATION CENTER.** www.bicusa.org
- BRETTON WOODS PROJECT.** www.brettonwoodsproject.org
- COLOM,** Artur. "¿Un nuevo rumbo para las políticas del Banco Mundial y el Fondo Monetario Internacional en África?" A: **CAMPOS,** Alicia (ed.). *Ayuda, mercado y buen gobierno*. Barcelona: Icaria, 2005.
- COLOM,** Artur. "Alcance y limitaciones de las iniciativas de reducción de la deuda en África subsahariana". A: **VV.AA.** *Claves de la Economía Mundial 2006*. Madrid: ICEX-ICEI, 2006.
- ONIMODE,** Bade (ed.). *The IMF, the World Bank and the African Debt: Social and Political Impact*. Londres: Zed Books, 1989.
- ORGANITZACIÓ DE LA UNITAT AFRICANA (OUA).** *Lagos plan of action for the economic development of Africa (1980-2000)*. Addis Ababa: OUA, 1980. Consultable a: www.uneca.org/itca/ariportal/docs/lagos_plan.pdf
- SANAHUJA,** José Antonio. *Altruismo, mercado y poder. El Banco Mundial y la lucha contra la pobreza*. Barcelona: Intermón-Oxfam i Icaria, 2001.
- UNCTAD.** "From Adjustment to Poverty Reduction: What is New?". *Economic Development in Africa series*. Nova York i Ginebra: UNCTAD, 2002.

dCIDOB 105.

Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica negra.

La visibilitat creixent de l'acció femenina en les societats africanes.
Yolanda Aixelà

La visibilitat creixent de l'acció femenina en les societats africanes

Construccions de gènere de l'Àfrica Subsahariana

Yolanda Aixelà Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC)-Milà i Fontanals

Aquest text pretén aproximar-se a les dones africanes des del parentesc, l'economia, la política i la religió, amb l'objectiu d'explicar i desmitificar alguns dels tòpics que les envolten. Aquest objectiu és important perquè un dels conceptes que habitualment s'utilitzen per definir la suposadament nul·la influència social de les dones de l'Àfrica Subsahariana és el terme "patriarcat". Amb aquest terme, es fan invisibles moltes accions femenines i es relativitza part de la seva influència sociopolítica.

El fet de dubtar del dinamisme de les dones africanes (present fins i tot en contextos adversos a una concepció d'equitat sexual) en les activitats que aquestes desenvolupen com a reproductores socials, en la subsistència del grup, en la mobilització col·lectiva, com també en la seva responsabilitat familiar en cas de migració transnacional dels seus marits, només minimitza les accions individuals i col·lectives que duen a terme.

Certament, algunes cultures africanes són androcèntriques, com també ho són moltes societats europees, però la vitalitat de les dones africanes en els diferents àmbits de la seva vida quotidiana ens haurien de permetre una aproximació més ajustada, una anàlisi que mostrés les seves estratègies socials i àmbits de poder i que, per tant, allunyés els estereotips simplistes que s'han anat construint des d'unes realitats concretes i localitzades, difícilment extrapolables al conjunt d'un continent que es caracteritza per una enorme diversitat de concepcions i pràctiques socials.

Les dones en les cultures africanes

Les influències que les dones reben del parentesc, la política, l'economia i la religió són diverses, i condicionen diferen-

cies i matisos en les construccions de gènere existents a l'Àfrica Subsahariana.

El parentesc. A l'Àfrica Subsahariana es desenvolupen diferents estructures de parentesc, normes de residència i tipus de matrimoni que, en general, influeixen en les construccions de gènere i, en particular, en la situació de moltes dones africanes.

L'estructura de parentesc més habitual és la de filiació patrilineal (la identitat familiar passa exclusivament per línia masculina), tot i que existeixen nombrosos casos de filiació matrilineal (la identitat familiar passa exclusivament per línia femenina) i cognàtica (la identitat del grup passa, al mateix temps, per línia masculina i femenina). Aquestes formes de filiació condicionen quin grup de filiació ocupa els màxims òrgans de poder, proporciona la memòria genealògica, traspasa els béns del grup a través de l'herència o serà objecte del culte als avantpassats: les diferents estructures afavoreixen construccions de gènere diverses, especialment en contextos rurals. Així, en els grups patrilineals el prestigi del grup recau bàsicament sobre els homes; en els matrilineals recau principalment sobre les dones, i en els cognàtics hi ha una visibilitat sociocultural tant masculina com femenina.

Les normes de residència són variades tot i que són majoritàries la patrilocalitat i la neolocalitat¹. En la patrilocalitat els matrimonis s'estableixen en la comunitat del marit, fet que obliga les dones a distanciar-se dels seus familiars més pròxims i a perdre part de les seves solidaritats familiars; en la neolocalitat els dos cònjuges s'estableixen en un lloc de residència en què cap dels dos tenen llaços de parentesc i es troben en igualtat de condicions en el nou medi.

Els tipus de matrimoni majoritaris són la poligínia i la monogàmia². La poligínia implica el matrimoni d'un home amb més d'una dona i la monogàmia el matrimoni de dues persones de sexe diferent. La situació de les dones varia segons el tipus de matrimoni; en el cas de matrimoni poligínic viuen en una situació de dependència dels seus marits, encara que després cada país la legisli de manera diferent.

La realitat més precària, des de la perspectiva familiar, és la de les dones vídues i la de les dones amb marits polígams, sobretot si elles viuen en contextos urbans, ja que ambdues queden desprotegides si no tenen alguna activitat econòmica pròpia (en l'àmbit rural s'activa la solidaritat de la comunitat familiar de les dones). S'ha de destacar que habitualment les mares solteres no viuen aquesta situació de desemparament perquè la maternitat és un bé molt preuat i reben atenció i ajuda del seu grup de parentesc. De fet, un sector del feminisme africà encapçalat per Amadiume³ reivindica la maternitat com la manera en què les dones africanes s'empoderen (estratègia contrària a la propugnada pel feminisme europeu influenciat per la visió negativa que Simone de Beauvoir tenia de la maternitat).

L'economia. Les dones sempre han participat de la subsistència del grup, desenvolupant diferents tasques que, segons els contextos, inclouen la recol·lecció d'aliments, el manteniment de petits horts o collites, la cura dels animals de granja, la recerca d'aigua i llenya, i la confecció o elaboració d'objectes per a autoconsum domèstic i, en menys grau, per a la venda (roba, cistelleria, ceràmica, etc.). Aquestes activitats femenines han caracteritzat els assentaments rurals. S'han de sumar, per descomptat, a aquestes activitats, la cura de malalts, el manteniment de la casa i l'elaboració dels àpats. Algunes d'aquestes activitats els han donat autoritat i reconeixement en el si de la comunitat.

En contextos urbans, la situació ha estat més complexa atès que moltes vegades es demana una especialització laboral de la qual les dones no disposen a causa del seu baix o inexistent nivell d'estudis; tanmateix, algunes d'aquestes s'han incorporat al petit comerç. I és que en els contextos urbans s'ha produït una masculinització de la mà d'obra que ha conduït al fet que molts prefereixin contractar homes a dones. Així mateix, l'actual globalització de les economies té un important impacte sobre les dones ja que no són sempre els actors afavorits en l'intercanvi (tampoc els actors que reben la cooperació). Malgrat això, s'ha de recordar que hi ha dones que controlen una part del comerç de les seves comunitats com és el cas, per exemple, d'algunes dones senegaleses de la capital.

Sembla que en els marcs urbans s'imposa una errònia interpretació androcèntrica del fet comunitari que pressuposa que són els homes els únics capaços de mantenir una perspectiva àmplia sobre els interessos del grup. Òbviament, aquesta lectura topa en les migracions transnacionals atès que moltes dones es queden com a responsables de la unitat familiar. A això se suma una diferenciació espacial, potser inadequada, que s'ha volgut aplicar a l'Àfrica Subsahariana entre el fet

La realitat més precària, des de la perspectiva familiar, és la de les dones vídues i la de les dones amb marits polígams, sobretot si elles viuen en contextos urbans, ja que ambdues queden desprotegides

públic i el fet privat, quan no una subsumpció del públic en el privat; aquesta distinció és només aparent —i, per tant, poc adequada per a nombroses cultures africanes— ja que en el fons el fet privat s'insereix en el fet públic. En els dos casos, el públic és un àmbit masculí, mentre que el privat es consolida com un àmbit femení.

La política. Política i poder són conceptes que permeten avaluar la desigualtat sexual en els diferents continents. El fet *polític* s'ha analitzat com un conjunt d'accions mitjançant les quals es dirigeixen i administren els afers públics, i el poder com la capacitat d'influir sobre les persones i les coses, recurrent des de la persuasió fins a la coerció.

En el context africà, política i poder són elements que moltes vegades semblen presentar-se vinculats als homes, constituint-se en la justificació de com aquests han exercit mecanismes de dominació que han afectat el col·lectiu femení. Es tracta d'un repartiment sociopolític del qual les dones

eren excloses de la possibilitat d'assumir responsabilitats públiques i comunitàries.

No obstant això, cal assenyalar que des del període precolonial fins a l'actualitat, les dones han tingut responsabilitats polítiques o una notable autoritat en diverses societats africanes. Tenim nombrosos casos com el dels matrilineals i matrilocals bemba de Zimbabwe, on les dones, filles i nétes, podien ser caps tribals. De fet, hi ha nombroses referències etnogràfiques que ens assenyalen aquesta autoritat o lideratge en diferents cultures africanes, més enllà dels emblemàtics aixanti de Ghana. En aquests casos, la construcció dels estats independents no sempre va respectar la influència política de moltes dones: van seguir el camí traçat per una colonització en la qual els administradors van masculinitzar els òrgans polítics africans en rebutjar les interlocutores femenines locals.

A aquestes circumstàncies s'afegeix que, en nombroses cultures africanes, la influència política no ha estat tant una qüestió de sexe com una qüestió d'edat com ha provat l'existència de les assemblees d'ancians/es.

En qualsevol cas, encara que la participació de les dones en els partits polítics i en els diferents governs de nombrosos països africans en el període postcolonial continua sent menor que la dels homes, Vieitez (2004) ha assenyalat que les dones africanes estan "altament representades políticament en diversos països del continent; sembla que s'hagin adonat que aquests processos són reversibles i necessiten consolidar-se". Aquest és un bon símptoma dels canvis que s'estan produint respecte al període colonial.

La religió. L'impacte de les religions en les construccions de gènere de l'Àfrica Subsahariana ha estat desigual: s'ha de distingir la influència dels monoteismes cristià i musulmà (les dues religions més esteses al continent), de la del culte als avantpassats.

Respecte als monoteismes, cal dir que són essencialment androcèntrics. Aquest fet constatable en el cristianisme i l'islam ha tingut una plasmació en la invisibilitat social de les dones en diferents regions de l'Àfrica Subsahariana: la construcció social dels sexes que considera les mares i esposes, que necessiten la tutela del pare o el marit, va rebre l'aval necessari per instituir una diferència de sexe en una divisió desigual, jerarquitzada i irreductible entre homes i dones. Així, la manipulació que s'ha exercit des d'un discurs religiós monoteista que considerava les dones "menors d'edat" ha constituït un ressort sociopolític empleat en el període postcolonial per justificar, en algunes ocasions, la desigualtat sexual.

Ara bé, no sempre el cristianisme i l'islam van tenir èxit en materialitzar reformes que avalessin la seva concepció dels sexes. Per exemple, entre els aixanti, el cristianisme va emfatitzar que els recursos i les propietats operessin a favor dels vincles entre pare i fills i no mare i filles, tot i que segons la llei aixanti, el dret a herència estava confinat dins del matrillinatge. Per la seva part, l'islam també va intentar reconduir la construcció de gènere dels matrilineals tuaregs, fet que va tenir

conseqüències en l'autonomia femenina, però no en la consideració de les seves relacions genealògiques.

És per això que encara que el cristianisme i l'islam desenvolupats a Àfrica han pretès imposar la seva pròpia concepció dels sexes, en la pràctica aquestes religions presenten especificitats que s'allunyen de les pràctiques europees o àrabs. Només així es pot comprendre el protagonisme femení en alguna confraria senegalesa o la participació activa de les dones en algunes esglésies del continent.

Respecte al culte als avantpassats, cal assenyalar que és una expressió religiosa que es basa en la seva veneració. Aquesta pràctica està determinada per la filiació patrilínea, matrilineal o cognàtica del parentesc ja que els avantpassats del grup familiar són els protagonistes. En els rituals en què s'escenifica i es renova aquesta fe, participaran, amb més o menys intensitat (depenent en ocasions del tipus de filiació del grup) tant homes com dones, fet que aparentment pot afavorir una certa equitat sexual des de les ideologies i les pràctiques socials amb una influència en ocasions menys androcèntrica que la de les religions monoteistes.

Algunes claus per superar l'androcentrisme a Àfrica

Anteriorment, hem exposat algunes de les dades que permeten qüestionar la premissa que van ser els europeus que van colonitzar el territori els portadors dels ideals d'equitat sexual a Àfrica. Al mateix temps és crucial analitzar la influència de la construcció de gènere dels colonitzadors/es en les construccions de gènere dels colonitzats i colonitzades. Alguns investigadors com Saunders creuen que aquestes qüestions s'han de repensar ja que "cal prendre la 'generització' de l'Àfrica colonial com a paradigma. Amb el fraccionament de les institucions indígenes i la seva substitució pel neotradicionalisme i la tradició inventada sota l'autoritat nativa, la construcció de sexe i de gènere dels colonitzadors va reemplaçar la vernacla amb un ordre moral 'més elevat'... El passat va ser reinventat" (Saunders, 2002:20).

Certament, el colonialisme va influir negativament en molts contextos africans en desestructurar cultures en les quals havia prevalgut una certa equitat sexual. En altres, no va fer més que reforçar les construccions de gènere androcèntriques. Ara bé, les transformacions que va imposar la colonització afortunadament no van ser generalitzades ni profundes arreu, circumstància que ha permès que la vitalitat de nombroses dones africanes continuï sent una realitat. Part d'aquestes dones intenten, avui, allunyar l'androcentrisme d'algunes de les seves construccions culturals transformant els seus codis jurídics i les polítiques dels seus Estat-nació amb el seu activisme polític i el seu associacionisme feminista.

Els codis jurídics. En la majoria de països de l'Àfrica Subsahariana coexisteixen els codis civils amb els codis consuetudinaris i, fins i tot, en ocasions, amb els codis religiosos.

L'activisme polític femení des de la seva incorporació en diferents partits i també des del seu associacionisme feminista, està propiciant un canvi en les polítiques governamentals

Certament, aquells codis consuetudinaris que remetien a contextos d'estructures familiars cognàtiques o matrilineals garanteixen, de vegades en detriment dels homes, l'accés de les dones a drets en el marc del matrimoni i la propietat, situacions que s'han anat corregint amb l'aplicació dels codis civils (alguns pròxims als europeus).

No obstant això, altres codis africans, com en el cas de Malawi, van ser reescrits després de les independències colonials des d'una perspectiva androcèntrica que deixaria moltes dones en completa situació de desemparament (a Malawi eren majoritàries les estructures matrilineals). Aquesta qüestió ha estat objecte de reivindicació femenina. De fet, algunes dones africanes estan consolidant victòries rellevants pel que fa a la derogació de lleis de regulació de terres i lleis de família que les desposseïen de drets (és el cas recent de Moçambic). Aquest activisme femení i feminista vol garantir la igualtat entre els sexes.

Els estats-nació. La majoria dels estats-nació africans van començar a construir-se des d'una centralitat masculina que va intentar anul·lar les formes de lideratge femení. Això ha estat enunciat per diferents investigadors, fins i tot en el cas de Ghana on s'intentava harmonitzar el model tradicional amb el nou Estat, en un projecte en el qual les dones semblava que en un principi no entressin. Per a Bon Villain, el poder polític en els estats-nació es va centralitzar en mans masculines, fet que va implicar una pèrdua de poder i autonomia per a les dones. Les construccions ideològiques i les creences religioses van començar a utilitzar-se per reforçar i legitimar les restriccions sobre els drets femenins. A això es va sumar la masculinització de la burocràcia de l'Estat després de la fi del període colonial. Com recorda Mikell, el cartell "només homes" va estar penjat durant llargues dècades en el procés de burocratització dels governs, fet que va complicar l'ocupació de les dones en els grans contextos urbans (Mikell, 1997:20-21).

Ara bé, l'activisme polític femení des de la seva incorporació en diferents partits i també des del seu associacionisme feminista, està propiciant un canvi en les polítiques governamentals.

© Naciones Unidas

Wangari Maathai, Nobel de la Pau 2004

mentals. Destaca la seva defensa que els pressupostos estatals es distribueixin des d'una perspectiva de gènere amb la finalitat d'aconseguir més igualtat entre homes i dones, com també les diferents estratègies que estan posant en marxa per garantir el lideratge polític, econòmic i social femení.

Les dones africanes contemporànies

En aquest text hem recuperat alguns arguments que permeten allunyar el pressupòsit que les cultures africanes contemporànies són patriarcal i tenen una construcció de gènere homogenia. També s'ha qüestionat que els valors d'equitat sexual fossin portats pels colonitzadors europeus. És cert que Europa ha influït en les construccions de gènere africanes, però algunes de les diferències existents per regions i països (igual que el prestigi i capacitat de lideratge de moltes dones) es deuen a les seves pròpies tradicions històriques precoloniales.

Probablement, un dels factors que permetran allunyar l'androcentrisme és l'escolarització, que encara avui continua sent baixa (tot i que presenta enormes variacions per països). Al problema de les infraestructures en contextos rurals que dificulta l'escolarització dels infants, se suma el fet que en els contextos urbans alguns pares decideixin prioritzar l'escolarització dels fills homes en considerar-los equivocadament com a responsables futurs de la manutenció de la família.

En qualsevol cas, un major coneixement de les dones africanes des de la diversitat existent de concepcions i pràctiques socials permet relativitzar la imatge passiva que es projecta d'elles al mateix temps que les allunya d'una victimització que, si bé és útil per resoldre conflictes socials concrets i, per exemple, per activar mesures efectives de lluita contra una malaltia com la sida que està arrasant el continent, té l'efecte pervers de fer invisibles les centralitats femenines. Les dones africanes avui, igual que ahir, continuen sent subjectes actius en les seves societats. ●

Notes

1. També hi ha diversos casos etnogràfics matrilocals en què els homes s'estableixen en les comunitats de les dones després del matrimoni. En aquests casos són els homes els que es troben en situació de dependència marital. No obstant això, no són tan nombrosos com els casos esmentats en el text.
2. També hi ha matrimonis poliàndrics (d'una dona amb diversos homes) però són escassos. Per exemple, destaquem els lele de Kasai.
3. N. de l'ed.: Ifi Amadiume, poeta, assagista, feminista i antropòloga nigeriana.

Referències bibliogràfiques

- AIXELÀ**, Yolanda. "Androcentrismos en África. Los casos matrilineales y el ejemplo bubu de Guinea Ecuatorial". A: **MARTÍ**, Josep i **AIXELÀ**, Yolanda (eds.). *Estudios africanos. Historia, oralidad, cultura*. Vic: CEIBA, 2008. P.155-169.
- EVERS ROSANDER**, Eva. "Cosmopolitas y locales: mujeres senegalesas en movimiento". A: **JABARDO**, Mercedes (ed.). *Senegaleses en España. Conexiones entre origen y destino*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales y Trabajo, 2006. P.117-129.
- FONS**, Virginia. *Entre dos aguas. Etnomedicina, procreación y salud entre los ndowé de Guinea Ecuatorial*. Vic: CEIBA, 2004.
- JABARDO**, Mercedes (ed.). *Senegaleses en España. Conexiones entre origen y destino*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales y Trabajo, 2006.
- MIKELL**, Gwendolyn. "Introduction". A: **MIKELL**, Gwendolyn (ed.). *African Feminism. The Politics of Survival in Sub-Saharan Africa*. Filadèlfia: University of Pennsylvania Press, 1997. P.1-50.
- SAUNDERS**, Barbara. "Introduction: Indeterminate Ontologies". A: **SAUNDERS**, Barbara i **FOBLETS**, Marie-Claire (eds.). *Changing genders in intercultural perspectives*. Leuven: Presses Universitaires de Louvain, 2002. P.11-29.
- VIEITEZ**, Soledad. "Desarrollo y economía en África: Reflexiones teóricas en torno a la desigualdad de género". *Studia Africana* No. 18, 2008. P.32-41. [També publicat a: Actas del Congreso "África camina". Barcelona, 2004]

dCIDOB 105.

**Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica
negra.**

El dilema ètnic.
Alfred Bosch

El dilema ètnic

Les transformacions (o no) dels estats africans

Alfred Bosch Professor d'Història d'Àfrica, Universitat Pompeu Fabra

Des de la colonització, Àfrica prova de reconciliar el seu mapa polític amb les identitats que hi conviuen. La tasca s'ha revelat tan complicada que un autor com Basil Davidson ha arribat a qualificar l'Estat-nació com “la condemna de l'home negre”, parodiant el *White man's Burden* de Kipling quan es referia a la missió civilitzadora i als sacrificis d'Occident per emancipar els seus germans foscos. Per a Davidson, l'Estat modern és el gran problema; altres experts més previsibles han posat l'accent en la maledicció de l'ètnia, el tribalisme i tot allò que és vist com a faccions i anacrònic en el desenvolupament de les societats subsaharianes.

D'entrada, dissipem alguns tòpics massa corrents. L'ètnia no és exactament el passat essencial, ni la tradició impol·luta, ni la veritat autèntica del continent negre. No arribarem a l'extrem de teòrics com Jean-Loup Amselin, que situava l'ètnicitat a tocar de la xenofòbia i el racisme; ni tampoc a l'escola convencional que presentava les tribus africanes com un producte de laboratori dels blancs, com si els missioners i antropòlegs colonials haguessin fabricat pobles i cultures a la seva conveniència. Però cal dir que les identitats, totes, evolucionen i s'adapten als canvis. El sentiment bakongo, zulú o aixanti són avui coses tan vigents com les fronteres que els acullen, tot admetent que les seves arrels i llegendes fundacionals són incomparablement més antigues.

D'altra banda, els estats no són ben bé intrusos ni forasters en el paisatge africà. Segurament la llavor de l'Estat es planta en aquesta banda del món, igual que tantes altres coses que expliquen els orígens de l'aventura humana. En l'època anomenada clàssica, els africans creen estructures administratives prou complexes, amb grans ciutats, exèrcits, excedents i con-

centració de poder, fins al punt que ningú no s'estranya si parlem de veritables imperis: Meroe, Axum, Abissínia, Ghana, Malí, Songhai, Zimbabwe, etc. Tot això molt abans que qual-sevol europeu posi la punta del peu a les platges del continent.

El que no resulta tan evident és que l'Estat-nació sigui una criatura característica d'aquelles latituds, ni que doni proves d'adaptar-se bé a l'escenari, i encara menys de resoldre els principals problemes crònics d'aquella considerable porció de la humanitat. Possiblement l'Estat-nació no sigui una panacea en cap banda del món, i la seva emergència excepcional sigui ara més qüestionada que aclamada arreu del planeta. Amb tot, a Àfrica ha mostrat una inadaptació patètica a l'entorn i es pot considerar, sense gaires dubtes, com un dels invents polítics que té més problemes de salut, mentre les unitats ètniques, poc conegudes i gairebé mai reconegudes, gaudeixen d'un vigor excepcional.

Petit és bonic

Un símptoma revelador del que dèiem més amunt és que pràcticament no hi ha grans conjunts nacionals al sud de Sàhara lliures de problemes, debats i enfrontaments identitaris de més o menys volada. Les banderes que pretenen agrupar territoris extensos i diversos arrossegueu avui un rosari de problemes de convivència, com a la República Democràtica del Congo, el Sudan, Nigèria, Angola, etc.; la llista és llarga i difícilment discutible, i la lliçó és prou clara per a qui vulgui entendre-la. Els grans estats unitaris són una recepta quasi infal·libre per al fracàs econòmic i polític.

En contrast, els casos més interessants de solvència material i administrativa els trobem entre les petites unitats. Els arxipèlags insulars (Seychelles, Maurici, Comores, São Tomé, Cap Verd) són capdavanters, amb uns mercats que ofereixen índexs de creixement asiàtics i una estabilitat sovint envejable. Paral·lelament, tenim els estats poc poblats, de dimensions escasses o mitjanes (com Botswana, Namíbia, Gabon, Gàmbia, Senegal, Uganda, Ghana) que han aconseguit nivells raonables de pau i prosperitat.

Això no significa, ni de bon tros, que ser petit sigui una garantia d'èxit. Primer, perquè parlar d'èxit en clau africana és un exercici d'imprudència temerària, i de vegades valdria la pena limitar-se a parlar de la manca d'enormes cataclismes. I, en segon lloc, perquè hi ha unitats modestes o molt homogènies que han hagut de passar autèntics inferns en temps recents. Els països lacustres d'Àfrica Central (Rwanda i Burundi) destaquen en el rànquing de territoris conflictius, sumats a nacions homogènies com Somàlia o alguns diminuts estats d'Àfrica Occidental, com Sierra Leone o Libèria.

Per no donar més voltes al dilema de les dimensions, fem només un parell de constatacions força òbvies: que a Àfrica no enlluerna el país més gran, i que els països amb una extensió i població més petita més aviat ajuden, que no pas perjudiquen, la felicitat i el bon govern. Dit això, passem a estudiar els motius que han conduït a aquesta conjuntura, i els intents que s'estan produint actualment per superar o acomodar millor les disfuncions en marxa.

Salutació entre l'*aixentehene* Otumfuo Nana Osei Tutu Agyeman Prempeh II i el governador britànic de la Costa d'Or Sir Arnold Hudson (a finals dels anys trenta del segle XX).

Afromegalomania

Els embrions polítics que Àfrica havia engendrat abans de la partició europea, malgrat tota la problemàtica que podien contenir, eren bastant més manejables que els actuals. O bé es tractava de reialmes locals i d'alta proximitat als súbdits, o bé consistien en extensos imperis d'alta descentralització, on la cola que els mantenia adherits era molt més tributària i de conveniència que no pas cultural. Això els convertia, sens dubte, en criatures fugaces o elàstiques, que s'adaptaven fàcilment als canvis i els equilibris de poder militar o econòmic. Els imperis sudànics, que durant segles van exhibir fronteres *de xiclet*, van ser-ne una bona mostra.

L'ocupació colonial va trasbalsar aquesta dinàmica. Des de Londres o París es regien extensions vastes i diverses, gràcies a la capacitat de coerció de les tropes o els magistrats metropolitans. En alguns casos, fins i tot es va procurar aplanar el panorama cultural a través del cristianisme, els idiomes oficials o les administracions centralitzades. Avui podem afirmar amb perspectiva que l'experiment colonial va resultar massa breu per quallar (de 50 a 80 anys, a tot estirar), i que va deixar una herència indigerible.

En el moment de les independències, el discurs de la unitat o l'amalgama indiscriminada era sorollosament popular: davant la balcanització o atomització dels africans, calia progressar cap a grans solucions estatals, àmplies nacions monocolors, culminant fins i tot en uns Estats Units d'Àfrica que trobessin el seu lloc en el concert de les nacions. Va ser aquest un discurs equivocat? Bé, com a mínim hem d'admetre que va ser enormement ingenu. O amnèsic, perquè oblidava la textura dels poders africans precoloniais.

Les unitats ètniques, poc conegudes i gairebé mai reconegudes, gaudeixen d'un vigor excepcional

No, no podem dir que fos una bona idea embotir en un mateix sac pobles que havien estat negres i pobles que havien estat sotmesos a l'esclavatge, o traçar una línia recta per trencar cultures que sempre havien format part d'un mateix conjunt. Com tampoc no va ser el millor dels encerts adoptar idiomes europeus com a únic nexa d'unió entre gentes de famílies lingüístiques diferents; ni tampoc calcar les burocràcies, les policies i exèrcits, les escoles o els tribunals de la vella Europa. No sabem si hi havia alternatives reals als experiments clònics de les independències, però el que podem dir amb tota seguretat és que la imaginació i la creativitat africanes van brillar, en la majoria dels moviments emancipadors, per la seva absència.

De vegades, la governabilitat n'hauria tingut prou amb un modest esforç d'adaptació. No hi havia cap necessitat de satanitzar l'ètnia, segurament l'agrupació humana més arrelada i més sentida del continent. Es podien haver respectat i aprofitat les llengües africanes, les creences tradicionals i els sistemes de govern, monàrquics i/o assemblearis, del passat recent en lloc de perdre energies menyspreant l'*aixentehene*, perseguint el *manikongo* i censurant les germandats ogboni¹. Així doncs, es podien haver incorporat aquests elements en la construcció d'una modernitat de síntesi.

Això no es va fer, i de seguida els embrions postcoloniais van començar a grinyolar. L'adhesió dels ciutadans als nous estats, amb banderes, presidents, institucions i llengües distants, va resultar més que dubtosa. Els governs es van revelar incapaçs (sobretot en els territoris més extensos) de cobrar impostos o construir carreteres o enviar metges a les contrades més remotes. L'Estat africà va entrar en un col·lapse crònic, pres per la manca de recursos, l'aïllament de la capital, la corrupció i el segrest per part de clans privatis.

Robert Jackson va encunyar el terme de quasi-estats: aquells engendres que comptaven amb el reconeixement internacional però que es revelaven del tot ineptes a l'hora de fer-se sentir sobre el terreny, especialment a l'hora d'assegurar protecció i benestar a les seves poblacions. Com a molt, els governs subsaharians picotejaven a la manera de les aus passatgeres, exercitant la rapinya puntual o l'ofec militar de qualsevol dissidència. Els estats eren percebuts en la seva cara més feréstega, en clau negativa –al capdavall un símptoma més de la seva impotència general.

Un altre estudiós, Comi Toulabor, va elevar els poders africans a la categoria de *l'état de la néantesse*, l'Estat del no-res. Les administracions no administraven gaire res, la seva capacitat de coerció es limitava a les operacions fugaces de càstig, les seves polítiques econòmiques no influïen gens en la realitat material, etc. Sens dubte era una visió exagerada, ja que els estats de l'Àfrica negra són avui realitats ben perceptibles, encara que sigui, com dèiem abans, pel vessant més agressiu i perjudicial. És evident que molts pocs africans ignoren, en l'actualitat, dins de quines fronteres estan vivint.

Retorn a la tribu

Jean-François Bayart sentenciava a *La politique du ventre* que l'ètnicitat africana era com un teatre d'ombres, on la funció representada tenia poc a veure amb les mans que movien els actors. Segons ell, la pugna econòmica era al darrere de tota la comèdia. Els agrupaments culturals eren fabricacions antropològiques per camuflar la voracitat de les castes socials dominants, encaparrades en cruspir-se la part més grossa del pastís i patrimonialitzar l'Estat que, per esquitit que fos, era el borni més ben dotat al país dels cecs.

El curiós deconstructivisme materialista de Bayart era una reacció, jo diria que desesperada, per explicar el que estava succeint en els escenaris africans de final del segle XX. Era obvi que els estats-nació de tall jacobí s'havien estimbat contra la

història, i que afluïren les identitats culturals com a actors a la vegada antics i nous, plens de dinamisme i marcant el *tempus* dels conflictes principals. La reacció de l'analista va ser refugiar-se a la caverna de Plató i afirmar que el que semblava real era només una ombra de l'autèntica realitat. Bé, qui no es consola és perquè no vol.

El cas és que la realitat, més ombrívola o de llums ben fulgurants, és molt tossuda. Avui no hi cap Estat africà que no hagi de conviure amb els seus particulars dilemes ètnics, i ja comptem amb una colla de casos on la pluralitat interna i la diversitat cultural han estat tractades amb dosis genuïnes d'esforç polític. D'aquests darrers, seria recomanable centrar-se en tres països que s'han embarcat en aventures descentralitzadores, i que poden marcar una tendència de futur interessant: Nigèria, Etiòpia i Sud-àfrica.

Algú pot dir que estem parlant de fórmules aïllades i excepcionals, però és tot el contrari; aquestes tres entitats apleguen prop del 50% de la població i freguen el 70% de la producció econòmica de l'Àfrica negra. Es tracta de tres estats grans, prou consolidats, amb una administració, un funcionariat i un exèrcit de tradició sòlida, el qual fa encara més atractiva la seva aposta recent. No ens trobem davant d'iniciatives derivades de la feblesa o d'una crisi conjuntural; són més aviat models de maduresa. Els dirigents d'aquests tres països pensen que entrar en el camí de la *devolution*² o el federalisme no amenaça la seva estabilitat, que es poden permetre l'experiència i que reconciliar-se amb les realitats ètniques pot afavorir, més que no pas perjudicar, el seu futur.

Nigèria, Etiòpia, Sud-àfrica

L'exemple de Nigèria és un dels més eloqüents. Aquesta federació, fundada el 1960, ha sobreviscut a una guerra civil, crisis econòmiques, diverses dictadures militars i períodes de populisme democràtic. En la felicitat i l'adversitat, l'esperit federal no s'ha esvaït, més aviat ha florit, evolucionant dels tres estats inicials a la proliferació de la quarantena actual, i s'ha mantingut com a pedra angular de la política nigeriana.

Certament, es pot sostenir que l'invent confederal del principi s'ha devaluat en un cafè per a tothom que ha restat competències als territoris autònoms, amb els *royalties* del petroli com a teló de fons. Però la fortalesa de l'esperit federal és ben viva, i s'ha evidenciat en les conegudes bronques sobre l'aplicació de la xària islàmica, que recorden prou els debats als Estats Units sobre la pena de mort i les prerrogatives federals

per damunt de les atribucions locals. Que els estats del nord hagin aprovat tradicions alcoràniques en la seva legislació esdevé un niu de problemes, domèstics i internacionals, sobretot quan s'ha dictat una condemna per lapidació a una dona considerada adúltera. Amb tot, en el cas nigerià, hem d'admetre que el reconeixement de les particularitats regionals ha obsequiat el país amb una estabilitat i uns equilibris notables.

A l'altre extrem de l'Àfrica tropical, la constitució etiòp de 1994 presenta un contrapunt recent al currículum nigerià. La carta magna de la renovada Abissínia declara que la nova federació etiòp està formada per "pobles, nacionalitats i nacions", que tenen el dret d'escindir-se segons unes clàusules prou senzilles estipulades en el mateix text legal. Que l'autodeterminació sigui un recurs creïble o no és, fins a cert punt, irrellevant. La independència d'Eritrea demostra que, en cas de conflicte crònic, l'Etiòpia d'avui es mostra disposada a treure's aquelles espines que amenacin la seva estabilitat política.

No és cap minúcia que Etiòpia, un dels països africans amb més pedigrí històric i bagatge estatal, reconegui legalment la seva diversitat. Tampoc és cap nimietat que actualment estigui vivint una de les seves èpoques més pròsperes i participatives, justament quan els partits estan obligats a presentar-se a les eleccions en demarcacions ètniques i que les aliances federals hagin de passar a la força per mosaics o fronts interètnics. Tot el contrari del que havia succeït en èpoques anteriors, dominades pel despotisme central i l'unitarisme ferotge.

Més sorprenent encara seria l'exemple de Sud-àfrica. Tot emergint del règim de l'apartheid, el partit hegemònic de Nelson Mandela ha resistit la temptació de combatre el "divideix i venceràs" del racisme polític amb un jacobinisme anivellador. Per descomptat, s'han eradicat les anteriors desigualtats xenòfobes, traduïdes en el mapa a través dels guetos i bantustans. Però Sud-àfrica no és ara una república centralista, sinó un sistema autònom molt semblant a l'espanyol. Els dirigents sud-africans han tingut l'encert de transformar les distincions de color en drets i deures cívics, territorials, passant del principi racial al principi de residència.

Les regions autònomes de Sud-àfrica disposen d'àmplies competències en matèria d'ensenyament, sanitat, obres públiques i cultura. Poden tenir els seus governs i parlaments, les seves emissores pròpies, els seus idiomes oficials, les seves monarquies tradicionals (com en el cas dels zulús) i altres atribucions no sempre simètriques. En el conjunt del país, s'han bastit respostes prou agosarades, com ara la cooficialitat d'onze idiomes (nou africans i dos europeus) en totes les institucions.

De vegades, la governabilitat n'hauria tingut prou amb un modest esforç d'adaptació. No hi havia cap necessitat de satanitzar l'ètnia, segurament l'agrupació humana més arrelada i més sentida del continent

No és que el futur sigui l'Estat-nació i l'obstacle a abatre sigui l'ètnia, sinó tot el contrari

L'ètnia com a solució

Tot plegat ens indica que els governants de països tan representatius com Nigèria, Etiòpia o Sud-àfrica no han volgut caure en el parany deconstructivista. Les ètnies (pobles, nacions, nacionalitats, identitats culturals, com vulgueu dir-ne) no són un invent de la malfícia colonial-imperialista. Si van ser explotades i manipulades pels europeus va ser, precisament, a causa de la seva força i vigència. I que els estats contemporanis d'Àfrica menyspreïn aquestes realitats tan potents els aproxima al suïcidi. El viratge recent que hem observat inverteix clarament els termes de l'etnofòbia: no és que el futur sigui l'Estat-nació i l'obstacle a abatre sigui l'ètnia, sinó tot el contrari. Els greus problemes de l'Estat a l'Àfrica es poden resoldre, en bona part, passant pel vigor de les comunitats culturals.

Com assenyalen encertadament Daloz i Chabal en el seu excepcional assaig, *Àfrica camina*, les societats africanes no es dediquen a seure tranquil·lament tot esperant que l'administració els resolgui els problemes. Més enllà de les façanes oficials, de la simbologia nacional, de la paperassa burocràtica, els africans fan la seva i conformen col·lectius ben vius amb solucions creatives. D'això en podem dir corrupció, bruixeria o odis tribals. A l'hora de la veritat, es tracta de construccions humanes per superar disfuncions que grinyolen.

L'ètnia no és de cap manera un retorn a la tenebra i el canibalisme. És una eina social que recull elements del passat, arrelats i transmesos durant generacions, i inevitablement transformats. En la xarxa que s'estableix de solidaritat, de reconeixement mutu, de comunicació fluida entre persones, l'ètnicitat ha passat la prova del cotó, adaptant-se al terreny i oferint la plasticitat que la gent reclama. Com a tal, és clarament una recepta jove i una aposta de futur. ●

Notes

1. N. de l'ed.: L'*aixentehene* és el sobirà dels ashanti de Ghana; el *manikongo* era el sobirà del regne del Congo entre els segles XIV i XIX; les germandats ogboni, de l'oest de Nigèria i l'est de Benín, realitzen funcions polítiques i religioses.

2. N. de l'ed.: Descentralització o devolució de poders, forma d'organització estatal entre el federalisme i el centralisme.

Referències bibliogràfiques

BAYART, Jean-François. *L'État en Afrique : La politique du ventre*. París: Fayard, 1989.

CHABAL, Patrick i DALOZ, Jean-Pascal. *Àfrica camina. El desorden como instrumento político*. Barcelona: Bellaterra, 2001.

dCIDOB 105.

Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica negra.

El retorn de les autoritats tradicionals.
Jordi Tomàs

El retorn de les autoritats tradicionals

Llum després de l'eclipsi*

Jordi Tomàs Investigador associat al Centro de Estudos Africanos do Iscte de Lisboa

«Déu és gran, els professors són petits»
Pintada a la Universitat Cheick Anta Diop de Dakar

El 1932, després d'una estada a Sud-àfrica, George Bernard Shaw va publicar *The adventures of the black girl in her search for God*. En aquest relat una noia africana decideix anar a la recerca de Déu. Passejant per Àfrica es va topant amb tot de personatges que li expliquen la seva *veritat*. Un sacerdot catòlic, un de protestant, un imam, un científic... intenten convèncer-la que el *seu* Déu és l'autèntic, i que no hi ha més Déu que aquell. Shaw defensava, així, la llibertat de pensament i mostrava els perills dels fonamentalismes, cosa que va empipar uns quants lectors. Potser, en aquest sentit, poques coses han canviat substancialment en la nostra mirada cap a Àfrica: sovint, quan l'observem, creiem que els nostres ulls són els que hi veuen millor, i, per descomptat, defensem que els africans han d'observar les coses –i per tant pensar-les– tal i com ho fem nosaltres. A tall d'exemple: què passaria si uns africans agosarats demanessin a uns cooperants europeus de finançar un projecte per recuperar o consolidar el sistema de govern tradicional, basat en un complex sistema d'altars –els incompresos *fetitxes*–, amb totes les seves iniciacions, els sistemes d'elecció i de participació autòctons, les normatives, els rituals anuals, les libacions i sacrificis d'animals, etc.? Tot i que cada dia més certes ONG treballen tenint en compte les autoritats locals, costa de creure que aprovessin el projecte amb tanta facilitat com accepten fer un pou o un centre de salut. Tot i això, qui sap?, potser alguna ONG acceptaria la proposta sense dubtar-ho.

Sigui com sigui, el cas és que els sistemes africans d'organització tradicional estan tornant a escena. I amb força.

Recordant trajectòries...

Quan, després del tractat de Berlín, el 1885, les potències colonials van penetrar a l'interior del continent africà van trobar-se amb tot tipus de societats, cadascuna amb els seus múltiples sistemes de govern particular, des de caps de llinatge fins a reis-sacerdots. Però cal anar amb compte, ni tots els caps de llinatge tenen les mateixes funcions ni tots els reis-sacerdots són iguals: encara que les tipologies els posin al mateix sac, no era, ni és, el mateix un *aixentehene* dels aixanti que un *hogon* dels dogon. Mentre uns reis ostenten poder i grans riqueses, altres viuen envoltats de prohibicions al més pur estil de la reialesa sagrada: són esclaus del seu propi poder (com recordava el desaparegut Sebastià Puigserver¹), i no poden sortir del reialme, ni parlar, ni menjar, ni beure en públic, ni escollir la reina...

La varietat de tipus de govern africà era, i és, incommensurable: sistemes de balança que evitaven el poder absolut, successions de llinatges diferents que participaven periòdicament en un govern, responsabilitats religioses i sociopolítiques repartides i complementàries, etc. Cada societat, a més, tenia els seus debats, les seves diferents visions internes sobre el món, el poder, la relació amb els veïns o l'actitud a adoptar amb els nouvinguts blancs². Així, l'arribada dels europeus va provocar una varietat de relacions infinites. Sovint s'ha dit que cadascuna de les potències colonials va aplicar una relació especial amb les autoritats locals africanes: el sistema d'assimilació francès, el govern indirecte britànic, l'*associació* belga, etc. Les generalitzacions no són mai bones, i diversos estudis mostren que cada administrador –allunyat de la metròpoli i les seves idees– va fer el que va poder sobre

el terreny. Cal dir, a més, que moltes autoritats no van ser incorporades pels colonitzadors, sinó que, un cop vençudes militarment, van ser expulsades: els reis de Buganda i Bunyoro, com els aixanti i altres, van ser deportats a les Seychelles; el rei d'Abomey, Béhanzin, va ser exiliat a la Martinica i Alger; i fins i tot un rei joola, Sihalebé, un cop mort, va ser embalsamat i enviat a un museu de París.

En certs indrets, com va passar en moltes colònies portugueses, els europeus van crear noves autoritats, que van entrar en competència amb els vells reis i líders autòctons. En d'altres, va semblar que els monarques es resignaven a mantenir només tasques religioses i renunciaven a les funcions sociopolítiques. En d'altres, encara, els líders locals van optar per nedar entre dues aigües, intentant aconseguir amb els seus deures davant de la població i col·laborar amb el poder colonial. A alguns això els va costar molt car. Altres han sobreviscut fins avui.

L'endemà de les independències africanes, cap allà als anys seixanta, un món nou basat en l'Estat-nació europeu, semblava aconseguir el somni *civilitzador* per a Àfrica. Una part de les elits va creure en les solucions *modernes* dels estats liberals o comunistes, i va excloure de manera pública –que no vol dir privada– les autoritats tradicionals. Així, per exemple, al Senegal, la Constitució va prohibir, emulant el jacobinisme francès, qualsevol manifestació d'un poder que no emanés de l'Estat. A Guinea, Sekou Touré va classificar les autoritats tradicionals de *feudals* i va voler acabar amb aquestes; idees semblants van tenir Modibo Keita a Malí o Mathieu Kérékou a Benín (aleshores Dahomey) en la seva primera etapa. Altres, com el camerunès Ahmadou Ahidjo,

L'endemà de les independències africanes, una part de les elits va creure en les solucions *modernes* dels estats liberals o comunistes, i va excloure de manera pública les autoritats tradicionals

van optar per donar una bona autonomia a unes autoritats i perseguir-ne d'altres. Altres governants, en canvi, van defensar-les públicament. Tot això sense comptar que certs primers presidents africans eren descendents de líders tradicionals.

A la pràctica, però, pocs polítics van incorporar aquests vells líders al nou sistema de govern estatal. Mentre que en certs llocs això va provocar la progressiva desaparició de reis, en d'altres el govern tradicional va continuar funcionant a l'ombra, sobrevivint a totes les aventures postcoloniales en les quals participaven els estats del qual formaven part formalment. Aquesta permanència o resistència oculta ha estat definida encertadament per Claude-Hélène Perrot com a *eclipsi*.

Tombes dels reis de Buganda (Kabakas) a Kasubi, Uganda

Les autoritats tradicionals a principi del segle XXI

Sovint les institucions que treballen amb Àfrica sostenen que les societats tradicionals són tancades i impermeables a les novetats que vénen de fora, i opten per confiar només amb les autoritats estatals. Qui hagi viscut en un entorn tradicional sap que el que sembla impermeable és aquesta visió modelada des de conceptes que reproduïm acríticament de manera cada

vegada més preocupant: *tradicció, reialesa, religió tradicional*, etc. El sempre inspirat Robert Baum, historiador de les religions, ja va mostrar com la religió tradicional dels joola-esulaalu de la Casamance s'ha anat formant al llarg del temps gràcies a les tensions internes, a les escissions, a les guerres, al comerç, al contacte amb els veïns, etc. En definitiva, a l'intercanvi d'opinions. Fins i tot va mostrar com l'adopció d'un nou altar *ofetitxe* és la millor prova de l'arribada de noves idees en una societat. I que el dinamisme dels sacerdots i reis africans i la seva obertura mental cap a l'exterior pot ser incombustible. Això es pot veure en diferents pobles negroafricans al llarg de la història. A tall d'exemple direm que, cap al 1837, el rei aixanti Kwaku Dua I envià el seu fill a estudiar als Països Baixos per aprendre coses noves dels blancs. No tenim cons-

Reis locals a l'illa de Bubaque, Guinea Bissau

tància que cap rei blanc hagi enviat el seu fill a estudiar uns anys a Kumasi, Yaoundé, Huambo o ni tan sols a Timbuctú, que, dit de pas, té una bona biblioteca.

Avui també tenim una tirallonga de casos que mostren que els reis i les autoritats tradicionals encara creuen que és bo aprendre dels altres i lluitar pel propi desenvolupament, entenent el terme a la manera de l'historiador Joseph Ki-Zerbo: "Ningú no pot desenvolupar els altres, només nosaltres mateixos ens podem desenvolupar". Hi ha molts exemples: fa uns anys un reportatge de Televisió de Catalunya mostrava com els reis aixantis s'implicaven en projectes de desenvolupament que promovien la lluita contra la sida, la producció de cargols a gran escala, etc.; el 1996, un grup de monarques van trobar-se a Niamey per intentar solucionar els conflictes locals; el 1999 van decidir reunir-se a Benín per parlar d'ecologia, etc.

Per descomptat també hi ha casos en què el rei es nega a acceptar les idees que vénen de fora, com va passar fa poc amb un rei del nord de Madagascar i que ha descrit molt bé Laurent Berger.

Mentre als nostres televisors surten les guerres africanes, difícilment hi apareix el treball que moltes autoritats tradicionals fan per la pau. A tall d'exemple citem el paper que van fer certs reis anyí per evitar l'esclat de tensions al sud-est de Côte d'Ivoire en l'última guerra civil; el paper de diferents reis i líders religiosos joola per la pau a Casamance, o la tasca de certs consells de savis en la postguerra de Burundi. No hi ha dubte, doncs, que un rei africà pot liderar el desenvolupament d'un poble o representar plenament i legítimament una societat en la qual el discurs sobre la democràcia, la igualtat i la llibertat no figuri en el full de ruta. I és que per a molts reis africans aconseguir la pau, el desenvolupament i el benestar per al seu poble són valors autòctons, definitoris i intrínsecs a la seva figura.

Podem preguntar-nos quin paper tenen els estats africans en tot això. Diversos casos mostren que els governs s'han adonat de la importància d'aquestes autoritats. En alguns països, sobretot anglòfons, ja fa temps que els líders tradicionals participen en certa manera del govern de l'Estat. En d'altres, com a Moçambic, s'han aprovat lleis que, almenys formalment, semblen reforçar, encara que sigui superficialment, els papers dels líders locals. Altres estats, sobretot francòfons, no han modificat la Constitució (que prohibeix qualsevol intermediari entre l'Estat i el ciutadà), però, en canvi, a la pràctica, els polítics tenen molt clar que en el dia a dia cal tenir una bona relació amb les autoritats tradicionals.

Per la seva banda, els líders tradicionals tenen una visió de la *cosa pública* estatal ben diversa, que inclou un ampli ventall de possibilitats: des dels reis que envien adjunts o parents a formar part del govern de l'Estat, fins als que afirmen que la seva tasca no consisteix en intervenir en política.

El debat està servit

La vigència de les autoritats tradicionals fa tornar a escena debats que alguns creien que, amb el naixement dels estats africans independents, serien superats. Però la pertinaç supervivència d'aquestes formes de govern autòcton –tot i adoptant els canvis que calgui–, mostra que reprendre aquestes qüestions és cabdal: la laïcitat del poder enfront del lligam entre religió i autoritat; un sistema formalment igualitari envers sistemes on l'equanimitat és definida diferentment; una forma de participació llunyana organitzada "des de dalt" enfront de complexes estructures "des de baix" que propicien el debat i el consens; una suposada societat civil versus un entramat cultural i religiós de llarg recorregut (vegeu els il·luminadors textos de Ferran Iniesta i Albert Roca, entre d'altres), etc.

Tot això ens remet també a la diferència, ja citada fa dècades per certs antropòlegs, entre la legalitat dels governs africans i la legitimitat de les autoritats tradicionals per part de la població local. No hi ha dubte que, en no pocs racons del continent, molts consideren que les autoritats tradicionals són un govern totalment legítim, perquè és més representatiu, més participatiu, i perquè opera més d'acord amb els valors culturals de cada lloc que no pas el govern estatal de torn. El govern tradicional no està format per un reietó tip i aliè als problemes del món, sinó que molt sovint el rei està inscrit en una societat complexa, de profundes arrels històriques, en què la reialesa és una peça essencial d'un vigorós entramat cultural que toca tant el camp religiós, com social, polític, educatiu, judicial, etc.

Després de segles de presència europea, moltes societats del continent viuen a un doble nivell: d'una banda, la vida occidental, l'estètica europea, els valors del lliure mercat, el coneixement universitari, el discurs dels drets universals, i un llarg etcètera; de l'altra, la vida tradicional, la religió local, el coneixement iniciàtic, els deures cap als familiars, la solidaritat entre llinatges, el valor social dels béns monetaris, i un altre llarg etcètera.

Parlem, doncs, de dos móns que viuen de costat i es relacionen de manera variable: ignorància mútua, col·laboració fluïda, retroalimentació, persecució... Sigui de la manera que sigui, aquests móns es toquen constantment. Això passa en totes les esferes de la societat. Així, ministres de governs africans també poden ser titulars dels anomenats *fetitxes* i oficien cerimònies religioses amb sacrificis animals i vi de palmera; professors universitaris africans són mestres iniciàtics i ensenyen altres camins de coneixement als fills dels seus pobles; metges

Molts africans d'avui en dia tenen una doble cultura, és a dir, una doble riquesa

de gran reputació tenen nocions d'etnomedicina; els multimilionaris més grans del continent poden repartir part dels seus guanys de manera –als nostres ulls– incomprendible.

Aquesta doble realitat en religió, política, educació, economia o legislació genera una immensitat d'estratègies personals i grupals que sovint escapa al control de les grans institucions *oficials* internacionals, a les estadístiques, als estudis quantitius de tot tipus i, fins i tot, a molts dels estudis qualitius. En definitiva, molts africans d'avui en dia tenen una doble cultura, és a dir, una doble riquesa. Els africans, segons el moment, l'eficàcia o el context, van alternant una i altra cultura fent itineraris terapèutics (com diu Lluís Mallart), com també itineraris judicials, educacionals, econòmics³, entre d'altres. Aquestes estratègies són ignorades per certs antropòlegs postmoderns, polítològics deconstructivistes i historiadors etnocèntrics que enquibeixen els fets africans a les seves teories occidentals i, en fer-ho, invisibilitzen un univers ple de vida. I s'obliden de tota la sacralitat que envolta, com va dir Alassane Ndaw, les societats africanes, i de tots els símbols que obren finestres a la gent que ha estat educada per copsar-los⁴. I és que, com diu Ramon Sarró, fins i tot el paisatge és cultural.

I ja que hi som, jo que sóc amant dels estudis qualitius, faré una confessió: sovint sospito que alguns africans es riuen de mi per tenir només una sola cultura, i a vegades, mal apresada o mal entesa. És el que em passa per no entendre massa bé les coses invisibles, que són les que sovint expliquen les societats del continent africà, i que passen davant dels nostres ulls sense adonar-nos. Com comentava Teresa San Román sobre els gitanos, és possible que també veiem els africans com una *diferència inquietant*. I molt. Llarga vida, doncs, a aquestes diferències que ens inquieten i ens recorden que el nostre ofici d'antropòlegs és, com deia Denise Paulme, una escola d'humilitat. ●

Notes

1. Vegeu VV.AA. *Enfilant la memòria*. Barcelona: Edipunt, 1998.
2. Nombrosos estudis com els d'Adler, Perrot, Müller o Rijk van Dijk, entre molts d'altres, mostren, cadascun des del seu enfocament, aquesta enorme pluralitat.
3. Vegeu, per exemple, la visibilització que fa Serge Latouche de certes pràctiques africanes en l'àmbit de l'economia.
4. Una certa cooperació a l'Àfrica actua de la mateixa manera: s'oblida del pes de la cultura autòctona i en fer-ho, podria ajudar a causar un epistemicidi, com diu João Milando.

Referències bibliogràfiques

- ADLER**, Alfred. *Le pouvoir et l'interdit. Royauté et religion en Afrique noire*. París: Albin Michel, 2000.
- HEUSCH**, Luc de [dir.]. *Chefs et rois sacrés. Systèmes de pensée en Afrique Noire*. Cahier No 10. París: CEMAF, 1991.
- INIESTA**, Ferran (ed.). *La frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2007.
- PERROT**, Claude-Hélène i **FAUVELLE-AYMAR**, François Xavier. *Le retour des rois. Les autorités traditionnelles et l'État en Afrique contemporaine*. París: Karthala, 2003.
- ROCA**, Albert i **FLORENCIO**, Fernando. Actes de la Conferència Internacional *Autoridades tradicionais em Africa: um universo em mudança*. Lisboa, 1 i 2 de març de 2007 (en premsa).

* Aquest article no hauria estat possible sense l'ajut del Centro de Estudos Africanos do Iscte així com de la Fundação para a Ciência e a Tecnologia.

dCIDOB 105.

**Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica
negra.**

Màgia i democràcia a l'Àfrica negra.
Albert Roca

Màgia i democràcia a l'Àfrica negra

Darrere el poder infinit

Albert Roca Universitat de Lleida

“Podries, al mateix temps que manes en el genoll del captaire, manar també en la seva salut?”

William Shakespeare, *Enric V*, acte 4t., escena 1a.

Màgia

A cavall entre els segles XIX i XX, Sir James George Frazer¹ va postular una similitud subjacent entre el primer i el tercer estadi del seu esquema de l'evolució dels sistemes epistemològics, de les formes d'apropar-se i entendre el món: màgia i ciència compartien la seva voluntat de conèixer per actuar, el seu desig de manipular el món, com també una certa concepció ascendent de l'aprenentatge i del coneixement. Per contraposició, l'etapa intermèdia, la religió, fomentava una actitud expectant –associada a la fe– que es conjugava amb una concepció descendent del coneixement –associada a la gràcia.

Aquest estrany apropament intel·lectual entre els més salvatges i els més civilitzats era més aparent que real, ja que les premisses, els sistemes de validació del coneixement i els instruments de mags i científics eren molt diferents, com també es donava per fet que ho eren els resultats d'uns i altres. Així doncs, la semblança superficial només subratllava la distància fonamental: l'home religiós, entre la barbàrie i la civilització, era si més no conscient de les seves limitacions i renunciava a fer trampes (almenys algunes!), en denunciar com a xarlatans els antics mags. No ha estat debades que tota una plèiade d'autors –sovint més recordats que l'autor de *The Golden Bough*–, amb Max Weber al capdavant, han associat una ruptura religiosa del cristianisme, la reforma, amb l'adveniment de la modernitat i la seva lluminosa tríade fundacional: ciència, capitalisme i democràcia.

Avui són pocs els que reclamen el llegat de l'injuriat “antropòleg de saló”: l'home religiós al qual fa referència només quadra amb els corrents més ortodoxos de les religions monoteistes i, en particular, del cristianisme; la separació sistemàtica entre màgia i religió traïx la realitat sobre el terreny, en què sistemes de coneixement diferents conviuen en les mateixes societats i, fins i tot, en les mateixes persones. No obstant això, algunes brillants intuïcions de Frazer són tan vigents com les associacions desqualificadoras que podia promoure el seu evolucionisme antiquat –només hem de pensar en com és de fàcil fer una lectura racista i com és de viva aquesta interpretació en el nostre inconscient col·lectiu, més o menys expressat periòdicament en els mitjans de comunicació. Sens dubte, l'Àfrica negra és el context on les contribucions de Frazer continuen essent més *útils*, fins i tot quan susciten un rebuig reiterat.

Altra vegada en el “cor de les tenebres”?

La màgia és un component constant de molts estereotips projectats al sud del Sàhara. En societats on impera la hipercausalitat, és a dir, on no s'admet l'atzar com a explicació del perquè de les coses que passen, el concepte de màgia denota aquelles causes no perceptibles de manera immediata que haurien estat *doblegades* per voluntats humanes. En la gran majoria dels casos, es considera que aquestes voluntats s'apliquen conscientment amb una finalitat manipuladora i, quan les motivacions són malèvoles, es parla de bruixeria, sens dubte una de les principals fonts d'alarma social en les societats africanes. Un exemple pot il·lustrar aquesta cosmovisió màgica, que, amb fre-

qüència, resulta fosca: en llengua malgaix no existeix una arrel que designi de forma neutra la idea de “verí” o “tòxic”, ja que *poisina* és un préstec recent de l'anglès; la paraula local que s'utilitzava –i s'utilitza en el seu lloc– és *vorika* o *voriky*, que sempre s'associa a una voluntat humana i que els missioners vuitcentistes van traduir sense vacil·lació com a “sortilegi moral”, “embruix”. Així, doncs, amb diferents noms i aspectes, l'espectre de la màgia es materialitza en tots els àmbits de la vida social, recurrent tota relació de poder identificable, des de les rivalitats i aliances entre coesposes als robatoris de ramats. Tal vegada, la seva imatge més sinistra, o almenys més inquietant, s'associï al poder polític, a l'esfera pública en un sentit ampli.

En aquest camp, l'imaginari sobre aquest cantó fosc de la causalitat que recull el terme màgia conflueix insistentment amb les tenebres que envolten les categories polítiques africanes almenys des dels primers contactes amb els mariners portuguesos. El tòpic occidental del reietó africà, vist com un dèspota arbitrari i sovint cruel, que els seus súbdits obeeixen més o menys cegament, ha sobreviscut al període colonial, tant entre els observadors externs com entre els mateixos africans. Jean-Bédél Bokassa o Idi Amín Dadá, envoltats ja en vida per infaustos rumors de canibalisme ritual, són dos epígons hiperbòlics d'una representació repetida del poder, una representació que aflora des del caos del conflicte bèl·lic² fins a l'ordre aparent de l'àgora pública.

Aquesta representació enllaça la violència despòtica percebuda avui en dia –importa poc que l'exerceixin els dictadors en persona o nens soldats atrapats amb freqüència en una mateixa trama– amb els horrors del tràfic de negres. Alguns autors han previngut un retorn del continent al “cor de les tenebres” de la mà dels dirigents sanguinaris per als quals la vida dels altres no seria res més que una moneda de canvi. Els negrers actuals –contractadors de zones franques, compradors de diamants o *empresaris* del *cayuco*– s'encadenarien amb els ominosos mercats de l'illa de Goré, Widah, Luanda, Ciutat del Cap o Zanzíbar. I, encara més, també existiria el parangó dels intercanvis inconfessables amb el món invisible, transaccions a les quals els poderosos d'ara deurien la seva posició tal com havien fet en el passat els seus homòlegs esclavistes. Es parla sobre fets terrorífics que evocarien estremidores escenes d'antuvi: els sacrificis humans que precedien les campanyes d'*aixentehene* (Ghana), la “neteja de rates”, és a dir, la caça de bruixes que precedia qualsevol cerimònia reial a Imerina (Madagascar) o el desvergonyiment amb què els cants èpics bambara exaltaven l'assassinat a traïció ordenat pels reis esclaus de Segu (Malí), es reencarnarien en les morts i canibalismes secrets atribuïts a tants membres de les republicanes i il·lustrades elits afroamericanes a Libèria –com a més d'un respectat pare de la pàtria–, en les apologies que els nous *griots*³ fan dels senyors de la guerra des dels oceans fins a la regió dels Llacs, o en els pactes màgics establerts per tantes guerrilles –des dels homes de Mugabe i Nkono que lluitaven contra l'hegemonia blanca en l'antiga Rhodèsia fins als *maji maji* en la guerra del Congo o els exèrcits d'Alice Lakwena i els seus *successors* a Uganda.

© © Moi of Ra

Llums en l'obscuritat?

La màgia seria, doncs, l'instrument *trampós* per excel·lència al servei de la corrupció dels més forts. Per aconseguir avantatge en l'ascens a la cúpula del poder polític, nombrosos dirigents africans haurien recorregut a aliances invisibles que renegarien de l'essència mateixa de la funció pública moderna, idealment consagrada al bé comú. Si la quinta essència de la bruixeria és menjar-se els parents o donar-los de menjar a un estrany, en el camp polític, els que serien devorats serien els ciutadans. En conseqüència, des de la concepció moderna de la teoria política que s'ha anat depurant durant els últims tres segles i que sembla haver estat finalment assumida pels governs africans des de la caiguda del mur de Berlín, la màgia seria incompatible amb una correcta i justa ordenació de l'Estat i la societat civil. En altres paraules, la democràcia, en el seu model contemporani, no podria admetre les pràctiques màgiques en l'arena política. Després, segons aquesta mateixa teoria moderna, si aquestes es detectessin de forma individualitzada en una societat democràtica, l'implicat perdria tota honra amén de la seva credibilitat mental, fet amb què podria mantenir un pobre capital polític. Si la detecció revelés una apel·lació massiva i sistemàtica a aquestes pràctiques, el que es posaria en qüestió seria l'assimilació del model democràtic per part del conjunt social.

Doncs bé, en les flamants democràcies que han anat replombant el sud del Sàhara des del 1990, els indicadors de pràctiques màgiques continuen sent molt abundants. No és estrany, doncs, que tant analistes com simples ciutadans, africans i forans, clamin contra la vacuïtat del parlamentarisme democràtic al subcontinent i anunciïn una restauració de l'autoritarisme i el clientelisme. Aquests factors havien caracteritzat els règims africans independents, quan no es qüestionava internacionalment l'adopció oficial de monopartidismes de fet o de dret, com

banda, a *Àfrica s'assumeix la màgia com un element més de la quotidianitat, incloent el dia a dia polític*. Qualsevol aproximació a la realitat política africana i el seu futur ha de partir de la conjunció de constatacions com aquestes i no d'un suposat patró del que hauria de ser.

Estranyes notícies de les democràcies africanes

Un parell d'exemples poden apuntar per on podrien anar els ensenyaments que guarda l'Àfrica negra per a politòlegs i altres guardians de la democràcia. Són dos casos de *gadianisme* polític que només a primera vista semblen confirmar els pitjors vaticinis dels afropessimistes: en realitat, si se'ls mira al mateix temps més de prop i en un context més ampli, el que fan és obrir un enorme dubte en les prediccions dels experts. A Madagascar i Benín, després de ser derrotats gairebé al mateix temps (1992, 1991) en eleccions convocades segons les noves constitucions forçades per alçaments populars, els antics presidents –titllats de dictadors indesitjables– van recuperar el poder a les urnes el 1997 i 1996, respectivament. En ambdós casos, els analistes van atribuir el *retorn* dels demonitzats exmandataris a una acumulació de circumstàncies similars: una situació econòmica dolenta, la instrumentació electoral de les estructures estatals per part d'una xarxa clientelar de funcionaris que hauria sobreviscut a la seva anterior sortida del poder, aliances fosques amb poders fàctics estrangers o frau electoral, entre d'altres. No obstant això, totes són discutibles i el clamor popular ofereix explicacions diferents: tant Didier Ratsiraka com Mathieu Kérékou haurien tornat a l'alta magistratura perquè eren en si mateixos més forts; ambdós traïrien aquesta força de pactes secrets amb les forces invisibles que actuen en els països respectius. Ratsiraka rebria el

Amb diferents noms i aspectes, l'espectre de la màgia es materialitza en tots els àmbits de la vida social, recurrent tota relació de poder identificable

també d'ideologies de l'autenticitat que justificaven sense cap mena de rigor ni responsabilitat qualsevol adaptació –tergiversació– dels patrons metropolitans –naturalment, democràtics– incloent de manera tàcita l'ús de la màgia per part dels poderosos. I, tanmateix, aquesta desqualificació, aquest arbitratge sobre l'adscripció a unes presumptament pulcres taxonomies politològiques no deixa de ser fals. *A Àfrica hi ha democràcies i no falses democràcies*, ja que els africans entenen la seva lògica i l'apliquen; al cap i a la fi, els intents dels polítics per manipular l'opinió pública o l'aparell de l'Estat al seu favor estan presents en totes les democràcies occidentals, fins i tot en les d'antiga estirp, que es consideren fins a certs nivells legítimes i legals, al mateix temps que conviuen amb la inevitable corrupció. D'altra

suport de poderosos *ombiasy* –“mags”, “fetillers”, “endevins-guardadors” i, en tot cas, prestigiosos experts en les forces que constitueixen la realitat– a més dels rumors sobre la seva aliança amb taumaturgs evangèlics. Pel que fa a Kérékou, el factor clau seria la seva millor articulació amb els líders del vudú. De fet, el populatxo feia broma afirmant que el nom del seu opositor, Nicéphore Soglo, revelava el seu destí perdedor si s'interpretava fonèticament⁴.

No obstant això, aquesta aparença d'intransigència del mecanisme electoral no banalitza la democràcia. En primer lloc, és sorprenent que en estats tan suposadament neopatrimonials i presidencialistes, els rivals de Kérékou i Ratsiraka no poguessin utilitzar més l'avantatge que comporta dirigir l'administració.

Així, doncs, la competició ha de ser més oberta o més complexa del que molts reconeixen, mereixedora en tot cas d'estudis que no pressuposin el que es trobarà. En segon lloc, si continuem observant el desenvolupament dels esdeveniments, la idea d'immobilitat s'esvaeix i ens ofereix noves pistes de reflexió. Mentre Kérékou va retenir el poder en les eleccions següents, Ratsiraka fou expulsat del poder després d'un *tour de force* de gairebé set mesos que va continuar a les eleccions del 16 de desembre de 2001: mentre les institucions de l'Estat proclamaven una victòria per majoria relativa del candidat Marc Ravalomanana, fet que exigia una segona volta, els partidaris d'aquest últim denunciaven al carrer el frau que encobria el triomf de Ravalomanana en la primera volta i el seu dret immediat al poder. Novament, va ser el candidat qui es va mostrar més fort davant de la població, tot i que aquesta vegada no es tractava de Ratsiraka, que no va tenir suficient amb dirigir l'Estat per contrarestar l'empenta de Ravalomanana.

La pugna va ser interpretada en un monogràfic de *Politique africaine* (2002, No. 86), seriosament compromès contra Ratsiraka, com la lluita entre la legitimitat (candidat) i la legalitat (president); la comunitat internacional va acabar beneint aquesta interpretació. I, això no obstant, un examen detallat la pot rebatre⁵.

Aquí, en qualsevol cas, el que ens interessa són només alguns aspectes. En primer lloc, el candidat no va tenir prou de proclamar ser de *bona família*, un dels empresaris més rics de l'illa (ara es troba en la posició més alta en aquest camp) i vicepresident d'una de les quatre esglésies malgaixes clàssiques, sinó que va recórrer molt sovint al que podríem anomenar "recursos màgics": en la seva primera autoinvestidura, anava acompanyat per desenes de *pastors*, il·luminats d'inspiració evangelista amb fama de taumaturgs, mentre que alguns dels seus partidaris no van dubtar a oferir sacrificis als avant-

La reflexió sobre el paper de la màgia en les democràcies actuals permet entreveure un univers molt més complex, multidireccional i imprevisible

passats en edificis públics, per parlar dels actes més visibles. No obstant això, aquesta manipulació no s'ha jutjat, en general, com un fet fosc. Cal recordar que a Nelson Mandela, favorit de l'opinió pública i de la premsa mundials, també se li han atribuït a Sud-àfrica poders *màgics* (recordem que se l'ha considerat molt seriosament talismà de les seleccions nacionals)?

En segon lloc, les trajectòries de les democràcies a Benín i Madagascar denoten posicionaments estratègics de les poblacions i una comprensió clara dels mecanismes democràtics. La intervenció en els processos electorals de factors carismàtics, mercadotècnia, tràfic d'influències i tot el cost econòmic que suposen són perceptibles als Estats Units, Espanya o el Japó. I també en aquests llocs la capacitat dels desheretats per accedir

a millores socioeconòmiques o la de l'oposició per participar en les decisions es troben limitades. Aquestes democràcies africanes es poden perfeccionar, i molt, però no desautoritzar sense cap raó, ni assimilar fàcilment a altres casos de parlamentarismes disfuncionals o fallits. Tot i mostrar índexs d'alternança més alts que al Japó, Itàlia o Suècia en llargs períodes, és fàcil percebre que l'enllaçament entre societat i Estat és diferent del dels països esmentats, com també ho és del de Rússia, on tensions oligàrquiques forcen el marc de l'Estat de dret. A Àfrica, la màgia és un component que cal tenir en compte, sens dubte més que als contraexemples esmentats, perquè les societats africanes més que reinventar o adaptar la democràcia, *conviu* amb ella.

El poder infinit

Si hi ha quelcom que s'ha de rebutjar és la temptació de considerar que la màgia a Àfrica limita la seva existència al nivell de discurs, tal com van fer els colonitzadors que es van negar a acceptar acusacions de bruixeria en el sistema jurídic. Una visió així, paral·lela a la negació de la realitat fàctica del canibalisme que va prevaler en mitjans acadèmics algunes dècades enrere, és insostenible i constitueix un dels pecats epistemològics del postmodernisme. Tampoc no és una solució insistir en la *materialitat* dels poders simbòlics. Aquesta expressió és molt confosa: un poder simbòlic s'interpreta sovint com un poder no operatiu. És evident que en el món de la màgia se suposa que els significants són agents en si mateixos –cal recordar el poder que la màgia atribueix a la paraula–, però una premissa així no explica gran cosa en si mateixa. I tampoc no és satisfactòria la versió de Jean-François Bayart i altres de la teoria (neo)patrimonial dels estats africans: el poder a Àfrica no deriva simplement de les forces de l'escassetat produïdes per la conjunció del capitalisme salvatge i l'herència postcolonial, amanides amb la ideologia del *trickster*, el trampos, com a coartada intel·lectual i moral de la corrupció, de la *politique du ventre*⁶.

La reflexió sobre el paper de la màgia en les democràcies actuals permet entreveure un univers molt més complex, multidireccional i imprevisible. La màgia és una de les manifestacions del teixit holístic dels poders africans, que lliga persones i institucions, incloent els estats, però que ho fa a través del comportament de persones que participen en xarxes diferents; per aquesta raó, no és possible establir un patró únic de comportament polític. El panorama és plural, amb grups i individus que apel·len al mateix temps a lògiques diferents, que no s'encobreixen ni estan jerarquitzades de forma unívoca i amb plens efectes materials.

Tornem a Frazer i Shakespeare. En el drama anglès, el rei Enric contesta negativament a la pregunta que ell mateix ha formulat i que encapçala aquest escrit. A Àfrica, ningú no gosaria a negar completament, i de manera genèrica, una resposta afirmativa, ni tan sols en referència a dirigents electes. O millor dit, la resposta dependria del context en què es formulés la pregunta; així, doncs, l'apropament entre màgia i ciència que havia intuït Frazer no és en absolut una aberració o un "efecte intel·lectual". Quan un professor universitari adverteix sobre els bruixots d'Ambalavao (veritable nus del tràfic de bous robats a Madagascar) o una ministra africana confessa la seva inquietud perquè aviat anirà a visitar la seva sogra, i es limita a indicar com a explicació que "la meva mare (sogra) s'asseu al terra", ambdós fan palès que en les societats africanes conviuen móns diferents, entrelaçats, però que no es redueixen els uns als altres. Anomenem màgia a un dels constituents bàsics dels lligams esmentats. Ni positiva ni negativa en la seva idiosincràsia, ni excloent ni imprescindible per a la democràcia: només el posicionament històric d'actors i actrius concrets permet emetre qualificacions que, d'altra banda, mai no poden ser úniques.

Fa alguns anys, una antropòloga americana, Gilian Feeley-Harnik, va definir una comunitat política malgaix –emmarcada en un vell regne– com un "Estat verd", és a dir, com un arbre que enfonsava les seves arrels en els avantpassats, als quals els vius –les fulles– alimentaven i creaven, i dels quals rebien seguretat, força i sentit. La metàfora es pot extrapolar a les societats africanes, sempre que s'entenguin no com un arbre sinó com un bosc, un tot plural i canviant malgrat que està fixat a la terra (les mateixes arrels canvien i evolucionen), un bosc en què les branques es poden fusionar i fissionar, en un joc constant i inacabable, entre individualitat i col·lectivitat, entre tradició i modernitat, entre vida i mort, un joc sobre el qual s'assenta la supervivència del conjunt, un joc que el concepte de màgia contribueix a definir, més enllà de qualsevol sospita d'anacronisme o d'etnocentrisme. ●

Notes

1. N. de l'ed.: Antropòleg escocès autor, entre d'altres, de *The Golden Bough (La branca daurada)*, publicada per primer cop el 1890.

2. Com a mostra, vegeu l'anàlisi de Stephen Ellis sobre la guerra de Libèria: ELLIS, Stephen. *The Mask of Anarchy. The Destruction of Liberia and the Religious Dimension of an African Civil War*. Londres i Nova York: C. Hurst / New York University Press, 1999.

3. N. de l'ed.: A l'Àfrica negra occidental, sobre tot a l'antic Sudan occidental en sentit ampli, la paraula *griot* designa el tradicionalista, historiador i poeta, que pertany generalment a una casta d'especialistes, el qual recorda, recita i enregistra els mites, epopeies i històries del llinatge o grup al que es troba associat.

4. Fonèticament Nicéphore es pronuncia igual que el francès "ni c'est fort" (ni és fort).

5. Vegeu l'anàlisi que dedico al tema en dos articles: ROCA, Albert. "Bienaventurados los mansos. Tradición y violencia política en Madagascar". A: INIESTA, Ferran (coord.). *La frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ed. Bellaterra, 2007; com també, especialment, a ROCA, Albert. "Etnicité, violence et transition démocratique à Madagascar". A: INIESTA, Ferran i OTAYEK, René (eds.). *Démocratie, identités, représentations. Études africaines*. París: Karthala [en premsa; previst 2008].

6. N. de l'ed.: Concepte adoptat per Jean-François Bayart i desenvolupat en el seu llibre *L'État en Afrique: la politique du ventre*, (traduït al castellà per l'editorial Bellaterra), utilitzat per designar la forma en què els polítics dels estats africans exerceixen la política, amb l'únic objectiu, segons l'autor, d'obtenir beneficis personals.

dCIDOB 105.

**Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica
negra.**

Oralitat, marginalitat i exclusió.
Jacint Creus

Oralitat, marginalitat i exclusió

Una reflexió sobre l'oralitat a Àfrica

Jacint Creus Universitat de Barcelona

Tenía por amiga
un tímido venado,
a la tortuga sabia
que le llamaba hermano.

A caza juntos fueron
a un bosque muy lejano,
que estaba siempre lleno
de trampas y de lazos.

Y mientras caminaban,
la tortuga iba hablando:
Amigo, no te fíes
de los hombres taimados,

cuyos lazos y trampas
conozco demasiado;
y no quiero que en ellos
cogidos nos veamos.

Si sigues sin desviarte
mi camino y mis pasos,
nada malo nos pasa;
yo iré delante andando.

Pero el venado tonto
creyéndose engañado,
toma su propio rumbo
sin hacer ningún caso.

Se aleja de su amiga,
por bosque solitario,
y se halla de patitas
en el cepo aprisionado.

Llora y llama a su amiga,
pero todo es en vano,
que en este mismo instante le
pilla un leopardo.

Llévense aqueste ejemplo
los que de sí pagados,
desoyen vanidosos
los consejos del sabio.

Diuen que fa 150.000 anys que els *Sapiens* som al món; que és el llenguatge en doble articulació allò que ens separa de la resta d'animals; i que si tot aquest temps el condenséssim en un llapis, la convivència humana amb l'escriptura amb prou feines n'ocuparia la punta. També diu un proverbi africà que “Déu va crear l'home per sentir-lo explicar contes”. L'oralitat ens ha acompanyat sempre, i ens ha fet socials. Ens ha integrat, a tots els humans, en una xarxa familiar i en una comunitat local. El seu pòsit és de molts i molts mil·lennis; i si la poguéssim condensar tota només en un llapis, la part d'oralitat que coneixem amb formes estructurades en seria la barreta de grafit. Això sí, si l'extrèiem del cilindre de fusta semblaria un cornaló afinat en mil·lennis farcits de provatures; eficient, significatiu i tautològic; divers, múltiple i bastard. La Paraula esdevinguda Verb¹.

La faula com a trampa colonial

La faula amb què inicio aquesta reflexió és un exemple, també, de manipulació. La va publicar el seminarista fang² Rafael M. Nzé, que arribaria a ser arquebisbe de Malabo, el 25 de febrer de 1949 a la revista claretiana *La Guinea Española*, amb el títol “El venado y la tortuga”. I correspon a un “pla de civilització” assajat a Àfrica des d'abans de l'època colonial i fins avui: la utilització de les formes estructurades d'oralitat en favor del poder constituït; o a favor del poder constituent, que ve a ser el mateix; o contra aquell mateix poder, que encara és més atractiu.

Per què un relat arromançat com a inici? Perquè fa evident el trasllat de formes literàries orals europees a una faula africana *autèntica*, recollida per un jove fang *emancipat*. Perquè, abans com ara, Àfrica és per a molts europeus com un individu que, incapaç d'obrir els ulls al llarg de la història, fa cridar un metge el qual, amb la seva perícia i amb molta paciència, li obre les parpelles, d'on treu (i els ensenya) els grans de sorra que li impedièn la visió. La responsabilitat occidental és aquesta: ensenyar als africans a veure-hi, ja que ells sols no n'han estat capaços i demanen el sentit fallit. La literatura oral –que en essència és allò que ens fa aclucar les parpelles per adormir-nos i somiar– no seria sinó aquell primer moment ambigu en què una percepció encara defectuosa ofereix al novençà la possibilitat del fantasmeig mentre li nega la contemplació de l'espectacle.

La funció es diu humanisme, i ha donat a les cultures occidentals una visió de si mateixes molt concreta, amb dos objectius units, estrebats: treballar molt per tal de tenir *cada vegada més coses*; i reduir *cada vegada més* l'àmbit familiar. *Cada vegada més* és una locució que indica un procés que aquí hem volgut anomenar evolució, progrés, desenvolupament o globalització, segons les èpoques; que a casa nostra hem anat fent a poc a poc, sense amagar-ne l'objectiu; i que a l'Àfrica es va voler implantar a corre-cuita, quan diferències *cada vegada més* grosses apel·laven a una consciència col·lectiva esquitxada de cristianisme.

L'assentament d'una identitat en espera

Al capdavall, posseir *cada vegada més coses* i reduir *cada vegada més* l'àmbit familiar són fites indestruïbles: perquè, en un sentit ampli, la família és tot allò que ens separa del mercat, eix reconegut del nostre sistema. I, vés per on, la història del nostre sistema ha trobat en la literatura oral dels africans primer la manera de revaloritzar-los; després, la manera de marginar-los; ara, la manera d'excloure'ls; mentre que els africans utilitzaven les mateixes estructures per mantenir-se, afirmar-se i crear processos inclusius, tot plegat amb força èxit.

Ambdues bandes, i ja sé que simplifico molt, han coincidit en un moment històric en què els convenia el joc de la revalorització i de l'afirmació. I això és el que he volgut simbolitzar amb la faula inicial. Com que hi va haver un moment de dubte, va caldre recórrer a la faula, el gènere didàctic per excel·lència: la tortuga, més sàvia que no pas el *bambi*; més que no pas el lleopard; amb tot de conclusions moralitzants: faules i conclusions escrites per plomes africanes, però que d'alguna manera poden ser compartides per uns europeus desitjosos de mostrar al seu propi món unes quantes coses: que els africans, malgrat tot, tenien possibilitats d'arribar a ser civilitzats, perquè se'ls podia descobrir una mena de fons de valors comuns, aquells que s'avenien amb la moral pretesament universal dels occidentals; i que, per tant, calia actuar, intervenir, per esbrinar aquelles possibilitats i conduir-los a la veritat. “Que aquell que sembla més feble pot acabar, mitjançant l'astúcia, la intel·ligència, derrotant el més fort”, és

un tipus de veritat que a totes dues parts pot convenir d'entendre, perquè qualsevol poder pretén ficar al cap dels marginats, dels exclosos, que és ell qui té aquesta intel·ligència, la saviesa. Tanmateix, la profusió del gènere en les recopilacions colonials obre altres reflexions:

– que els africans, traspasada l'oralitat, no solament escriuen en la llengua dels europeus, sinó aquells continguts que els europeus estan més predisposats a aplaudir: una actitud que continuem veient en bona part de la literatura postcolonial, i molt especialment en la que es publica a casa nostra;

Reunió sota la *toguna*. País Dogon, Malí

– que, amb aquestes recopilacions, els africans lliuren no solament allò que pertany a la seva tradició oral d'una manera genèrica, sinó una part de l'oralitat que se sol circumscriure a l'àmbit familiar que l'europeu havia anat a desfer. Fins a quin punt allò que lliuren és la Paraula esdevinguda Verb, caldrà analitzar-ho més endavant;

– finalment, que aquest apropament de l'oralitat africana al món de l'escriptura forma part d'una mena d'“identitat en espera”³ que els europeus atorguen als africans: si els territoris africans formaven part efectiva del Regne Unit, de França, d'Alemanya, de Bèlgica, d'Espanya o de Portugal des de les signatures de tractats bilaterals als inicis de l'època colonial, els africans no: ells podien *arribar a ser com* els europeus, però els costaria molt de temps i haurien de demostrar-ho mitjançant l'accés a les llengües europees, la renúncia a l'oralitat apresada, l'accés al món de l'escriptura, la incorporació al treball productiu de tipus capitalista i la renúncia a l'ampli sistema familiar propi. El marginat, l'ex-

clòs, doncs, com a culpable de la pròpia marginació, de la pròpia exclusió. La “culpabilització de l’oprimit” amb l’estigma de poc espavilat i amb la pressuposició de la seva voluntat d’incorporar-se al sistema dominant.

Res de tot això no s’acaba amb les independències africanes. Aquesta “identitat en espera” la suposem també per als immigrants africans, a qui desitgem *integrar*, i s’expressa amb tota violència en la negació del dret a la participació política i en aquesta mena d’“exàmens de civilització” que determinades forces polítiques plantegen de manera descarnada.

Nous objectius, gèneres nous

Però sí que hi ha un canvi d’actitud, que farà que el ventall de textos i d’interpretacions es vagi ampliant a mesura que el procés avanci: una rondalla *bubi*⁴ escrita per Benigno Borikó el 1975 amb el títol *La araña y los desgraciados*, que no fou publicada fins al 2004 (Borikó, 2004), ens presenta un home que va interrogant tot de persones que han sofert una mancança: un cec, un sord, un coix... que coincideixen a assenyalar que l’origen de la seva desgràcia radica en la voluntat de Déu:

“(…) y si Dios es tan bueno y quiere nuestro bien —era el fin del discurso—, ¿por qué castiga así, sin motivo, a tanta gente inocente? ¿Por qué no le pedimos explicación de ese su comportamiento tan extraño? Además, para comenzar por la base, ¿quién es Dios?

Hubo un largo silencio. Acabado este silencio, un hombre insignificante se levantó de entre la multitud. Se

dirigió en medio de la plaza, donde nuestro buen hombre estaba esperando una respuesta a sus preguntas. Sin más preámbulos, el hombrecillo cogió del cuello a nuestro buen hombre, le retorció y le lanzó muy lejos de sí. Éste fue a dar contra la pared de una de las casas cercanas. En la pared quedó una especie de mancha, un residuo de nuestro buen hombre... A pesar de todo, esta mancha quedó siendo algo vivo que se movía: es la araña actual, que corre humillada por las paredes de nuestras casas en Guinea Ecuatorial (...).”

El dubte, doncs, s’instal·la en la literatura oral, malgrat el càstig a aquell que planteja un desafiament. Tanmateix, la selecció continua essent interessada, un cop assolides les independències: africans fortament europeïtzats i europeus no gens africanitzats continuen donant una imatge paternalista de la literatura oral dels africans i de la seva identitat, que continuaria essent deutora de la civilització. I, és clar, que ocuparia una posició secundària, com correspon al presumpte primitivisme de societats tan complexes com les africanes.

Interessada, la selecció de textos, però cada vegada més àmplia: la recopilació de textos orals es fa extensa i intensa durant la darrera etapa de l’època colonial, i fins ara. La intenció original podia ser la mateixa, però ja s’havia fos el moment històric en què a totes dues parts convenia el joc de la revalorització i de l’afirmació. O, per ser més exacte, l’afirmació identitària anava en sentit invers: si en el colonitzador prevalien els dubtes sobre l’assoliment per part africana d’una identitat definitiva, els africans s’afanyaven a cercar relats *autèntics*, és a dir *exclusius*, en aquest corpus divers, múltiple i bastard. Hi correspondrien dues vies:

– d’una banda, un comparatisme fàcil, precisament pel caràcter estructurat, afinat i mil·lenari del material: la darrera rondalla citada, per exemple, es correspon al mite d’Aracné, tal com el descriu Ovidi a les *Metamorfosis*; o tal com el pinta Velázquez a *Las Hilanderas*;

– de l’altra, europeus i africans s’esforcen a recollir allò que acabarà anomenant-se epopeies africanes: els grans herois, com ara Dinga d’Uagadu, Sunjata Keita de Malí, Mamarí Biton Kulibalí de Segu o el zulú Txaka, per posar uns quants exemples, esdevindran protagonistes i corifeus d’una historiografia incipient però ja focalitzada en el continent de base oral excloent: aquella que només pot ser contada pels especialistes, els griots al servei de les famílies poderoses.

Són dues vies complementàries: la primera, situaria els relats africans en un univers global; la segona, que podríem ampliar a les llegendes d’instal·lació que expliquen l’origen mitificat de cada societat, és una negació de la imatge d’un “continent sense història” que els colonitzadors havien volgut. La intenció d’*aggiornamento* de les societats africanes com a equivalents a qualssevol altres societats és evident, i camina paral·lela a ideologies com ara la negritud o el pan-africanisme, que teòricament van amarrar els processos de descolonització.

La recerca del patrimoni identitari

De la faula al conte complex; del conte complex a l'epopeia heroica i a la llegenda d'instal·lació: aquest seria el camí que ha recorregut la recopilació de la literatura oral des de la colonització fins ara, i que des del punt de vista filològic es va plantejar la fixació de textos com a objectiu: "la consecució de textos canònics". Curiosament, però, la circularitat del pensament africà s'ha acabat imposant en aquest procés, a mesura que ha estat aquest propi pensament –investigat per africans i per europeus– el que ha anat centrant la major part de les recerques significatives.

Un primer pas pot haver estat la relectura dels mites: no pas com a hiperestructures rondallístiques, sinó com a hiperestructures de coneixement: la tasca iniciada per l'escriptor i etnòleg malià Amadou Hampâté Bâ en època colonial va ser de lliurar textos i interpretacions *cada vegada més* aprofundides, *cada vegada més* relacionades amb nivells d'iniciació a la saviesa, a la filosofia africana; o en d'altres casos, per exemple el de l'europeu Lluís Mallart, amb interpretacions antropològiques que cerquen la clau de volta de les estructures socials a partir de l'eficàcia simbòlica de determinats elements existents també en textos orals. En qualsevol cas, l'objectiu ha canviat; i ja no es tracta de fixar textos, sinó de considerar-los com a pals de paller especialment reeixits –després de mil·lenaris de provatures– en l'expressió d'un pensament. "L'edició canònica substituïda per l'edició crítica", en exercicis d'escriptura que donen suport a una oralitat que ja no es veu com a apèndix sinó com a fonament de la diversitat cultural.

D'aquí ve l'interès per l'estudi de "relats totals", com ara les epopeies de l'Àfrica Central: allà on els textos no segueixen una preceptiva clara, les històries no presenten cap final, i no hi ha cap intent de reconstrucció històrica, s'imposa la lògica mística, la lluita de l'home contra el destí, l'harmonia del grup i l'aprenentatge de la moral social: iniciats amb transcripcions del *nvet*⁵ fang a les darreries de la colonització, la profusió actual d'aquesta mena de relats és ben significativa.

El desprestigi del griot, doncs, és paral·lel a la revalorització de l'artista com a gran iniciat. I, sobretot, al paper de l'art popular com a art total, independentment d'interprets marcats per un rol molt fixat: les rondalles com a recurs de resistència en la demanda d'un retorn a formes socials menys dominades per la bruixeria; o la seva interpretació com a reparadores de pors individuals o col·lectives; o el pas del joc a l'aprenentatge, de l'aprenentatge a la formació, de la Paraula al Verb, formen un cercle on el conjunt s'ha modificat profundament.

Igual que tots els recursos educatius, la literatura oral és alhora incloent i exclouent. Si encara hi ha qui pensa en una oralitat exhaurida en una societat que només pot ser moderna, l'oralitat presenta els antics marginats, els exclosos d'abans, com els detentors actuals del coneixement veritable, que és alhora conservador i creatiu, allunyat i anostrat. Perquè la modernitat a l'Àfrica ha fracassat, i el futur només pot sortir de la centrifugació de les pròpies forces. Si la meravella de l'escriptura fa entrar milers de coneixements en el nostre cervell a

través d'una obertura de l'iris que amb prou feines mesura tres mil·límetres, l'oralitat ens acompanyarà sempre més, a l'Àfrica i arreu, perquè és el mitjà primer que tenim per expressar la nostra experiència als altres; el primer que posseeix qualsevol marginalitat enfront dels mitjans de comunicació oficials; i una afirmació de la informalitat que, tot i això, es pot veure reflectida en qualsevol suposada alta cultura. ●

Notes

1. Una distinció referida a la diversitat de valor transcendent en els discursos orals i que manllevo de "Da Palavra nasce o Verbo: a oralidade como estratégia de sobrevivência", comunicació inèdita de Catia Miriam Costa al VI Congreso de Estudios Africanos en el Mundo Ibérico, 2008: "*A partir da palavra, que contém já no seu próprio significado a referência a 'dom intrínseco da fala' e de faculdade de exprimir o pensamento pelos sons articulados, cria-se o verbo. Este designa a acção ou uma ideia importante sobre algo, podendo tornar-se num ditado ao longo das gerações, passando uma crença, uma moral, uma acção que perdura, etc., ou seja, o ditado é uma 'fala' que se vai estendendo do passado para o presente, projectando-se no futuro*".
2. N. de l'ed.: Els fang són el poble dominant a Guinea Equatorial, on representen el 80% de la població.
3. Manllevo l'expressió de DALLA CORTE, Gabriela i PIACENZA, Paola a: *A las puertas del hogar: madres, niños y damas de la caridad en el Hogar del Huérfano de Rosario (1870-1920)*. Rosario: ProHistoria Ediciones, 2006.
4. N. de l'ed.: Els bubis són aborígens de l'illa de Bioko, i representen el 10% de la població de Guinea Equatorial.
5. N. de l'ed.: El *nvet* és un conjunt de narracions que explica les proeses dels Ekan, el poble dels immortals, representació mítica dels fang. Aquests relats mostren les seves virtuts, defectes, valors, anhels, creences, la seva forma de veure i concebre el món.

Referències bibliogràfiques

BORIKÓ, Benigno. *Por qué somos negros y más cuentos y leyendas bubis*. Vic: CEIBA Ediciones, 2004.

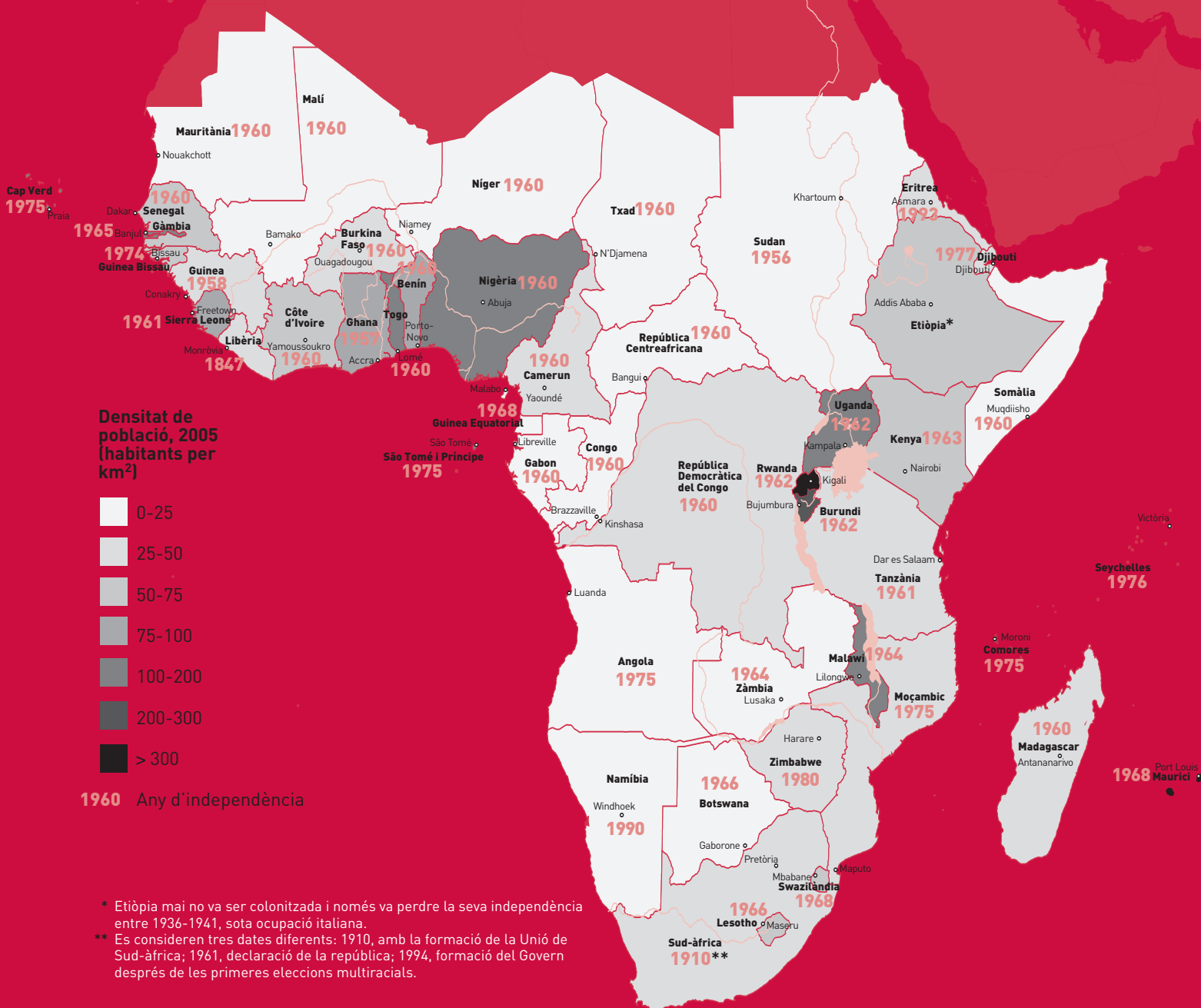
dCIDOB 105.

**Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica
negra.**

Estadístiques socioeconòmiques de l'Àfrica negra.

Estadístiques socioeconòmiques de l'Àfrica negra

Fonts: *Africa South of the Sahara 2005* [34 edició]. Londres i Nova York: Europa Publications, 2005.
 Banc Mundial, *World Development Indicators 2007*. Washington: Banc Mundial, 2007.
 CIA. *The World Factbook*. www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook

A ningú no se li escapa que l'Àfrica negra constitueix, en conjunt, la regió més pobra del planeta en termes socioeconòmics. Els diferents programes de desenvolupament impulsats des de les agències de Nacions Unides, els bancs de desenvolupament i altres entitats financeres, així com les iniciatives sorgides dels països occidentals de forma bilateral o multilateral, i de fundacions i ONG de tot tipus de procedència, han alertat sobre la difícil situació que pateix la regió i hi dediquen esforços –petits o grans, encertats o no– per, suposadament, aconseguir el desenvolupament de les seves poblacions, si més no per tancar les ferides més sagnants, en absència de propostes més agosarades. Més enllà de les múltiples causes que poden explicar part de la situació en què es troba la regió, la globalització dels mercats ha deixat, almenys de moment, encara més fora de lloc i més aïllada una població de 785 milions de persones, el 12% de la població mundial.

Població rural, jove i en creixement

Aquesta demografia regional es distribueix de forma irregular de cap a cap del subcontinent: l'Àfrica Occidental –que inclou des de Mauritània fins a Nigèria, a més de Burkina Faso, Malí i Níger– concentra més del 35% de la població africana (uns 276 milions, 137 dels quals a Nigèria); l'Àfrica Oriental –costa índica des del Sudan a Tanzània, a més d'Etiòpia i Uganda– en concentra més del 30% (240 milions, 81 dels quals a Etiòpia); a l'Àfrica Central –els països que queden entremig de les dues àrees anteriors i inclosa la República Democràtica del Congo (RDC)– hi viu el 15% (116 milions, 61 a la RDC); a l'Àfrica Austral, el 17% (131 milions, 48 a Sud-àfrica); i un 3% als estats insulars (22,5 milions, 20 a Madagascar).

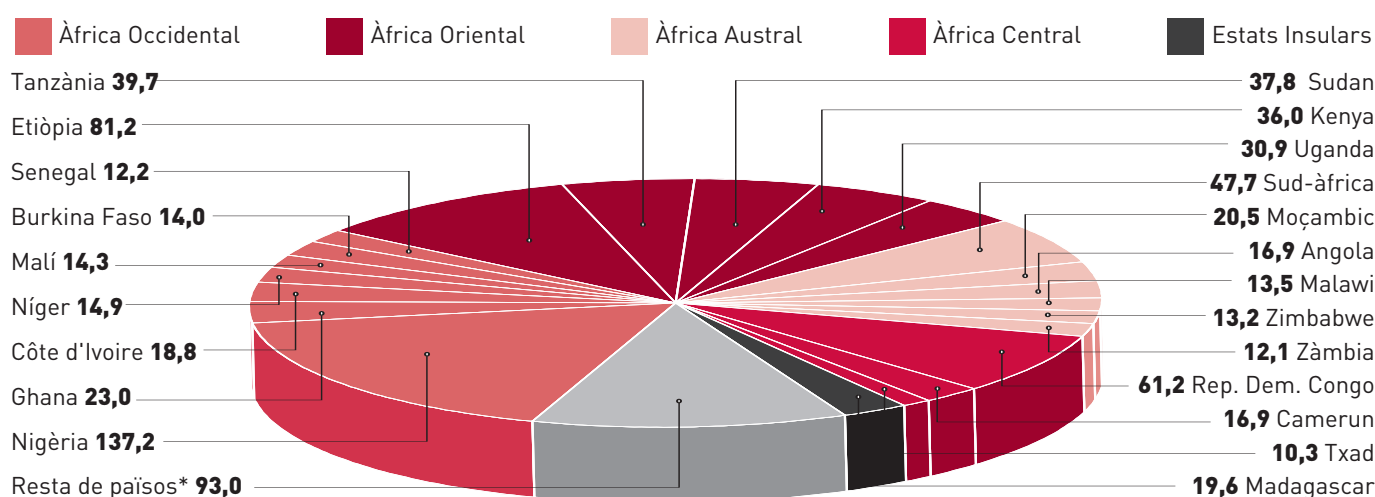
Mirada en conjunt, l'Àfrica negra té la població més jove del planeta (el 44% té menys de 15 anys) i els índexs de fecunditat més elevats (5,5 nens per dona). Evidentment, la situació és desigual segons el país en què ens fixem: així, a Maurici només el 25% de la seva població és menor de 15 anys i té un dels índexs de fecunditat més baixos (1,9 nens per dona) i a

Sud-àfrica aquests valors són del 33% i el 2,6%, respectivament, mentre que Níger i Uganda ostenten els valors més alts, amb una població jove que representa la meitat del total i amb uns índexs de fecunditat superiors als set fills per dona.

Salvant les diferències entre països, però, les previsions del Fons de Nacions Unides per a la Població (FNUAP) per al conjunt de la regió és que s'assoliran els 1.690 milions (un 19% de la població mundial esperada), cap a l'any 2050. Això representa un creixement del 115% que també es repartirà de forma desigual entre els diferents països: dos d'aquests –Botswana i Lesotho– experimentaran decreixements poblacionals del 6% i l'11% respectivament; una vintena de països tindran creixements que poden anar de poc significatius –Sud-àfrica, 2%– a força impactants, com a Nigèria (88%) la qual cosa el farà continuar essent el país africà més poblat, però aleshores amb 258 milions de persones; 24 països més doblaran (Etiòpia, Kenya o República Democràtica del Congo), triplicaran (Txad, Burundi o Níger) o quadruplicaran (Uganda) les seves poblacions.

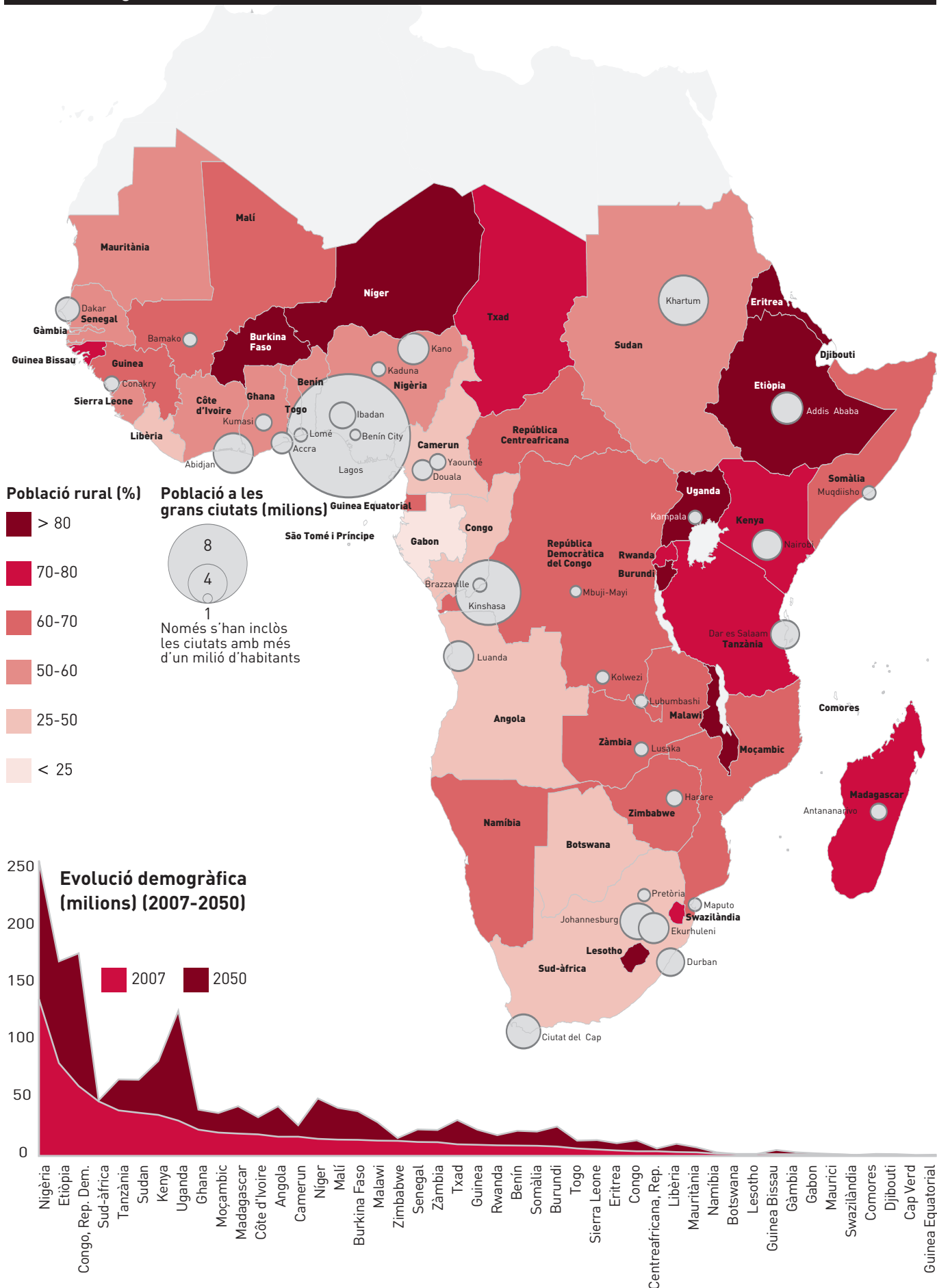
L'Àfrica del 2007 és majoritàriament rural. El procés d'urbanització, com a la resta del món, té també la seva expressió a l'Àfrica negra, però els nivells de concentració de població en grans ciutats o megalòpolis està lluny del que s'observa a altres regions del planeta, amb l'excepció d'Àsia Meridional. Actualment, a l'Àfrica Subsahariana, la població urbana representa el 35% del total de població (el 30% a l'Àsia Meridional), força per sota dels nivells que trobem a l'Àsia Oriental (43%) o a Amèrica Llatina (77%). Pràcticament, a tots els països africans, més de la meitat de la població viu en l'àmbit rural, –en 12 d'aquests el percentatge és superior al 75% (a Etiòpia, Uganda i Burundi per sobre del 85%)–, i només en 10 països la major part de la població és urbana (a Gabon i a Djibouti el 85% i el 87%, respectivament). Malgrat la relativament baixa urbanització, –alguns països com Burkina Faso, Lesotho o Mauritània han vist fins i tot augmentar el percentatge de població rural els darrers dotze anys– la població urbana s'ha incrementat, si més no relativament, a la majoria de països, i hi ha grans ciutats i megalòpolis com Kinshasa (amb 6 milions d'habitants) o Lagos (amb gairebé 11 milions).

Població subsahariana (milions) (2007)

Elaboració Fundació CIDOB. Font: FNUAP. *Països amb població inferior als 10 milions.

Àfrica rural i grans ciutats

Elaboració Fundació CIDOB. Font: FNUAP.

Nivells de desenvolupament

Un dels índexs més àmpliament acceptats que permeten albirar quelcom entorn del desenvolupament dels països és l'Índex de Desenvolupament Humà (IDH), que, elaborat pel Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD), ofereix una visió de les societats analitzades des d'una perspectiva socioeconòmica. Quan fem l'exercici de comparar alguns dels indicadors que utilitza l'índex –l'esperança de vida i els ingressos per càpita– es constata que la situació general africana es troba ben allunyada de la que viuen la resta de regions del món, molt especialment pel que fa a l'esperança de vida.

Segons l'Informe sobre Desenvolupament Humà del PNUD de 2007/08, que estableix un rànquing d'IDH de 177 estats i territoris, els darrers 24 països són subsaharians: es tracta de la meitat dels 48 països que conformen la regió –i això tenint en compte que ni Libèria ni Somàlia estan contemplats en l'informe. Vint-i-dos d'aquests estan inclosos dins la categoria dels que tenen un nivell de desenvolupament humà baix, per sota de 0,5 en un índex que va de 0 a 1. Els altres 22 no es troben en cap situació còmoda, i només els petits estats insulars de Seychelles i Maurici se situen entre els 100 primers del món, en les posicions 50 i 65, respectivament. Països com Ghana, Kenya, Lesotho, Namíbia, República Centreafricana, Sud-àfrica, Swazilàndia, Togo, Txad, Zàmbia o Zimbabwe han vist com alguns dels seus indicadors de benestar fins i tot han donat marxa enrere respecte a determinats avenços que s'havien produït en períodes anteriors. En molts casos la reducció de l'esperança de vida ha estat determinant i la sida n'ha estat la causa per a molts d'aquests.

Però també en aquest cas l'heterogeneïtat del subcontinent negre és gran i, si bé els estats insulars tenen esperances de vida mitjanament altes –la de Seychelles, comparable a la de Bulgària, Hongria o Lituània, és de 72,7 anys– seguits de països de l'Àfrica Occidental com Gàmbia, Ghana, Mauritània o Senegal, amb valors a l'entorn dels 60 anys, són els països de l'Àfrica Austral –especialment Angola, Lesotho, Moçambic, Swazilàndia, Zàmbia i Zimbabwe– els que presenten una situació més preocupant, amb una esperança de vida que en cap cas arriba als 43 anys.

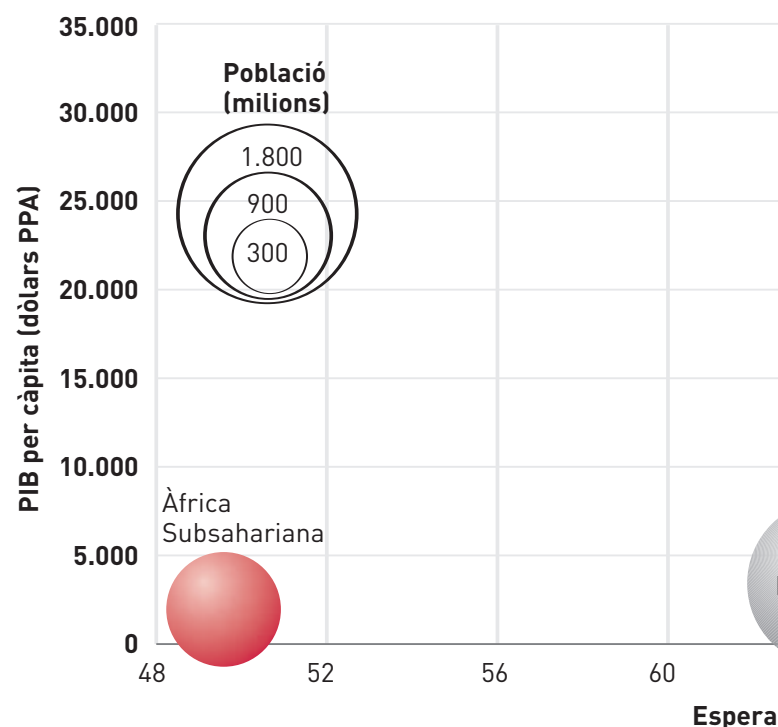
Un dels elements clau per entendre la baixa esperança de vida africana és la manca d'accés a aigua potable per a 310 milions de subsaharians (dades de 2004), el 43% del total, i la manca d'accés a un sanejament adequat per a 434 milions, el 60%, situació que és especialment preocupant en àrees en procés d'urbanització ràpida. En alguns països s'assoleixen valors extrems: en 12 països més de la meitat de la població no té aigua potable; a Etiòpia s'arriba al 78%. Quan l'aigua no té la qualitat bacteriològica suficient, el seu consum pot transmetre malalties, com la diarrea, que fa que el cos perdi més aigua fins a la deshidratació i la mort. Tot i ser un factor importantíssim, n'hi ha d'altres associats, com ara la desnutrició –200 milions d'africans la pateixen–, la pobresa –que en alguns països afecta el 70% de la població– o la insuficiència de serveis sanitaris malgrat determinats avenços, per citar-ne alguns.

Amb referència a l'educació, la visió general ens mostra una Àfrica Subsahariana amb un 40% de població analfabeta (dada només superada negativament per Àsia Meridional). Però encara resulta més preocupant constatar que les matriculacions als diferents nivells d'educació –primari, secundari i terciari– només abasten la meitat de la població (en aquest cas 10 punts percentuals per sota de l'observat a Àsia Meridional). Altra vegada, trobem diferències importants en el nivell d'alfabetització, d'una banda, entre els estats insulars, diversos països de l'Àfrica Austral i uns pocs de l'Àfrica Central, i, de l'altra, els estats orientals –amb valors mitjans– i occidentals –amb els valors més alts d'analfabetisme. Així, a les Seychelles el 92% de la població està alfabetitzada, mentre que a Burkina Faso o Malí tot just s'arriba al 24%. I també en les taxes de matriculació on, malgrat que en 19 països és inferior al 50% de la població, hi ha disparitats tan grans com el 77% de matriculació a Sud-àfrica i, en canvi, un escàs 23% al Níger. A tot això, en aquests i altres indicadors, cal afegir les diferències entre gèneres, que rarament juguen a favor de les dones i que les converteixen, en conseqüència, en un dels sectors més vulnerables al subdesenvolupament en una regió ja per si mateixa prou vulnerable.

Millores dins de la precarietat econòmica

El tercer component que contempla l'IDH és l'econòmic. A escala planetària, el pes de l'activitat productiva africana –mesurat amb el PIB– és molt petit, i equival al 2,3% de la producció mundial: 1.396 milers de milions de dòlars ajustats en paritat de

Població, esperança de vida i PIB per càpita (2005)

Elaboració Fundació CIDOB. Font: Informe sobre Desenvolupament Humà, 2007/08. PNUD, 2007

poder adquisitiu el 2005. Tanmateix, s'observen canvis importants: mentre que el creixement anual del PIB en el període 1990-2000 era del 2,5%, el seu valor ha augmentat fins arribar al 4,7% en el període 2000-2006 i al 5,6% entre 2005 i 2006. El PIB per càpita africà també ha experimentat canvis notables: si durant el període 1975-2005 el subcontinent patia un decreixement mitjà del 0,5% anual –el més baix del món a escala regional–, la tendència s'ha invertit i en el període 1990-2005 s'ha produït un creixement anual mitjà del 0,5%, encara minso, però que ha culminat amb un important increment del 7% entre 2005 i 2006, fet que ha situat la regió en el segon lloc mundial de les que han experimentat un creixement del PIB per càpita més gran. Tot i aquesta constatació, el PIB per càpita dels subsaharians continua situant-se a la cua mundial amb un valor mitjà de 1.998 dòlars per persona, darrere d'Àsia Meridional (3.416 dòlars per persona), Àsia Oriental i Pacífic (6.604), els estats àrabs (6.716), Amèrica Llatina i Carib (8.417), Europa de l'Est i Àsia Central (9.527) i els països de l'OCDE (29.197).

Aquest valor mitjà africà amaga, a l'igual de tots els països i regions d'arreu del món, les desigualtats existents tant entre països com entre sectors socials i individus. Novament les Seychelles obtenen el valor més alt (16.106 dòlars per càpita), fins i tot superior al que tenen països com Eslovàquia o Estònia. Darrere seu, Botswana, Maurici i Sud-àfrica es troben entre els 11.110 i els 12.715 dòlars per persona, a un nivell similar al de Xile, i per damunt de països com Mèxic, Malàisia o la Federació Russa. Guinea Equatorial, Namíbia, Gabon i Cap Verd se situen en la franja que va dels 5.000 als 8.000 dòlars. Onze països més ho fan entre els 2.000 i els 5.000; 19 entre els 1.000 i els

2.000; i 8 per sota dels 1.000 dòlars (República Democràtica del Congo, Burundi i Malawi tanquen la llista amb valors de 714, 699 i 667, respectivament). Alguns països com Guinea Equatorial, Botswana o Moçambic han aconseguit creixements anuals del PIB per càpita del 16,6%, 4,8% i 4,3%, respectivament, durant el període 1990-2005.

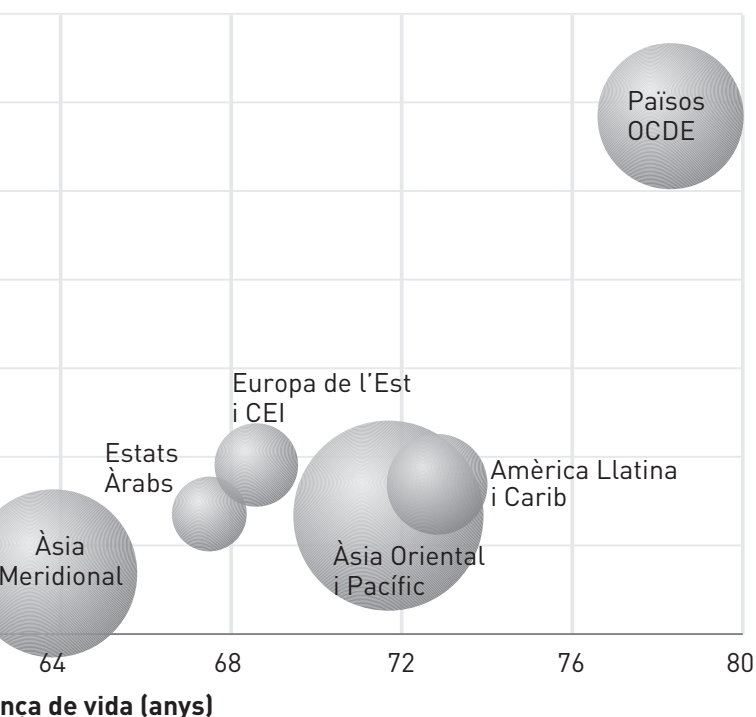
Pel que fa a les diferències internes dins de cada país, quatre dels cinc països amb més desigualtats en la distribució d'ingressos d'arreu del món són justament subsaharians: a la República Centreafricana el 20% de la població més rica està en poder del 65% dels ingressos, mentre que el 20% més pobre només té accés al 2%, és a dir, una persona del primer grup té 33 vegades més ingressos que una del segon grup. Aquestes diferències s'accentuen a Lesotho (44 cops), Namíbia (56) i Sierra Leone (58).

Hi ha molts altres indicadors econòmics que es podrien considerar a l'hora de dibuixar la situació econòmica de la regió: les inversions estrangeres, que a la regió subsahariana van representar un escàs 1,3% de les inversions mundials el 2006; el pes del deute, que el mateix any suposava per a set països africans una quantitat més gran que la pròpia renda nacional bruta (RNB): Burundi (162%), Gàmbia (145%), Guinea (100%), Guinea Bissau (241%), Libèria (541%), República Democràtica del Congo (138%) i Sierra Leone (101%); l'ajuda oficial al desenvolupament, el 46% de la qual es va destinar al subcontinent africà i que per a 18 països va representar més del 10% de la seva RNB, cinc dels quals més del 25% (Burundi el 48% i Libèria el 54%); o els intercanvis comercials, per citar-ne alguns.

Tanmateix, volem acabar aquesta descripció estadística amb un apunt sobre l'atur, tant per la seva implicació com a font de pobresa com pel seu efecte en els fluxos migratoris. Malgrat que en molts països africans l'atur no constitueix un llast important per al desenvolupament econòmic –a Rwanda és del 0,6%, a Uganda del 3,2% i a Etiòpia i Tanzània del 5%–, en determinats països de l'Àfrica Austral assoleix els valors més alts del planeta: Botswana (23,8%), Sud-àfrica (26,6%), Namíbia (33,8%) i Lesotho (39,3%).

Tanquem l'annex, doncs, com el començàvem: el món aboca ajudes a un subcontinent necessitat de desenvolupament socioeconòmic; desenvolupament que no necessàriament ha de passar per aquestes ajudes que, massa sovint, només serveixen per tancar forats i posar pedaços davant les mancances. Importants mancances, certament, però forats i pedaços al cap i a la fi.

Redacció Fundació CIDOB

Fons

BANC MUNDIAL. *World Development Indicators, 2008.* Washington: Banc Mundial, 2008.

FNUAP. Fons de Població de les Nacions Unides. www.unfpa.org

PNUD. *Informe sobre desenvolupament humà, 2007-2008.* Nova York: PNUD, 2007.

UNESCO. Organització de les Nacions Unides per a l'educació, la ciència i la cultura. www.unesco.org

dCIDOB 105.

**Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica
negra.**

Conflictivitat a l'Àfrica Subsahariana.
Redacció Fundació CIDOB.

Conflictivitat a l'Àfrica Subsahariana

Redacció Fundació CIDOB

A començament del segle XXI la conflictivitat, l'enfrontament i les disputes estan presents en una gran part dels països que conformen el continent africà, en concret, en l'àmbit subsaharià. Conèixer l'arrel de cada conflicte és força complex ja que els components religiosos, ètnics i nacionals es troben presents en pràcticament tots els conflictes, de manera que es fa difícil establir una relació causal entre els uns i els altres, i, en conseqüència, fer una categorització per origen.

Hem volgut mostrar en un mapa els conflictes que han tingut lloc al llarg del 2007 i la cronologia d'esdeveniments originats al seu entorn, i, per tant, hem considerat fer una classificació en funció de l'abast del conflicte de manera que permeti copsar de forma ràpida quins són els punts més *calents* del continent. Així, hi ha conflictes que arriben a afectar el funcionament de tot l'Estat i que aquí hem anomenat "conflictes intraestats generalitzats / guerres civils", mentre que d'altres tenen un efecte sobre l'Estat només a la zona directament afectada i que aquí hem categoritzat com a "conflictes intraestats localitzats / fronterers".

A més d'aquestes dues grans categories, el mapa mostra altres situacions caracteritzades per la presència de violència política i terrorisme; inestabilitat, repressió i cops d'Estat; la participació de menors en els exèrcits, com també la resolució de conflictes associada a les negociacions i els processos de pau.

Altres aspectes que volem destacar, i que es presenten en forma gràfica, és la participació de les Nacions Unides en operacions de pau en diversos territoris del subcontinent, així com una de les greus conseqüències d'aquests conflictes: la generació de milions de refugiats.

* Malgrat que els successos descrits són del 2007, se n'han inclòs dos del 2008 (la Moçambic i Kenya) com també tres conflictes dins la categoria de localitzats / fronterers recurrents o enquistats des de fa molts anys: Casamance (Senegal), Cabinda (Angola) i Caprivi (Namíbia).

Principals conflictes que han tingut lloc a l'Àfrica Subsahariana el 2007*

Conflictes intraestats generalitzats / Guerres civils

Nigèria. Entre maig i juny militants del Moviment per a l'Emancipació del Delta del Níger (MEND) ataquen estacions petroleres i segresten diversos treballadors. Enfrontaments continus amb les forces de seguretat nigerianes.

República Centreafricana. El 5 de març la Unió de Forces Democràtiques per a la Integració (UFDR) ataca tropes franceses a Birao, l'endemà que el Govern centreafricà i les tropes franceses haguessin pres el control de la ciutat i matat tres guerrillers.

República Democràtica del Congo. El 31 de març es produeixen enfrontaments a Kinshasa entre forces governamentals i el Moviment per a l'Alliberament del Congo (MAC) amb més de 600 víctimes mortals.

Somàlia. El 10 de gener tropes dels Estats Units realitzen atacs aeris sobre objectius d'Al Qaida a Ras Kamboni, on moren 50 milicians islamistes. Es produeixen enfrontaments a Muqdiisho entre tropes governamentals i insurgents de la Unió de les Corts Islàmiques (UIC) on moren 12 militants; aquests enfrontaments s'estenen entre el febrer i el maig i provoquen 800 morts i més de 50.000 desplaçats. Entre octubre i novembre es produeixen enfrontaments entre tropes etiòps i insurgents islamistes a Muqdiisho amb desenes de morts.

Sudan. L'1 d'abril cinc membres sudanesos de la Missió de la Unió Africana al Sudan (AMIS) moren a Darfur després d'un atac per part de persones no identificades; el 30 de setembre 10 soldats de l'AMIS són assassinats i 50 més desapareguts després d'un assalt violent de 1.000 homes armats a la base de Haskanita, al sud de Darfur.

Txad. Entre gener i febrer es produeixen diversos enfrontaments entre la Unió de Forces per a la Democràcia i el Desenvolupament (UFDD) i el Front Unit per al Canvi Democràtic (FUC) contra l'exèrcit governamental i membres de l'ètnia zaghawa, afí al Govern d'Idriss Déby. El 10 d'abril, hi ha una incursió de tropes governamentals txadianes a Darfur contra rebels insurgents; moren més de 400 persones a Tiero i Marena per l'atac de milicians janjawid i altres rebels. El 29 de novembre es produeixen nous enfrontaments entre la UFDD i les tropes governamentals en creuar la frontera i entrar al Txad des de Darfur; la UFDD declara l'estat de guerra contra qualsevol contingent de soldats estrangers al Txad.

Conflictes intraestats localitzats / fronterers

Angola: Cabinda. Enclavament estratègic productor de petroli que va ser integrat a Angola quan aquest país es va independitzar; existeix un conflicte obert entre el Govern d'Angola i els grups independentistes de la regió de Cabinda, principalment el Front d'Alliberament de Cabinda (FLC).

Etiòpia. El 24 d'abril es produeix un atac del grup separatista Front Nacional d'Alliberament d'Ogaden (ONLF) a un camp petroler a Abole que causa la mort de 72 treballadors; el 17 de maig militants de l'ONLF i del Front d'Alliberament Oromo (OLF) asseguren haver matat 82 soldats etiòps en enfrontaments a l'est del país; el 22 d'octubre nous enfrontaments entre tropes governamentals i l'ONLF a Wardheer deixen un balanç de més de 200 morts.

Kenya. El 21 de setembre es produeixen violents enfrontaments entre els clans soy i ndorobo a la regió del Mont Elgon que provoquen 250 morts; l'escassetat de terra i l'explotació del territori és una de les causes de l'enfrontament.

Malí. El maig i el setembre rebels tuaregs ataquen llocs de seguretat a la regió de Kidal, prop de la frontera amb Algèria.

Namíbia: Caprivi. Estreta franja d'uns 200 km que ha estat motiu de disputes entre el Govern de Namíbia i diversos líders històrics que van fer un intent de secessió armada, reprimida per l'exèrcit; segons Amnistia Internacional hi ha moltes i greus irregularitats en les detencions i el tracte als detinguts.

Níger. Durant els mesos d'abril, juny, agost i octubre es produeixen enfrontaments regulars entre rebels tuaregs del Moviment Popular per a la Justícia al Níger (MNJ) i les forces de seguretat del Níger amb desenes de víctimes mortals.

Nigèria. El 17 de gener moren quinze persones en enfrontaments entre la comunitat kula, al delta del Níger.

República Democràtica del Congo. El 18 d'octubre diversos enfrontaments entre l'exèrcit i les forces lleials al líder tutsi

Laurent Nkunda a la província de Kivu del Nord, provoquen més d'un centenar de morts i 370.000 desplaçats; el 13 de desembre Laurent Nkunda derrota les tropes governamentals.

Senegal: Casamance. Conflicte entre l'independentista Moviment de les Forces Democràtiques de Casamance (MFDC) i el Govern senegalès, que té les seves arrels a l'any 1990; el moviment està fragmentat entre el Front Sud, signatari d'un acord de pau amb el Govern el 2004, i el Front Nord, que manté la lluita armada; les mines antipersonals agreugen encara més el conflicte.

Txad. El 8 d'octubre violents enfrontaments a la zona Wadi Fira entre les tribus tama i zaghawa causen la mort de 20 persones.

Uganda. El 15 de febrer moren 45 guerrers karamojong després d'enfrontaments amb l'exèrcit ugandès a Kotido. El 12 d'abril moren tres persones en enfrontaments després de l'acceptació per part del Govern de la tala al bosc equatorial Mabira per ampliar la plantació de canya de sucre d'una empresa índia; el desacord de l'oposició i part de la població van derivar en atacs a la comunitat índia a Kampala. Per la seva banda, l'Exèrcit de Resistència del Senyor (LRA) s'amaga en algun lloc de la frontera entre la República Democràtica del Congo i el Sudan.

Violència política / Terrorisme

Burundi. El 5 de setembre diversos enfrontaments entre faccions rivals del Partit per l'Alliberament del Poble Hutu-Forces Nacionals d'Alliberament (PALIPEHUTU-FNL) a la perifèria de Bujumbura causen 29 morts.

Camerun. El 22 de novembre, 21 soldats camerunesos són assassinats a la península de Bakassi, a la frontera amb Nigèria, a mans d'homes armats no identificats.

Côte d'Ivoire. El 29 de juny quatre persones moren després d'un atac contra el primer ministre Guillaume Soro, que sobreviu a l'atemptat.

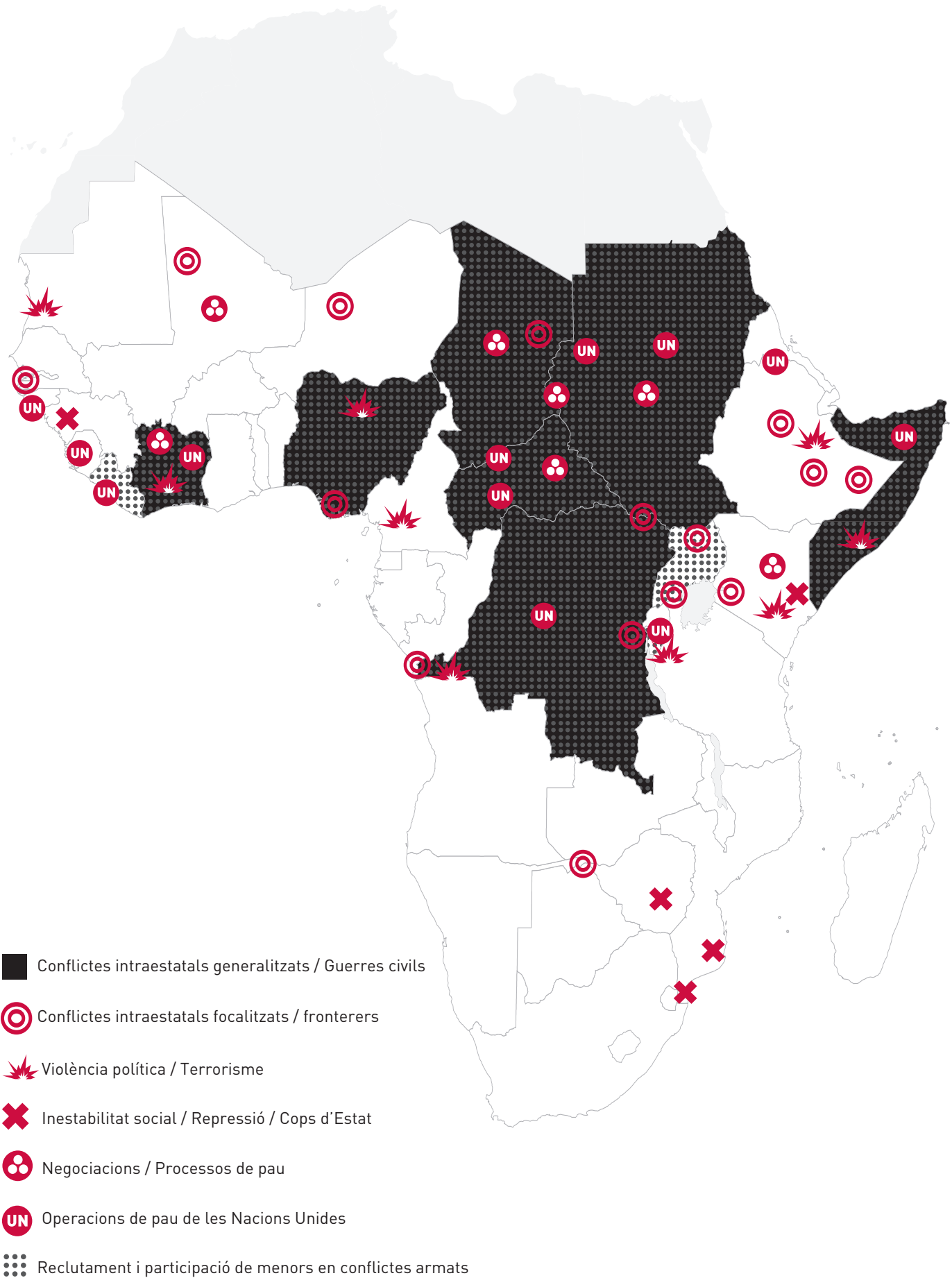
Etiòpia. El 28 de maig explota una granada a Jijiga sobre una multitud que celebra el setzè aniversari de la fi del règim marxista: moren sis persones.

Kenya. L'11 de juny un atemptat suïcida a Nairobi causa un mort. Durant el mes de desembre moren més de 100 persones com a conseqüència de diversos episodis violents durant les setmanes prèvies i posteriors a les eleccions presidencials i legislatives.

Mauritània. El 24 de desembre diversos homes armats obren foc contra turistes francesos al sud-oest de Nouakchott: moren quatre turistes.

Conflictes a l'Àfrica Subsahariana, 2007-2008

Elaboració Fundació CIDOB. Fonts: Fundació CIDOB, 2008; Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2008 i Nacions Unides

Nigèria. El 13 d'abril l'assassinat del líder religiós musulmà Mahmud Adam, a Kano, abans de les eleccions legislatives i presidencials, provoca una onada de violència que causa més de 70 morts.

República Democràtica del Congo. El 7 de febrer diversos enfrontaments entre les forces de seguretat i membres del moviment religiós Bunda dia Kongo a la província de Bas-Congo, a causa d'un presumpte frau electoral, provoquen 134 morts.

Somàlia. El 3 de juny moren set persones després d'un atac suïcida contra el ministre de l'Interior, Ali Gedi, que sobreviu a l'atemptat.

Inestabilitat social / Repressió / Cops d'Estat

Guinea. El 22 de gener moren 40 manifestants a Conakry a mans de soldats governamentals durant la vaga general indefinida convocada pels sindicats majoritaris del país; el 10 de febrer 23 persones més moren després dels enfrontaments entre la Guàrdia Presidencial i manifestants; s'imposa l'estat d'emergència. El mes de maig, un grup de soldats protagonitza un motí contra el Govern, que accedeix a la negociació; l'incident causa dos morts.

Kenya. El 5 de juny un assalt de la policia al feu de la secta Mungiki a Narobi causa la mort a 21 persones; l'operació es produeix després de la mort de dos policies. S'estén la violència a Nairobi amb un balanç de 20 persones mortes.

Moçambic. El febrer i març de 2008 la policia reprimeix les protestes per l'augment del preu dels transports públics; no s'investiguen els responsables de les morts de diversos manifestants a Maputo i Inhambane.

Zimbabwe. Durant el 2007 i el 2008 es produeix una repressió generalitzada del Govern de Robert Mugabe als grups de l'oposició i a la premsa independent.

Negociacions / Processos de pau

Côte d'Ivoire. El 4 de març el Govern i el grup Forces Noves firmen un acord de pau a Ouagadougou; l'11 d'abril, el Govern, el grup de Forces Noves, l'Operació de Nacions Unides a Côte d'Ivoire (UNOCI) i l'Exèrcit francès firmen un acord per a l'eliminació gradual de la *zona de confiança* que divideix el país.

Kenya. Entre març i abril de 2008 es produeixen les negociacions per formar un govern de coalició entre els dos grans candidats a la presidència del país: Mwai Kibaki i Raila Odinga; la mediació internacional de Kofi Annan i del president de Tanzània aconsegueixen segellar un acord pel qual Kibaki és president i Odinga primer ministre.

Malí. El 20 de febrer el Govern i rebels tuaregs del nord-est de Malí firmen un acord de reconciliació a Alger.

República Centreafricana. El 2 de febrer el Govern i el grup rebel Forces Democràtiques per al Poble Centreafricà (FDPC) firmen un acord de pau a Sirte, Líbia; el 14 d'abril el Govern i el grup rebel Unió de Forces Democràtiques per a la Integració (UFDR) firmen un acord de pau a Birao.

Sudan. El 10 de gener el president Omar Hassan Ahmed al-Bashir accepta un acord d'alto el foc de 60 dies a la zona de Darfur.

Txad. El 26 d'octubre el Govern i els líders dels quatre principals grups rebels del país—la Unió de Forces per a la Democràcia i el Desenvolupament (UFDD), Unió de Forces per a la Democràcia i el Desenvolupament-Fonamental (UFDD-F), Forces per al Canvi (RFC) i Concòrdia Nacional del Txad (CNT)—firmen un acord de pau a Líbia.

Txad-Sudan. El 3 de maig els presidents del Txad i Sudan firmen un pacte de reconciliació a l'Aràbia Saudita.

Nens soldats, trista realitat en lent decreixement

La Coalició per aturar l'ús de nens soldats (*Coalition to Stop the Use of Child Soldiers*), creada el 1988 per diverses organitzacions internacionals humanitàries i de drets humans àmpliament reconegudes, treballa per acabar amb el reclutament i la utilització de nens com a soldats, aconseguir la seva desmobilització i promoure la seva reintegració a les seves comunitats. El maig de 2008 la Coalició va publicar el tercer informe sobre l'estat de la situació dels nens soldats entre el maig de 2004 i l'octubre de 2007, *Child Soldiers Global Report, 2008*. El balanç que en fa de la presència de nens soldats als conflictes d'arreu del món indica que hi ha hagut un progrés cap a la seva reducció, però molt petit. El descens de participació de menors en aquest període, de 27 conflictes el 2004 a 17 a final de 2007, té més relació amb la finalització d'aquests que no pas amb l'impacte de les iniciatives dutes a terme per reduir el reclutament de menors de 18 anys. D'una forma o una altra aquest fenomen es produeix, com a mínim, en 86 països d'arreu del món, i inclou el reclutament il·legal per part de grups armats, el reclutament forçat per part de les forces governamentals, el reclutament i l'ús d'infants en milícies i altres grups armats, el seu ús com a espies, com també el seu reclutament legal en exèrcits en temps de pau.

L'informe critica la situació i la manca de compromís de països molt diversos: alguns perquè els menors han participat en conflictes al llarg del període analitzat com a Israel, Myanmar, Regne Unit o Txad; d'altres per incloure'ls en milícies o forces properes als governs com a Colòmbia, Côte

d'Ivoire, Iran o Filipines; en grups armats no governamentals com a l'Afganistan, Líban, Nigèria o Sri Lanka; com a espies, missatgers o informadors per als governs a Burundi, l'Índia o Indonèsia. Finalment, l'informe també qüestiona el fet d'incloure menors en les tropes dels exèrcits nacionals, malgrat que no sempre els permeten intervenir en conflictes, en països com Austràlia, Canadà, Cuba, Jordània, Luxemburg, Rússia o Uganda; o per permetre la formació de cadets o el reclutament voluntari de menors de 18 anys, com a Bolívia, Camerun, Egipte, Estats Units, França o la Xina.

La conflictivitat dels darrers anys a l'Àfrica Subsahariana la converteix en una regió especialment crítica on la participació de nens soldats en diversos conflictes ha estat alarmant, molt sovint passant per damunt del Protocol opcional de la convenció de drets del nen sobre la participació de nens en conflictes armats –ratificat per 120 estats d'arreu del món– o de les recomanacions de la Unió Africana (UA) als seus estats membres per tal de ratificar la Carta africana dels drets i el benestar dels infants abans de 2009 i activar-ne una legislació apropiada amb vista al 2010.

Malgrat que a l'Àfrica Subsahariana desenes de milers de nens soldats han deixat els exèrcits i els grups armats per la finalització dels conflictes en què estaven implicats, s'estima que més de 100.000 infants encara participen en conflictes armats. Sense ser una excepció regional, els processos de desmobilització i reintegració posteriors als conflictes tenen un resultat desigual, on el grup més vulnerable el constitueixen les nenes que han esdevingut mares durant la seva estada als exèrcits o grups armats, i els seus fills, sovint resultat de violacions. Mares i fills patiran, en molts casos, l'estigmatització i el rebuig posterior per part de les seves famílies i comunitats.

El fenomen dels nens soldats posa així un punt més d'amaror a la situació de conflictivitat que viu la regió.

Països de l'Àfrica Subsahariana que recluten menors per participar en conflictes armats

Burundi. El grup armat Forces Armades d'Alliberament (FNL) utilitza menors; les forces governamentals capturen nens soldats per obtenir informació; molts menors acusats de pertànyer o donar suport al FNL són detinguts il·legalment i torturats.

Côte d'Ivoire. Nens, inclosos antics nens soldats del conflicte de Libèria, són reclutats per les milícies progovernamentals i per les Forces Armades del grup opositor Forces Noves (FAFN).

Libèria. Antics nens soldats són reclutats i utilitzats a les veïnes Guinea i Côte d'Ivoire. El risc de reclutament és molt gran al país.

Nigèria. Es recluten nens que són utilitzats per grups armats i grups de vigilància armada, i participen en bandes criminals i en accions violentes entre comunitats.

República Centreafricana. El grup opositor Exèrcit Popular per a la Restauració de la República i la Democràcia (APRD) utilitza nens en els seus enfrontaments amb el Govern.

República Democràtica del Congo. S'estima que encara hi ha 7.000 nens soldats entre les forces governamentals i els grups armats, inclosos grups estrangers que es troben a les províncies més orientals; són utilitzats com a combatents, camàlics, guardes i esclaus sexuals; alguns han estat reclutats als camps de refugiats de Rwanda.

Somàlia. El reclutament i l'ús de milers de nens soldats s'ha incrementat significativament amb l'escalada de les hostilitats de 2006.

Sudan. Milers de nens soldats són reclutats, molts d'ells procedents dels camps de refugiats del Txad, i utilitzats pels exèrcits, les milícies progovernamentals i els grups opositors armats.

Txad. Durant els anys 2006 i 2007 hi ha un increment de reclutament de nens a les forces armades del Txad i als grups armats tant txadians com sudanesos, especialment al llarg de la frontera entre ambdós països i a partir dels camps de refugiats i desplaçats; el setembre del 2007 es calculava que hi havia entre 7.000 i 10.000 nens soldats a les forces del Txad.

Uganda. El mes d'octubre del 2007 més de 2.000 dones i nens es trobaven amb l'Exèrcit de Resistència del Senyor (LRA), incloses nenes que havien estat violades i havien tingut els seus fills mentre eren amb les tropes; els nens són utilitzats com a combatents i obligats a cometre i veure abusos diversos; també l'exèrcit nacional, la Força de Defensa del Poble Unit (UPDF) i les Unitats de Defensa Local (LDU) recluten nens, sovint utilitzats per a l'obtenció d'informació sobre el LRA.

Refugiats, una de les cares dels conflictes

Una de les conseqüències dels conflictes és la generació de contingents de refugiats i desplaçats, que fugen dels focus de tensió i dels danys que aquesta ocasiona a la recerca de seguretat en altres territoris. A més del drama personal dels milions de persones que es veuen forçades a marxar del seu país o regió, les disfuncions socials, econòmiques i ambientals que acompanyen aquests moviments de població agreugen la situació dels països d'origen dels refugiats, i sovint també la dels països d'acollida, especialment quan aquests ja pateixen situacions precàries.

Segons l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR), a final del 2006 hi havia gairebé 33 milions de refugiats¹ al món. Colòmbia, l'Iraq i l'Afganistan són els tres països amb major nombre de refugiats (entre 2,8 i 3,6 milions per país). Hi ha també uns sis milions de refugiats, dels quals es desconeix la nacionalitat. De la resta de refugiats, el

38% —uns 10 milions de persones— pertanyen a països subsaharians —més de la meitat a països de l'Àfrica Oriental i gairebé un terç a l'Àfrica Central—, on destaquen el Sudan, la República Democràtica del Congo i Uganda, amb aproximadament dos milions de refugiats en cada cas, seguits de Somàlia, Còte d'Ivoire, Libèria i Burundi que, conjuntament, en sumen 2,6 milions més.

Operacions de pau de Nacions Unides a l'Àfrica Subsahariana

Actualment el Departament d'Operacions de Manteniment de la Pau de Nacions Unides administra i dona suport a 17 missions de manteniment de la pau repartides pel món. En total hi ha unes 109.000 persones mobilitzades: d'una banda, tropes, observadors militars i policia (82%), i, de l'altra, personal civil internacional, local i voluntaris (18%); alhora hi ha autoritzat un pressupost d'uns 6.800 milions de dòlars per al període que va de juliol de 2007 a juny de 2008.

La importància de les missions a l'Àfrica Subsahariana queda evidenciada en les xifres ja que és on tenen lloc set d'aquestes operacions, i a les quals es destina aproximadament el 67% del total de personal i el 70% del pressupost. La resta d'operacions de manteniment de la pau es reparteix de la manera següent: les Amèriques (Haití); Àsia Oriental i Pacífic (Índia-Pakistan i Timor-Leste); Europa (Geòrgia, Kosovo i Xipre); Nord d'Àfrica (Sàhara Occidental); i Pròxim Orient (Alts del Golan, Líban i Israel-Palestina).

A més a més, Nacions Unides també administra 12 missions polítiques o de consolidació de la pau, unes controlades directament per l'esmentat Departament d'Operacions i altres pel Departament d'Afers Polítics de Nacions Unides. Aquestes operacions mobilitzen unes 4.000 persones, el 89% de les quals, a diferència del que succeeix a les missions de manteniment de la pau, és personal civil. La meitat de les missions també es desenvolupen a l'Àfrica Subsahariana: Àfrica Occidental, Burundi, Guinea Bissau, República Centreafricana, Sierra Leone i Somàlia.

Nota

1. La definició de refugiats s'ha agafat en aquest text en un sentit ampli, de manera que s'inclouen els refugiats pròpiament dits, però també els sol·licitants d'asil, els desplaçats interns, els retornats i els apàtrides.

Fonts

ACNUR. www.acnur.org

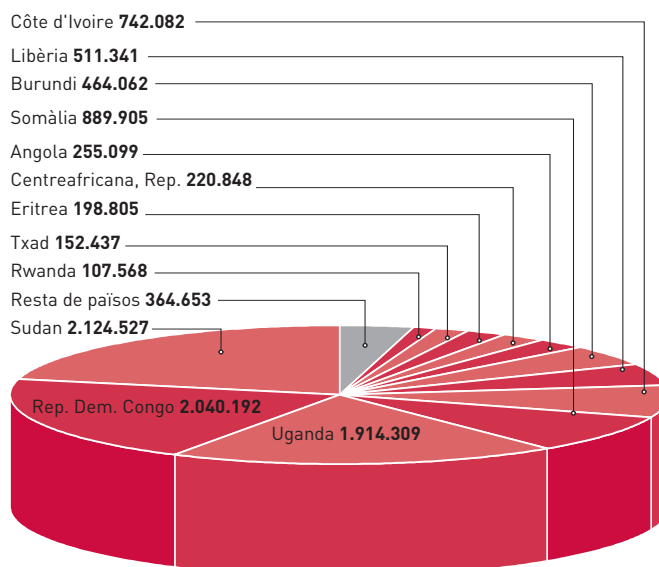
COALITION TO STOP THE USE OF CHILD SOLDIERS. *Child Soldiers Global Report 2008*. Londres: Coalition to stop the use of child soldiers, 2008.

FUNDACIÓ CIDOB. *Anuario Internacional 2007. Edición 2008*. Barcelona: Fundació CIDOB, 2008.

OFICINA DE LES NACIONS UNIDES PER AL MANTENIMENT DE LA PAU. www.un.org/Depts/dpko/dpko/home.shtml

Refugiats subsaharians (final de 2006)

Total: 9.985.828

Elaboració Fundació CIDOB. Font: ACNUR

Missions de manteniment de la pau de Nacions Unides a l'Àfrica Subsahariana*

MINUEE, Missió de les Nacions Unides a Etiòpia i Eritrea
Resolució del Consell de Seguretat 1.320 (2000)
Tropes, observadors militars i policia: 477
Personal civil internacional, local i voluntaris de Nacions Unides: 411

MINURCAT, Missió de les Nacions Unides a la República Centreafricana i el Txad
Resolució del Consell de Seguretat 1.778 (2007)
Tropes, observadors militars i policia: 105
Personal civil internacional, local i voluntaris de Nacions Unides: 101

MONUC, Missió de les Nacions Unides a la República Democràtica del Congo
Resolució del Consell de Seguretat 1.291 (2000)
Tropes, observadors militars i policia: 18.446
Personal civil internacional, local i voluntaris de Nacions Unides: 3.618

ONUCI, Missió de les Nacions Unides a Còte d'Ivoire
Resolució del Consell de Seguretat 1.528 (2004)
Tropes, observadors militars i policia: 9.168
Personal civil internacional, local i voluntaris de Nacions Unides: 1.285

UNAMID, Operació híbrida de la Unió Africana i les Nacions Unides al Darfur
Resolució del Consell de Seguretat 1.769 (2007)
Tropes, observadors militars i policia: 9.237
Personal civil internacional, local i voluntaris de Nacions Unides: 1.269

UNMIL, Missió de les Nacions Unides a Libèria
Resolució del Consell de Seguretat 1.509 (2003)
Tropes, observadors militars i policia: 13.382
Personal civil internacional, local i voluntaris de Nacions Unides: 1.793

UNMIS, Missió de les Nacions Unides al Sudan
Resolució del Consell de Seguretat 1.590 (2005)
Tropes, observadors militars i policia: 9.938
Personal civil internacional, local i voluntaris de Nacions Unides: 3.371

* Les dades de tropes, observadors militars i policia estan actualitzades a 31 d'abril de 2008; les de personal civil i voluntari a 29 de febrer de 2008.

dCIDOB 105.

Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica negra.

Bibliografia sobre l'Àfrica Subsahariana.
Albert Farré Ventura

Bibliografia sobre l'Àfrica Subsahariana

Algunes obres recentment publicades a Espanya

Albert Farré Ventura Centro de Estudos Africanos-Instituto Superior das Ciências do Trabalho e da Empresa (CEA-ISCTE) de Lisboa

Per començar, hem d'imaginar el mapa d'Àfrica pintat com un gran tauler de parxís. Tots hem jugat alguna vegada al parxís, encara que faci molt de temps, i en coneixem les regles. Ara bé, els més grans, o els entusiastes del parxís, també recordaran que antigament existien uns taulers de parxís on al revers hi havia el joc de l'oca. Així que, amb un sol tauler, es podia escollir si es jugava al parxís o a l'oca: només calia donar-li la volta. A ningú no se li ha passat mai pel cap jugar a l'oca amb el tauler de parxís, o viceversa. Les dues possibilitats estaven nítidament diferenciades.

Tornem ara al nostre mapa d'Àfrica pintat. En aquest cas, el tauler de parxís s'ha pintat damunt del joc de l'oca i, per tant, està superposat, i les regles del parxís conviuen amb les del joc de l'oca que, tot i que s'ha quedat sense tauler propi, no ha desaparegut. Efectivament, en aquest cas, el joc de l'oca són els marcs polítics, morals i territorials que existien abans de la conquesta colonial i que, malgrat les aparences, encara són una realitat quotidiana per a la majoria dels africans. No obstant això, els africans, a diferència dels nostres pares i avis, no tenen la possibilitat d'escollir a què volen jugar cada vegada: com el continent africà no es pot girar de l'inrevés, estan obligats a jugar als dos jocs simultàniament, els agradi o no. Com ens podem imaginar, aquesta superposició de regles, no necessàriament coherents, ni tan sols comprensibles entre si, crea nombrosos problemes i angoixes. No obstant això, també és un estímul important a la creativitat i a l'innovació. A més, l'hàbit quotidià de la complexitat circumdant genera un cosmopolitisme típicament africà, basat més en una certa convivència distant que en la tolerància –ja que la tolerància, en la mesura que sempre s'espera dels que estan per damunt, té un pòsit de paternalisme.

Aquesta simultaneïtat de móns paral·lels en un únic espai físic és el teló de fons d'alguns dels llibres que volem comentar.

Amb la metàfora del parxís i de l'oca hem volgut transmetre una actitud general que es desprèn dels estudis de cas que componen aquests llibres: no es fiïn de les aparences, perquè els africans porten més de cent anys improvisant una adaptació de l'oca al tauler del parxís i, en aquest mateix període de temps, nosaltres –els analistes externs– només ens hem caracteritzat per errar en gairebé tots els pronòstics sobre el continent africà.

– El llibre de Stephen Ellis i Gerrie Ter Haar ens introdueix en la imbricació entre el fet polític i el religiós. Els grans caps d'Estat africans, els més longeus i els que han sabut captar millor els suports de la comunitat internacional –abans i després de la caiguda del mur de Berlín– han estat, a més de bons diplomàtics, mediadors sagaços amb el món de l'ocult. Lluny de continuar el camí de la progressiva secularització de la societat, acompanyada per la separació entre Església i Estat, a Àfrica el fet religiós –que supera de molt a allò que és l'església– mai no ha deixat d'estar en el centre del poder. Com a mostra un exemple extret del capítol 4: Omar Bongo és president de Gabon des de 1967. Educat en el catolicisme, és també un destacat membre de la societat secreta masculina Ndjobi, originària d'una regió de Gabon. També és *rosacruz*, i gran mestre de la seva pròpia lògia maçònica, anomenada Diàleg, fet que li ha proporcionat, entre altres coses, un fluid canal de comunicació amb la companyia petrolera Elf i els serveis secrets francesos. Per si amb això no n'hi hagués prou, després de viatjar a La Meca, Omar Bongo es va convertir definitivament a l'islam, i va adoptar el nom d'el-Hayy. En definitiva, del cas d'Omar Bongo podem concloure que si volem comprendre alguna de les relacions entre religió i política a Àfrica, hem de fixar-nos menys en la política eclesiàstica –concordats i altres– i definir millor el gran camp d'acció social que ofereixen els diferents ritus a Àfrica, tant

aquells executats en públic com els que ho són en secret, sobretot quan van junts amb el poder.

En certa manera, això és el que va decidir fer l'exarquebisbe catòlic de Lusaka, Emmanuel Milingo: en el capítol 3 s'explica com un bon dia va decidir que tenia l'obligació moral d'aprofitar el coneixement sobre l'Esperit Sant après al Vaticà per guarir els pacients i alliberar-los dels esperits malignes. Des del seu punt de vista, i del de la majoria de feligresos de Lusaka, aquesta era una forma oberta d'estendre el cristianisme, molt millor que els conciliàbuls en els ministeris. Possiblement avui Milingo té més capacitat de lideratge social com a remeier que la que mai va arribar a tenir en la torre de marfil de l'arquebisbat.

– Des de l'àmbit econòmic i de mercat, Serge Latouche també transita el camí que ens condueix a visualitzar una sèrie d'estratègies que, malgrat la pertinaç miopia de la majoria d'analistes, funcionen. Latouche es distancia del conegut lloc comú que canta la importància de l'"economia informal" a Àfrica, ja que amb aquest apel·latiu només es pretén escamotejar el constant fracàs del desenvolupament induït des de l'exterior –o, dit amb altres paraules, el fracàs de l'economia que s'ensenya en els llibres– al mateix temps que es banalitzen les solucions generades pels africans per donar vida, malgrat les dures condicions d'intercanvi a les quals estan sotmesos, a uns mercats en els quals s'aconsegueix crear un clima de confiança suficient per comprar i vendre. A partir de l'anàlisi de casos concrets extrets de països com Mauritània, Senegal i Camerun, Latouche es pregunta si no s'hauria de considerar la suposada ajuda que rep Àfrica com a veritables pals a les rodes del seu propi desenvolupament. *La otra Àfrica* és un llibre que recull els punts de vista menys autocomplaents amb la visió desenvolupista i un veritable estímul a la intel·ligència.

– Si fins ara ens hem estat delectant en l'entrellat de l'Àfrica tranquil·la, de l'Àfrica per on es pot passejar, i fins i tot interactuar amb turistes i cooperants, els llibres *La revolución pendiente* i *A propósito de resistir* ens introdueixen en el context dels canvis més o menys turbulents, dels conflictes armats, de la pràctica de la violència que s'exerceix entre la insurgència i la revolució. En suma, del canvi polític a través de la guerra. Els dos llibres compten amb una àmplia introducció teòrica que, a partir dels estudis de cas analitzats, pretén contribuir, més que a oferir respostes, a plantejar les preguntes adequades: A què es resisteixen els africans que es resisteixen a alguna cosa? Com es passa del malestar generalitzat a la dissidència política organitzada? Quins líders, quins llenguatges i, novament, quins ritus generen llaços de lleialtat en la guerra? En definitiva, en nom de què estan disposats a morir? Es podria dir que els diferents autors que participen en aquests dos llibres col·lectius es rebel·len ells mateixos contra l'estereotip periodístic que, davant la manca d'arguments, es complau a descriure les guerres africanes com a productes d'odis atàvics entre tribus o ètnies, permanentment ancorades en un passat del qual no es poden alliberar. Per suplir aquest estereotip, els

dos llibres en qüestió ens donen algunes claus per llegir la complexitat d'unes guerres que operen en els intersticis del dret internacional i el mercantil, i per on comença a apuntar una geopolítica subjacent als estats tal com avui els coneixem, i unes rivalitats polítiques que, davant la falta d'institucions eficaces, troben el pas lliure cap a l'odi i la venjança. De nou, el joc de l'oca emergeix de les seves cendres per augmentar la complexitat, encara que, desgraciadament, en aquest cas, sovint el dinamisme es torna contra els mateixos africans per cobrar-se el seu preu en sang.

En tot cas, ambdós llibres subratllen que existeixen formes de control de la violència. Aquestes formes operen, normalment des de la discreció que ofereix el localisme, en paral·lel a les grans mediacions internacionals. Així doncs, tots aquells que continuen vivint, per exemple, en camps de desplaçats/refugiats al continent africà no estan vius només gràcies a l'ajuda humanitària que reben, sinó sobretot perquè han dirigit la seva fugida cap a la direcció adequada, en molts casos seguint petjades dels seus avantpassats, i han aconseguit aixoplugar-se sota sostres coneguts, encara que només en coneguïn el nom. Després, quan ja troben algun lloc, arribaran les lones, les galetes, el sucre i les mantes de Nacions Unides. En el fons, aquests dos llibres ens adverteixen del perill de la ignorància: el fet que nosaltres la desconeguem no significa que no existeixi una lògica darrere de les guerres africanes. Una lògica que pot ser atroç, com la de totes les guerres, però una lògica que emana de la complexitat de la història, els conflictes, els desigs i els temors que mouen les societats humanes.

– Els llibres coordinats per Ferran Iniesta, d'una banda, i per Enara Echart i Antonio Santamaría, de l'altra, tenen en comú el component de miscel·lània dels estudis africans realitzats per especialistes espanyols. Encara que en ambdós trobem capítols dedicats a diferents disciplines, és cert que en el primer hi ha més presència d'antropòlegs i historiadors, mentre que en el segon predominen les relacions internacionals i els estudis de desenvolupament. D'altra banda, també van dirigits a públics diferents, ja que el llibre coordinat per Echart i Santamaría pretén omplir les carències d'assignatures sobre Àfrica existents en els plans d'estudi espanyols. Per aconseguir aquest objectiu, els autors s'han concentrat a proporcionar una sèrie de conceptes fonamentals que permetin al lector interessat tenir una base d'informació suficient per qüestionar-se determinades idees comunes molt generalitzades sobre el continent africà. Així, per a tots aquells que es decideixin a llegir un llibre sobre Àfrica per primera vegada, aquest pot ser un dels llibres més recomanables. El llibre coordinat per Iniesta, al contrari, és més especialitzat: en la introducció es planteja una presa de posició teòrica que s'exemplificarà a partir d'alguns dels estudis de cas detallats que componen els diferents capítols. Els estudis de cas s'han portat a terme a Sud-àfrica, Mauritània, Rwanda, Burundi, Guinea Conakry, Guinea Equatorial, Madagascar, Senegal, Haití, Moçambic i Camerun, un ventall de països que dóna compte de la diversitat de contextos que portem a col·lació només esmentant la paraula Àfrica.

– Finalment, ens agradaria fer referència a un llibre d'història que exposa la crueta de la colonització espanyola a Guinea Equatorial. En *Un guàrdia civil a la selva*, Gustau Nerín aprofita la vida de Julián Ayala des que s'embarca cap a Guinea el 1917, amb vint anys d'edat, fins a la independència de Guinea Equatorial, el 1968. L'itinerari vital d'aquest guàrdia civil a Guinea –expedicions que culminen en la forja de veritables imperis personals; la realitat del tràfic negrer fins a ben entrat el segle XX– el durà a convertir-se en home de confiança del governador colonial, i en un dels homes més temuts de la colònia. Aquest treball de documentació històrica sobre la vida d'una persona permet il·lustrar alguns dels crims que formaven part de la quotidianitat durant el període colonial. Creiem que aquest llibre contribueix al fet que els silencis sobre el que realment passava a Guinea sota sobirania espanyola siguin cada vegada menys espessos per a aquells sectors de l'opinió pública que estiguin més interessats en informar-se.

En conclusió, els últims anys han aparegut llibres que demostren que existeix, en general, una certa voluntat d'anar omplint els buits generats pel fet d'haver estat vivint tants anys d'esquena a Àfrica. També es pot constatar que, a poc a poc, es va superant la tendència a tractar Àfrica –en els llibres, en els cursos– com si fos un apèndix d'Amèrica Llatina, com si Àfrica només es diferenciés d'Amèrica Llatina pel fet de ser encara més subdesenvolupada. Tots aquests canvis, lents però constants, ens permeten afrontar el futur amb menys malenconia. ●

ABBINK, Jan; **DE BRUIJN**, Mirjam i **VAN WALRAVEN**, Klaas (eds.). *A propósito de resistir. Repensar la insurgencia en África*. Barcelona: Ed. oozebap, 2008.

ECHART, Enara i **SANTAMARÍA**, Antonio (coord.). *África en el horizonte. Introducción a la realidad socioeconómica del África subsahariana*. Madrid: Libros de la Catarata-IUDC, 2006.

ELLIS, Stephen i **TER HARR**, Gerrie. *Mundos de poder: pensamiento religioso y práctica política en África*. Barcelona: Ed. Bellaterra, 2005

INIESTA, Ferran (ed.). *La frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Ed. Bellaterra, 2007.

LATOUCHE, Serge. *La otra África. Autogestión y apaño frente al mercado global*. Barcelona: Ed. oozebap, 2007.

NERÍN, Gustau. *Un guàrdia civil a la selva*. Barcelona: Ed. La Campana, 2006. [Existeix una edició en castellà: *Un guardia civil en la selva*. Barcelona: Ed. Ariel, 2008].

ROCA, Albert (ed.). *La revolución pendiente. El cambio político en el África negra*. Lleida: Ed. Sud-Nord, 2005.

dCIDOB 105.

Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica negra.

Selecció de documents.

Selecció de documents

ADEJUNMOBI, Moradewun. "Routes: language and the identity of African literature". *The journal of modern African studies*. Vol. 37, no. 4 (December 1999), p. 581-596. • [Sig.: 38796- J.M.A.S. 4/99]

"África". *Vanguardia dossier*. No. 26 (enero-marzo 2008), 126 p. • [Sig.: 61374-V.D. 26/08]

AGUIRRE, Mariano; **BRUHN**, Cecilia (coords.). *Guerra y olvido: la Unión Europea y la prevención de conflictos en África Subsahariana*. Barcelona: Intermón Oxfam, 2002. 149 p. • [Sig.: 45115-L]

ALCALDE, Ana R.; **ORTIZ**, J. Alfonso (coords.). *Democracia y buen gobierno en África Subsahariana*. Madrid: Fundación Carolina: Siglo XXI, 2007. XVI, 331 p. • [Sig.: 61458-L]

ALENCE, Rod. "Political institutions and developmental governance in sub-Saharan Africa". *The journal of modern African studies*. Vol. 42, no. 2 (June 2004), p. 163-187. • [Sig.: 50607-J.M.A.S. 2/04]

AMUNDSEN, Inge. "The Limits of clientelism: multi-party politics in sub-Saharan Africa". *Forum for development studies*. Vol. 28, no. 1 (June 2001), p. 43-57. • [Sig.: 47276-NUPI-Forum 1/01]

ARNFRED, Signe. "Re-thinking sexualities in Africa". *Studia africana*. No. 18 (octubre 2007), p. 42-52. • [Sig.: 61217-CEA-SA 18/07]

ASSIGA ATEBA, Étienne Modeste. "La nouvelle économie politique en Afrique : une analyse des enjeux" · *Afrique et développement*. Vol. XXX, no. 1 (2006), p. 89-117. • [Sig.: 62236- CODESRIA-AD 1/06]

BAYART, Jean François. *El estado en África: la política del vientre*. Barcelona: Bellaterra, 1999. 418 p. • [Sig.: 61098-L]

BENAVIDES DE LA VEGA, Lourdes. "Actores regionales y subregionales en África Subsahariana: socios y líneas de trabajo potenciales para la cooperación española". *Documento de trabajo* (Fundación Carolina). No. 19 (marzo 2008). IX, 191 p. • [Sig.: 61849-FC-Doc.Tr. 19/08]

CARLING, Jørgen. "Unauthorized migration from Africa to Spain". *International migration*. Vol. 45, no. 4 (2007), p. 3-37. • [Sig.: 60661-IOM-IM 4/07]

CARRERAS, Ignasi. "África y la comunidad internacional". *Política exterior*. Vol. XVI, no. 86 (marzo-abril 2002), p. 171-183. • [Sig.: 46269-Po.E. 86/02]

CENTRO SUPERIOR DE LA DEFENSA NACIONAL. "Visión española del África Subsahariana: seguridad y defensa". *Documentos de seguridad y defensa*, no. 1 (mayo 2006). 139 p. • [Sig.: 57576.L]

CHABAL, Patrick; **DALUZ**, Jean Pascal. *África camina: el desorden como instrumento político*. Barcelona: Bellaterra, 2000. 229 p. • [Sig.: 43947-L]

CHEGE, Michael. "Memorias de África". *Política exterior*. Vol. VI, no. 30 (1992-1993), p. 162-179. • [Sig.: 8049-Po.E. 30/92-93]

COOREMANS, Luc; **FRIPPIAT**, Valérie (coords.). "Décentralisation et démocratisation en Afrique". *Mondes en développement*. Vol. 34, no. 133 (2006), p. 7-99. • [Sig.: 58149-M.De. 133/06]

CORNWALL, Andrea; **MOLYNEUX**, Maxine (eds.). "The politics of rights: dilemmas for feminist praxis". *Third World quarterly*. Vol. 27, no. 7 (2006), p. 1171-1341. • [Sig.: 62428-T.W.Q. 7/06]

DENOV, Myriam S. "Wartime sexual violence: assessing human security response to war-affected girls in Sierra Leone". *Security dialogue*. Vol. 37, no. 3, September, 2006, p. 319-342. • [Sig.: 58385-B.P.P. 3/06]

DUMONT, René. *Democracia para África: la larga marcha del África negra hacia la libertad*. Barcelona: Bellaterra, 2000. 280 p. • [Sig.: 41059-L]

ECHART MUÑOZ, Enara; **SANTAMARÍA**, Antonio (coords.). *África en el horizonte: introducción a la realidad socioeconómica del África Subsahariana*. Madrid: Catarata, 2006. 252 p. • [Sig.: 61058-L]

ELLIS, Stephen. "The roots of African corruption". *Current history*. Vol. 105, no. 691 (May 2006), p. 203-208. • [Sig.: 60979-Cur. Hi. 691/06]

ELLIS, Stephen; **HAAR**, Gerrie ter. *Mundos de poder: pensamiento religioso y práctica política en África*. Barcelona: Bellaterra, 2005. 299 p. • [Sig.: 61161-L]

GOERENS, Charles. "Sécurité et développement de l'Afrique: une nouvelle approche pour l'UE" *Cahier de Chaillot*. No. 99 (avril 2007), 75 p. • [Sig.: 60371-UEO-Ch.P. 99/07]

GOYTISOLO, Juan. "Metáforas de la migración". *Tiempo de paz*. No. 83 (invierno 2006), p. 6-83. • [Sig.: 59681-Ti.P. 83/06]

HUGON, Philippe. "Conflits armés, insécurité et trappes à pauvreté en Afrique". *Afrique contemporaine*. No. 218 (2006), p. 33-140. • [Sig.: 58782-A.Cm. 218/06]

INIESTA, Ferran [ed.]. *La frontera ambigua: tradición y democracia en África*. Barcelona: Bellaterra, 2007. 401 p. • [Sig.: 61070-L]

JABARDO VELASCO, Mercedes. "Senegaleses en España: conexiones entre origen y destino". *Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración*. No. 11 (2006), 174 p. • [Sig.: 59088-OPI-D 11/06]

JOHNSON, Hilde F. "Les cadres stratégiques pour la consolidation de la paix". *Afrique contemporaine*. No. 209 (printemps 2004), p. 7-116. • [Sig.: 53045-A.Cm. 209/04]

KABUNDA, Mbuyi [coord.]. *África Subsahariana ante el nuevo milenio*. Madrid: Pirámide, 2002. 247 p. • [Sig.: 49398-L]

LUND, Christian. "Twilight institutions: public authority and local politics in Africa" *Development and change*. Vol. 37, no. 4. (July 2006), p. 673-941. • [Sig.: 62526-Dev.Ch. 4/06]

MORATINOS, Miguel Ángel. "España: una nueva política exterior hacia África". *Política exterior*. Vol. XX, no. 111 (mayo-junio 2006), p. 57-63. • [Sig.: 56882-Po.E. 111/06]

OLSEN, Gorm Rye. "The World Bank and the IMF: tax, democracy and shrinking aid in Sub-Saharan Africa". *Forum for development studies*. Vol. 28, no. 1 (June 2001), p. 147-172. • [Sig.: 47281-NUPI-Forum 1/01]

OYA, Carlos; **BEGUÉ**, Alberto. "Los retos de la educación básica en África Subsahariana". *Documento de trabajo* (Fundación Carolina). No. 6 (junio 2006), XVI, 127 p. • [Sig.: 57124-FC-Doc.Tr. 6/06]

PEÑAS ESTEBAN, Francisco Javier [ed.]. *África en el sistema internacional: cinco siglos de frontera*. Madrid: Catarata, 2000. 299 p. • [Sig.: 46137-L]

PÉREZ GONZÁLEZ, Ángel. "Consolidación democrática en África Subsahariana". *Revista CIDOB d'afers internacionals*. No. 56 (diciembre 2001 - enero 2002), p. 163-180. • [Sig.: 54621-A.I. 56/01-02]

POLET, François [coord.]. "État des résistances dans le Sud-2008". *Alternatives Sud*. Vol. 14, no. 4 (2007), 240 p. • [Sig.: 61759-CETRI-AS 4/07]

PORTEOUS, Tom. "L'évolution des conflits en Afrique subsaharienne". *Politique étrangère*. No. 2 (été 2003), p. 307-320. • [Sig.: 51317-P.E. 2/03]

RAZAFINDRAKOTO, Mireille; **ROUBAUD**, François; **WANTCHEKON**, Leonard. "Gouvernance et démocratie en Afrique: la population a son mot à dire". *Afrique contemporaine*. No. 220 (2006), p. 21-246. • [Sig.: 61987-A.Cm. 220/06]

RICHARDS, Paul. "Peripheral wars in Africa: is general explanation possible?" *Studia africana*. No. 18 (octubre 2007), p. 9-14. • [Sig.: 61215-CEA-SA 18/07]

ROCA, Albert. "Gènere i desenvolupament". *Studia africana*. No. 18 (octubre 2007), p. 31-41. • [Sig.: 61216-CEA-SA 18/07]

ROCA ÁLVAREZ, Albert [ed.]. *La revolución pendiente: el cambio político en el África negra*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2005. 338 p. • [Sig.: 57426-L]

SANDBROOK, Richard. "Transitions without consolidation: democratization in six African cases". *Third World quarterly*. Vol. 17, no. 1 (March 1996), p. 69-87. • [Sig.: 21442-T.W.Q. 1/96]

WALLE, Nicolas van de. "The impact of multi-party politics in Sub-Saharan Africa". *Forum for development studies*. Vol. 28, no. 1 (June 2001), p. 5-42. • [Sig.: 47275-NUPI-Forum 1/01]

ZAFAR, Ali. "The growing relationship between China and Sub-Saharan Africa: macroeconomic, trade, investment, and aid links". *The World Bank research observer*. Vol. 22, no. 1 (Spring 2007), p. 103-130. • [Sig.: 63296-WB-RO 1/07]